

ČESKÝ JAZYK

6

pro základní školy

metodická příručka

EVA HOŠNOVÁ
IVANA BOZDĚCHOVÁ
PETR MAREŠ
IVANA SVOBODOVÁ

SPN – pedagogické nakladatelství,
akciová společnost,
Praha 2007

Napsali: PhDr. Eva Hošnová, CSc., PhDr. Ivana Bozděchová, CSc.,
prof. PhDr. Petr Mareš, CSc., PhDr. Ivana Svobodová

© Eva Hošnová, 2007

© SPN – pedagogické nakladatelství, akciová společnost, 2007

ISBN 978-80-7235-341-5

Obsah

Úvodní poznámky	8
-----------------------	---

JAZYK

Jazyk a jeho útvary	9
----------------------------------	----------

Nářečí a nadnářeční útvary	9
Spisovný jazyk	11
Seznámení s některými jazykovědnými příručkami	11

Zvuková stránka jazyka	16
-------------------------------------	-----------

Hláskosloví	16
Hláska a písmeno	16
Spisovná výslovnost samohlásek	17
Spisovná výslovnost souhlásek	17
Slovní přízvuk	18
Zvuková stránka věty	18
Větná melodie	18
Důraz	18
Tempo a pauzy	19

Nauka o slově	20
----------------------------	-----------

Tvoření slov	20
Odvozování	20
Slovotvorný rozbor	23
Slova příbuzná	23
Stavba slova	26
Morfemický rozbor	26
Tvarotvorný rozbor	27
Střídání hlásek při odvozování	29
Střídání samohlásek	29
Střídání souhlásek	30
Pravopis slova	36
Zdvojené souhlásky	36
Skupiny <i>bě – bje, pě, vě – vje, mě – mně</i>	37
Předpony <i>s-/se-, z-/ze-, vz-/vze-</i>	38
Předložky <i>s/se, z/ze</i>	39
Kde píšeme <i>i/y</i> a kde <i>í/ý</i>	39

Tvarosloví	45
Slovní druhy	46
Podstatná jména	48
Druhy podstatných jmen	48
Podstatná jména konkrétní a abstraktní	48
Podstatná jména pomnožná, hromadná a látková	49
Podstatná jména obecná a vlastní	50
Procvičování tvarů a pravopisu podstatných jmen	51
Některé tvary odchylné od vzorů	53
Rod mužský	53
Rod střední	53
Psaní <i>i/y</i> v koncovkách podstatných jmen	54
Přídavná jména	60
Druhy přídavných jmen	60
Skloňování přídavných jmen	61
Přídavná jména tvrdá	61
Přídavná jména měkká	62
Přídavná jména přivlastňovací	63
Stupňování přídavných jmen	64
Zájmena	68
Druhy zájmen	69
Skloňování zájmen	71
Tvary zájmena <i>já</i>	71
Tvary zájmen <i>ten, náš a váš</i>	72
Tvary zájmen <i>on, ona, ono</i>	72
Tvary zájmen <i>můj, tvůj, svůj</i>	74
Číslovky	75
Druhy číslovek	75
Slovesa	78
Mluvnické významy sloves	78
Slovesný způsob	78
Slovesný čas	78

Skladba	80
Stavba větná	81
Základní větné členy	81
Přísudek	81
Podmět	82
Shoda přísudku s podmětem	83
Shoda přísudku s několikanásobným podmětem	83
Rozvíjející větné členy	86
Předmět	87
Příslovečné určení	87
Příslovečné určení místa	88
Příslovečné určení času	89
Příslovečné určení způsobu	90

Přívlastek	92
Přívlastek shodný	92
Přívlastek neshodný	92
Věta jednoduchá a souvětí	95
Tvoření vět	99
Stavba textová	100
Opakování o přímé řeči	100

SLOH A KOMUNIKACE

Vypravování	106
Popis	111
Popis předmětu	111
Popis osoby	113
Popis dějový a popis pracovního postupu	114
Popis a vypravování	115
Práce s informacemi	116
Výpisky a výtah	116
Encyklopedická hesla	117
Reklamní a propagační texty	118

Milí uživatelé!

Nová učebnice českého jazyka pro 6. ročník základní školy a pracovní sešit, ke kterým se vztahuje tato metodická příručka, jsou zpracované na podkladě Rámcového vzdělávacího programu a opírají se o slovníček lingvistických termínů, který vznikl pod vedením Jazykovědného sdružení AV ČR.

Při probírání učiva vycházíme od popisu jazykových jevů a zároveň důsledně přihlížíme k jejich funkci v komunikátech různého funkčněstylového zaměření.

Látka je do jednotlivých oddílů rozvržena podle jazykových rovin, zvláště je vyčleněno učivo o slohu a komunikaci (avšak i v mluvnické části využíváme řadu textů k tomu, abychom podali podněty ke komunikační výchově).

Touto koncepcí se učitelům dává možnost, aby si sami stanovili linearitu výuky a vypracovali učební plán.

Při zpracovávání učební látky klademe důraz na to, aby si žáci postupně osvojili různé klíčové kompetence.

1. **Kompetence k učení:** Žáci jsou vedeni k osvojení si základních vědomostí, dovedností a zároveň k tomu, aby chápali smysl, proč se danému jevu věnuje pozornost. Proto se funkce jazykových prostředků dokládají na souvislých komunikátech (např. užití a funkce osobních a přivlastňovacích zájmen v dopisech spotřebitelům a zákazníkům). Stranou nezůstávají ani mezioborové vztahy (občanská výchova, dějepis, zeměpis apod.). Rovněž usilujeme o to, aby si žáci informace sami vyhledávali ať už v tištěných textech, nebo na internetu, třídili je a zaujímali k nim kritické stanovisko, dokázali posoudit jejich pravdivost a odhalili případnou manipulativnost (příklady reklamních textů, jejich orientace na určitého adresáta apod.).

2. **Kompetence k řešení problémů:** Samostatná práce při vyhledávání různých informací má žáky podnítit ke kritickému pohledu a hledání vhodných způsobů řešení.

3. **Kompetence komunikativní:** Za cíl výuky považujeme pěstování formulačních schopností, ať už v psaném, nebo mluveném projevu. V psaných projevech jde především o adekvátní užití různých jazykových prostředků. Při spolupráci ve skupinách (společné vytvoření povídky, příprava soutěže, vypracování encyklopedických hesel apod.), popř. v diskusích se klade důraz jak na pěstování komunikačních dovedností, tak na akceptování stanovisek jiných mluvčích. Stranou pozornosti nezůstává ani čtení s porozuměním a analýza i interpretace přečteného (např. texty s persvazivní funkcí).

4. **Kompetence sociální a personální:** Žáci jsou vedeni k tomu, aby vyjádřili, popř. obhájili svůj názor. Zároveň se usiluje o to, aby dokázali zastávat vůči sobě kritické stanovisko. Tomu slouží systém hodnocení, který je navržen jak v učebnici, tak v pracovním sešitu.

5. **Kompetence občanské:** Usilujeme o to, abychom nenásilným způsobem naznačili, že národní jazyk ve své spisovné i nespisovné podobě představuje určitou kulturní hodnotu.

6. **Kompetence pracovní:** Vytváření vlastních verbálních komunikátů by mělo přispět k vědomí, že dobré jazykové znalosti a formulační dovednosti hrají důležitou roli v celém našem životě.

Doufáme, že se vám s našimi učebními texty bude dobře pracovat; k tomu by měla přispět i tato metodická příručka.

Za autorský kolektiv

Eva Hošnová

Úvodní poznámky

Učebnice českého jazyka pro 6. ročník základní školy jednak shrnuje učivo, se kterým se žáci seznámili v nižších ročnících, jednak je doplňuje o další poznatky. Základním cílem i nadále zůstává nejen poznání systému češtiny jako národního jazyka (hraje důležitou roli při rozvíjení logických schopností, má svůj význam při výuce cizích jazyků apod.), ale především osvojení si komunikačních dovedností; proto i ta cvičení, která vycházejí z popisu systému jazyka, se zaměřují na využití procvičených gramatických jevů v situačně zakotvených komunikátech.

Učebnice není vybavena rejstříkem, avšak pro snadnou orientaci je na začátku všech kapitol uveden seznam základních termínů a pojmů, s kterými se v dané části pracuje; tím je možno významným způsobem upevnit spojení mezi terminologickým aparátem a disciplínou, ve které se tento aparát užívá, a usnadnit porozumění významu daných termínů a pojmů.

Význam užitých termínů a pojmů je vždy vysvětlen a doložen na příkladech (mluvnické výklady jsou barevně podloženy). Tato poučení **nejsou** určena k memorování, učitel však na jejich podkladě může vhodnými návodnými otázkami zjistit, zda žáci probírané látce skutečně porozuměli.

Získané znalosti prověřuje řada cvičení, která z valné části vycházejí z excerptce současných komunikátů. Cvičení mají velmi různorodý charakter; ta, která jsou označena sovičkou a nadepsána Pro bystré hlavy, nejsou určena ke klasifikaci, nýbrž mají povahu kvízu, rébusu apod. Další doplňující cvičení přináší rovněž pracovní sešit.

Na závěr každého oddílu je připojen soubor otázek, které mají sloužit autoevaluaci. Tyto otázky mají přivést žáky k elementárnímu zamyšlení nad vztahem češtiny k jiným jazykům a tak napomoci výuce cizích jazyků.

Schopnost kritického pohledu na sebe sama pěstuje především pracovní sešit. Průběžně jsou v něm bodově hodnocena téměř všechna cvičení; závěrečný přehled o maximálním možném počtu bodů připojený za každým oddílem i přehled o bodovém rozpětí, jež uvádí tabulka v samém závěru sešitu, dávají žákům možnost objektivně ocenit své vlastní znalosti a zjistit případné nedostatky.

Metodická příručka je koncipovaná tak, že úvodem každé kapitoly podává stručné obecné poznámky. Poté se věnuje zpracování v učebnici a závěrem zpracování v pracovním sešitě.

JAZYK

Jazyk a jeho útvary

Tento oddíl si klade za cíl v elementární podobě popsat rozvrstvení (stratifikaci) češtiny. Učitel by měl vést žáky k vědomému pozorování situací, ve kterých je vhodné užít spisovnou češtinu (u žáků se tak posílí vědomí, že aktivní znalost spisovného jazyka je nezbytná) a ve kterých se naopak často mluví nespisovně (popř. se užívají některé nespisovné prostředky; někdy se tyto prostředky objevují i v psaných projevech). K tomu lze jako podklad využít nejen oblíbené televizní a rozhlasové pořady, ale i různé časopisecké příspěvky (informativní články nebo různá interview se známými a populárními osobnostmi, kdy užití nespisovných – především tvaroslovných – prostředků má naznačit bezprostřednost a jistou neformálnost). Žáky je nutno vést k poznání, že mezi spisovnou češtinou a nespisovnými útvary není rozdíl v tom, že spisovný jazyk je jediná správná a krásná podoba češtiny, zatímco vyjadřovat se nespisovně je nesprávné a špatné, nýbrž že vhodná volba různých prostředků může významným způsobem přispět k úspěšnosti komunikace a že je do značné míry závislá na situaci (cíl, kterého chceme dosáhnout, mluvenost × psanost, veřejnost × neveřejnost, oficiálnost × neoficiálnost, formálnost × neformálnost, ohled na adresáta – jeho věk, vzdělání, stáří, společenské postavení apod.). Zároveň by bylo vhodné, aby žáci v elementární podobě dokázali kriticky posoudit jazykovou úroveň mluvených i psaných komunikátů z různých stylových oblastí.

Nářečí a nadnářeční útvary

K vzájemné toleranci i posílení národního vědomí významně přispívá poznání, že v různých oblastech našeho státu užíváme v běžně mluvených projevech různých nářečních a nadnářečních jazykových prostředků. Celkový přehled podává přiložená mapka, konkrétní ukázky mluvčích z některých nářečních oblastí, kteří jsou věkově blízcí žákům, pak přináší cvičení. Tato cvičení mají motivační charakter, nejsou určena ke klasifikaci.

Cvičení 1 je ukázkou nářečí a běžné mluvy v Čechách. Základními rysy je výskyt předsunutého *v-* u slov s počátečním *o*, změna *é – í* (psané též *ý*) – *ve druhý třídě*, *ze* znaků tvaroslovných je doložen neživotný tvar přídavných jmen a zájmen v postavení přívlastku u životných podstatných jmen v 1. pádě množného čísla – *velký kluci*, *ty kluci*, v 7. pádě množného čísla bývá u pod-

statných jmen jednotné zakončení *-ama* (*-ema*, *-ima*, *-ma*). Často dochází i ke zjednodušení souhláskových skupin (*dycky*, *sedmice*), naopak psaní *sme* kopíruje výslovnost, která je chápána jako spisovná varianta vedle knižnějšího *jsme*, užívaného často v existenciálním významu.

Cvičení 2 představuje nářeční oblast hanáckou. V ukázce nacházíme charakteristické znaky těchto nářečí, zvláště dlouhé samohlásky *é*, *ó* za české dvojhlásky *ej*, *ou* (*staré mlén*; *móka*, *nesó* – v ukázce *druhé deň*; *sósedka*, *jedno*, z *Jirkó*); stejně jako v Čechách je i změna *é* v *i* (*krásný merunky*), ale slova s *o*- už nemají předsunuté *v*- (*ochutnad*, *odpoledne*, *otrhalí*). Můžeme si všimnout i některých podob slov příznačných pro Moravu (*deň*, *větva*) a spodoby znělosti (*zme*, *byzme*, *zebrat*, z *jedním*, *ochutnad je*).

Ve **cvičení 3** je ukázka moravskoslovenského nářečí (městské mluvy ve Vsetíně). Tato nářečí jsou velmi archaická, např. místo českých dvouhlásek *ej*, *ou* se zde zachovávají původní dlouhé samohlásky *y*, *ú* jako ve staré češtině (*starý mlýn*; *múka*, *nesú* – v ukázce *taký rybář*, *celý rozřesený*; *kúsek*) a *é* nezměněné v *i* (*mléko*, v ukázce *napoprvé*). Další podoby slov příznačných pro mluvu na Moravě jsou *udica*, *chytneu udicu*, *do chrásta*, *moja ryba*, *ju*, *já su*, *snažím sa* a změna znělosti *zme*, *tož nic*, *policajd vyskočí*).

Podobně jako nářečí východomoravská mají i nářečí slezská (**cvičení 4**) mnoho archaických rysů. Také zde se zachovávají původní dlouhé samohlásky *y*, *ú*, jenže zkrácené (*stary mlýn*; *muka*, *nesu* – v ukázce *každy den*; */buchla/ sebu*, *spankovu kost*). Krátkost všech samohlásek a přízvuk na předposlední slabice slova jsou nejvýraznějšími rysy této nářeční skupiny, které i mladá generace dosud dodržuje. Můžeme upozornit i na široké *y*, vyslované např. i po sykavkách (*v nemocnicy*, *musyme*), nebo na rysy společné s Moravou (*jest* 'jíst', nebo na změnu znělosti v slovních spojeních *včileg oni*, *nesmyž jest*). Některé znaky starých slezských nářečí mladá generace sice už opustila (např. v ukázce nenajdeme výslovnost slabik *de*, *te*, *ne* jako *dě*, *tě*, *ně*, slabik *di*, *ti* jako *dz' i*, *c' i* aj., viz tam *jezdila*, *nesmyš*), avšak i tak mnoho charakteristických rysů zůstává, takže i mluva této generace je nadále výrazně příznaková.

Větší pozornost je třeba věnovat jazykové situaci v příslušné oblasti, kde děti žijí a kde navštěvují školu. Učitel by měl proto žáky podrobněji seznámit s tím, které jsou její nejdůležitější nářeční znaky.

Cvičení 6 chce podnítit zájem o regionálně zabarvené výrazy. Na tyto výrazy můžeme poukázat i na základě četby beletrie (v pracovním sešitě je zařazena ukázka z knihy R. Těsnohlídka Liška Bystrouška, dodnes se vydávají příběhy o Gabře a Málince, vycházejí pohádky o Krakonošovi apod.). Pokud máme k dispozici nějakou starší literaturu vztahující se k místu bydliště žáků, lze ji využít i pro srovnání, jak se mluvilo dříve a jak se mluví dnes.

Spisovný jazyk

Stručné poučení o spisovném jazyce se zaměřuje na jeho charakteristiku a zdůrazňuje jeho variantnost. Považujeme za důležité, aby se upevnilo povědomí zejména o hovorových prostředcích a spisovný jazyk nebyl chápán jako něco nepřirozeného a umělého. Užití hovorových prostředků je běžné nejen v mluvených veřejných projevech, ale i v projevech psaných, méně oficiálních (např. při psaní slohových prací založených např. na vypravování apod.).

Aby byl zřejmý rozdíl mezi jednotlivými vrstvami, zařazujeme do učebnice **cvičení 5** jako ukázkou knižního jazyka (výběr lexikálních jednotek – *činit*, slova cizího původu, slova, která se běžně neužívají – *nazadatelný*, *nezcizitelný* apod.; výběr tvarů slov – užití opisného trpného rodu, jmenných tvarů přídavných jmen – právě kvůli jejich knižnosti bude poučení o nich zařazeno až do vyšších ročníků apod.). Text je intelektuálně náročný, a proto jsou na místě i otázky, jak žáci rozumějí jeho obsahu.

Ve **cvičení 6** se klade do opozice text, v němž se využívají lexikální prostředky hovorové, a text s knižně zabarvenými výrazy. Necháme žáky vyhledávat dvojice synonym lišících se stylovým zabarvením: *holčičky* – *dívky*, *kluci* – *chlapci*, *už – již*, *vzbudit se – procitnout*, *ted’ – nyní*, *posadit se – usednout*, *podívat se – zhlédnout*, *moc – velice*.

Žáky můžeme motivovat k tomu, aby vypracovali projekt založený na dlouhodobějším pozorování mluvy moderátorů uvádějících některé oblíbené dětské pořady.

Seznámení s některými jazykovědnými příručkami

Práce s jazykovědnými příručkami (zejména normativními) představuje nezbytnou složku při výuce českého jazyka.

Je nutno si uvědomit, že autorita učitele neutrpí, když sám ukáže, že při své práci užívá i řadu příruček, především různé slovníky, Pravidla českého pravopisu nebo gramatiky.

Žáci by se měli seznámit alespoň s těmi nejvýznamnějšími – Pravidly českého pravopisu a Slovníkem spisovné češtiny pro školu a veřejnost – a vědět, které informace v nich mohou vyhledat; práce s nimi by se měla stát samozřejmou součástí výuky. Důležitý je i sám nácvik vyhledávání (ten procvičuje především pracovní sešit).

Rovněž může být užitečné umožnit žákům užití normativních příruček při kontrole nebo opravě jejich vlastních slohových prací, ale např. i diktátů. (Základním cílem diktátů není přece klasifikace, ale upevnění pravopisných znalostí. Žáci si určitě lépe zapamatují problémové jevy, jestliže jim učitel po napsání diktátu poskytne několik minut k tomu, aby si je sami vyhledali a ověřili. Učitel pak závěrem zhodnotí i pečlivost a pozornost věnovanou kontrole.)

Při nácvičku vyhledávání podle **cvičení 1** je možno se opírat nejen o slovníkovou část Pravidel, ale i o kapitolu věnující se problematice psaní velkých písmen, kde je pravopis uvedených místních vlastních jmen zdůvodněn.

Zpracování hesel ve **cvičení 2** můžeme porovnat a zjišťovat, co je těmto heslům společné a čím se liší. Obě hesla uvádějí tvaroslovné charakteristiky – u slovesa je to tvoření některých obtížnějších tvarů, u podstatného jména zařazení k rodu a typu skloňování (koncovka 2. pádu). Následuje vysvětlení významu a příkladů užití (u slova *kronika* jsou uvedeny tři základní významy). Obě hesla rovněž uvádějí frazémy (ustálená spojení slov), které jsou označeny kosočtvercem (*mravenci nebo mráz mu jezdí po zádech; živá kronika*). U slovesa *jezdit* je připojeno ještě *jezdívat* jako sloveso vyjadřující násobnost a u hesla *kronika* je v hranatých závorkách naznačena výslovnost.

Nácvik získávání informací prohlubuje **cvičení 3 a 4**.

Význam slov *metropole 1. velké, významné, zprav. hl. město státu, země apod. 2. mateřská země (v poměru ke koloniím), tradice – 1. ustálené zvyklosti, způsoby, názory zachovávané generacemi 2. přenášení zpráv, slovesných výtvorů ap. vyprávěním, ústní podání a arcibiskup – biskup nadřazený několika diecézím* nemusí být pro žáky zcela zřejmý. U slova *metropole* se vedle vysvětlení významu a tvaroslovné charakteristiky uvádí, že pochází z řečtiny; slovo *tradice* má latinský původ, heslo navíc informuje o jeho výslovnosti, o tom, že 2. pád množného čísla může být *tradici* i *tradici* a že slova příbuzná jsou *tradiční* a *tradičnost*; slovo *arcibiskup* je slovo složené, část *arci* pochází z řečtiny a další odvozená slova jsou *arcibiskupský* a *arcibiskupství*.

Cvičení 4 je vhodné ke skupinové práci. Každá skupinka může vyhledat jedno slovo, poučit se o významu užitých zkratk a značek (uvedeno v úvodní kapitole ke slovníku) a podat informace o daném hesle formou krátkého ústního referátu.

Podobné typy úkolů jsou metodicky potřebné nejenom proto, že se žáci učí získávat informace z textů ne zcela souvislých, ale i proto, že tyto informace musí dále jazykově zpracovat.

Cvičení 5 se zaměřuje na problematiku sdružování slov do jedné heslové stati; pod záhlavím první části složeniny bývají uváděna slova složená a obdobným způsobem jsou uvedena i slova odvozená dvojslabičnou předponou (jiný příklad: *mezi, mimo*).

Získané kompetence si žáci mohou sami prověřit na základě otázek uvedených v závěrečném **ověření**.

1. a) Čeština jako národní jazyk slouží jako dorozumívací prostředek všem Čechům bez územního omezení.

b) Mluva se může lišit podle území, podle toho, zda jde o jazykový projev veřejný, oficiální, nebo neveřejný, neoficiální. Rozdíly jsou dány i věkem, vzděláním, povoláním apod.

2. Výčet národních jazyků může být různě obsáhlý; důležité je, aby žáci v případě problémů dokázali vyhledat nějaký informační zdroj a zpravili o něm ostatní (co vyhledali v knihovně, zda našli řešení pomocí internetu nebo se např. zeptali v jazykové poradně Ústavu pro jazyk český AV ČR).

3. a 4. Po napsání odpovědi je možná zpětná kontrola tím, že si žáci znovu přečtou informace uvedené v této kapitole.

5. Úkol je možno využít k návštěvě místní knihovny.

6. Jde o zamyšlení nad tím, že žádný z jazyků nelze hodnotit výše než jiný, i když může jako dorozumívací prostředek sloužit různému počtu lidí.

Pracovní sešit str. 3-6

Cvičení 1. a) se pokouší ukázat, že zapojení nářečních prvků může posílit uměleckou hodnotu díla. Jeho přepisem zároveň procvičíme kladení interpunkčních znamének (zejména při vyznačování přímé řeči).

Část **b)** vychází ze současně oblíbené dětské četby. V knihách o Harrym Potterovi překladač důsledně využívá prostředků spisovných a nespisovných (obecněčeských), které jsou především zastoupeny v přímých řečech hajného Hagrida. Dokresluje se tak jeho charakter jakožto dobromyslného, hodného, srdečného a laskavého poloobra, který však nemohl kvůli intrikám dosáhnout vyššího vzdělání; proti němu stojí v kontrastu (i jazykovém) zejména ostatní členové učitelského sboru.

Ve **cvičení 2–8** usilujeme o to, aby si žáci navykli užívat nejen Pravidla českého pravopisu, ale i další jazykové příručky, zejména slovníky současné spisovné češtiny, a věděli, které informace z nich mohou získat. Zároveň procvičujeme schopnost vyhledávání podle abecedního řazení i schopnost čerpání a třídění informací při čtení textu.

Cvičení 2: SSČ – **koupat** ned. (3. j. -e, -á, rozk. -pej, přech. -aje) **1. ponoř-ním do vody omývat, osvěžovat:** k. dítě; k. koně v řece *plavit* **2. omývat, máčet v něj. roztoku, lázni** k. ránu; k. film ve vývojce **3. hovor. expr. záměrně přivádět do nesnázi:** k. žáka (při zkoušce); **k. se** ned.: k. se ve vaně, v řece; jít se k.; **koupání, -í s.;** **koupací** příd. *sloužící ke koupání:* k. čepice, plášť

PČP – **koupat** (se) *1. j. koupu (se) i koupám (se); rozk. koupej (se)*

Prostým srovnáním je zřejmé, že slovník u všech hesel uvádí řadu dalších informací; je to především vysvětlení významu a uvedení příkladů užití, ale i podrobnější tvaroslovné charakteristiky. Můžeme dále dodat, že zkratka *ned.* označuje sloveso nedokonavé (o tom, co jsou slovesa dokonavá a nedokonavá, se budou žáci učit později, v 7. ročníku) a zkratka *přech.* zvláštní tvar, se kterým se mohou setkat např. při četbě starších textů. Znovu upozorníme na to, že hovorové prostředky jsou chápány jako specifická vrstva spisovné češtiny a že *expressivní* znamená citově zabarvený.

Ve **cvičení 3** prověříme schopnost vyhledávání tvaroslovných informací v jednotlivých heslech, proto jsme zvolili takové lexikální jednotky, v nichž jsou buď připuštěny dublety, nebo jde o tvary, které běžným uživatelům mo-

hou způsobit obtíže (žáci si je tedy nemohou sami odvodit, musí je nutně vyhledat):

a) *jablkách i jablecích; rouchách, kolezích, sachách, jezech i jezích, pstruzích*

b) *vsemi, žerděmi, koni i koňmi, myšmi, loděmi i lodmi, manžely i manželi*
V následujících cvičeních poukazujeme na některé další specifické informace, které slovník přináší.

Cvičení 4 upozorňuje na to, že slovník může uživatelům rovněž pomoci s výslovností slov cizího původu a zároveň napomáhá tomu, aby porozuměli významu některých běžných pojmů:

didaktika [dy-ty-] **1.** *obor pedagogiky zabývající se vyučovacím procesem*

2. *poučná n. výchovná tendence*

encefalitis [-tys] lék. *zánět mozku*

koncert **1.** (veř.) *provedení hud. skladeb* **2.** *větší skladba pro sólový nástroj s doprovodem orchestru* **3.** *expr. vynikající výkon*

kultura **1.** *soubor hodnot vytvořených tělesnou i duševní činností lidí a utvářejících lidskou společnost; soubor těchto hodnot v jisté vývojové etapě, civilizace* **2.** *zeměd. pěstovaný porost* **3.** *biol. organismy n. jejich části pěstované v umělém prostředí pro výzkum*

laik [la/j/ik] **1.** *neodborník* **2.** *nekněz*

staccato [-ká-] hud. *krátce, s nedodržením plné délky tónu*

vernisáž [-ny-] *slavnostní zahájení výstavy*

gotika [-ty-] **1.** *středověký uměl. sloh, vyznačující se v stavitelství lomenými oblouky a žebrovou klenbou* **2.** *díla tohoto slohu*

exhibice *ukázka vynikajícího výkonu, zvl. sport.*

foyer [foajé i foajér] *předsálí v divadle a pod. veř. budovách*

U slov cizího původu je ve slovníku uveden jazyk, z kterého bylo slovo do češtiny přejato. Žáci si mohou na základě **cvičení 5** uvědomit, že přejímat do češtiny slova cizího původu je zcela běžné, a vyvarovat se tak nebezpečí možných puristických postojů. Zároveň si opět upevní znalost významu některých běžných výrazů:

admirál – z arabštiny prostřednictvím francouzštiny, **1.** *velitel válečného loďstva* **2.** *motýl babočka s červenými pásky na tmavých křídlech*

girlanda – z francouzštiny, *obloukovitá výzdoba z květin, chvojí ap.*

fjord – z norštiny, *úzký a dlouhý záliv*

humbuk – z americké angličtiny, *reklamní balamucení, podvod*

kosmos – z řečtiny, *vesmír*

tenor – z italštiny, *vysoký mužský hlas*

kajak – eskymácky; *krytý člun poháněný dvojpádlem*

tenis – z angličtiny, **1.** *hra s menším míčkem odráženým raketou přes síť na hřišti* **2.** *hra s míčkem odráženým pálkou přes síťku na stole, table-tennis, ping-pong*

tomaty – indiánsky, *rajčata*

šalovat – z němčiny, *obkládat prkny, bednit*

šach – z perštiny, **1. hra na šachovnici s bílými a černými figurami 2. souprava figur (s šachovnicí) pro tuto hru 3. ohrožení krále v této hře; výstraha, že je ohrožen král**

safari – ze svahilštiny, **1. cesta terénem v Africe, převážně lovecká 2. velký přirozený výběh pro cizokrajná zvířata**

xylofon – z řečtiny, *bicí hud. nástroj v podobě dřevěných destiček*

gouda – z holandštiny ze zeměpisného jména, *polotvrdý sýr*

Ve **cvičení 6** uvádíme běžné odborné názvy. Při výuce může učitel upozornit na to, že existují slovníky zabývající se terminologií zcela určitých vědních oborů, popř. – jestliže to situace dovolí – necháme zájemce samostatně některé slovníky vyhledat v knihovně (vždy je vedeme k tomu, aby byl uveden přesný název příručky, místo /nakladatelství/ a datum jejího vydání).

erupce – geologie, *sopečný výbuch*; hvězdářství, *náhlé zjasnění někt. míst způsobené emisí záření*

těčna – geometrie, *přímka dotýkající se křivky*

rovnice – matematika, *algebraický výraz vyj. rovnost, podle níž se dá vypočítat neznámá*; chemie, *znázornění reakce chem. značkami a čísly*

hmotnost – fyzika, *míra vlastnosti těles projevující se ve vztahu k jiným tělesům setrvačností a gravitací*

sloučenina – chemie, *látka vzniklá sloučením*

čeleď – botanika a zoologie, *skupina příb. rodů*; jazykověda, *skupina slov stejného základu*

metafora – literatura a jazykověda, *přenesené pojmenování na základě shodnosti, podobnosti někt. rysů*

moderato – hudba, *umírněně, mírně*

morfologie – botanika a zoologie, *nauka o tvarech*; jazykověda, *tvarosloví*

Slovník spisovné češtiny uvádí i řadu frazémů. Některé z nich mohou být pro žáky neprůhledné, a proto je nutné, aby poznali, že při zjišťování jejich významu musí nejprve vyhledat bázevé slovo, jak je naznačeno ve **cvičení 7**:

mít smrt na jazyku – jazyk, *o někom, kdo má brzy zemřít*

křivit před někým hřbet – hřbet, *chovat se ponížene*

kydat na někoho bláto – kydat, *ostouzet, hanobit*

vypálit někomu rybník – vypálit, *předstihnout ho, vyzrát na něho*

být z jiného těsta – těsto, *mít jinou povahu*

pozdě bycha honit – *bych, *co se stalo, nelze napravit*

mít máslo na hlavě – máslo, *lze ho postihnout pro minulé provinění*

mít v hlavě otruby – otruby, *být hloupý*

pracovat jako kat – kat, *horlivě a rychle*

nasadit všechny páky – páka, *usilovat o něco ze všech sil*

V malé míře zachycuje slovník i nespisovnou slovní zásobu; na ukázkou uvádíme ve **cvičení 8** obecněčeské výrazy *šichta, pakovat se, švindlovat a gruntovat* vedle oblastního a nářečního *galán, šohaj, dědina*.

Zvuková stránka jazyka

Tato kapitola, poprvé podávající souhrnný a ucelený přehled zvukových jazykových prostředků, bývá často, a to zcela neprávem, opomíjena. Přitom nesprávná výslovnost, špatná větná melodie a přízvuk, nevhodné tempo a pauzy mohou vést k chybnému porozumění sdělovanému obsahu. Již v tomto věku by měli být žáci upozorněni na to, že projevy nedodržující normní zvukové prostředky bývají často hodnoceny negativně.

Všechny zvukové prostředky procvičujeme především prakticky.

Při probírání a procvičování jednotlivých jevů by měl učitel vycházet především z místní situace a soustředit se na regionální odchylky od spisovné normy. Žáci sami by se mohli zamyslet nad tím, zda a jak se výslovnost (přízvukování, větná melodie) v jejich regionu liší od spisovné.

Hláskosloví

■ HLÁSKA A PÍSMENO

Ne všichni žáci si uvědomují rozdíl mezi hláskami jakožto nejmenšími zvukovými jednotkami a písmeny, kterými se hlásky zaznamenávají. Těm, kteří výrazy hláska a písmeno libovolně zaměňují, by mělo pomoci cvičení 3. b) a 3. c).

Při řešení **cvičení 3. b)** by měl učitel vedle písmen *ě* a *y* ještě připomenout písmeno *ů*.

Cvičení 3. c) – obě písmena se vyskytují pouze v přejatých slovech. Písmeno *q* se vyslovuje jako [kv], např. *squash* [skvoš], písmeno *x* se vyslovuje buď jako [ks], např. ve slovech *relaxace* [relaksace], *Mexiko* [meksiko], nebo jako [gz], např. ve slovech *existence* [egzistence], *exhibice* [egzhibice]. Je třeba dát pozor, aby žáci vyslovili [kv] a [ks], nikoli *kvé* a *iks*, běžně používané při vyjmenovávání písmen v abecedním pořadí (á, bé, cé ...). Teprve po vyřešení těchto cvičení by se žáci měli pokusit zformulovat odpověď na otázku v **3. a)**.

Pro bystré hlavy

Hlásky [dʲ], [tʲ], [ɲ] označujeme:

- písmeny *dʲ*, *tʲ*, *ɲ* – jestliže po *dʲ*, *tʲ*, *ɲ* následuje samohláska *a/á* (*dʲábel*, *tʲapka*, *mʲnam*), zřídka *u* (*dʲubka*, *tʲuhýk*), popř. *ou* (*ɲouma*), a na konci slova (*nezapomeň*);
- spojením písmen *d* + *i* (*chodit*, *ticho*, *nikdo*);
- spojením písmen *d* + *ě* (*děkuji*, *potěšit*, *nikdo*).

Poznámka: Psaní písmen *dʲ*, *tʲ* na konci slov je součástí látky o znělých a neznělých souhláskách.

■ SPISOVNÁ VÝSLOVNOST SAMOHLÁSEK

Cílem **cvičení 1** je to, aby si žáci připomněli, že při psaní slov, která se stejně vyslovují, ale jinak píší, je třeba vyjít z jejich významů.

Cvičení 2: Ve slovech obsahujících *ou* je rozeznání toho, kdy *ou* je dvojhláska a tvoří tak jednu slabiku a kdy ne, důležité pro správné dělení slov (*stroužek*, ale *po-učovat*, *po-usmát se*, *samo-uk*, *do-učit se*).

Cvičení 3–5 jsou zaměřena na správnou výslovnost dlouhých a krátkých samohlásek.

Cvičení 3 názorně ukazuje, že nerozlišení dlouhých a krátkých samohlásek může vést k významové záměně.

Do **cvičení 4** byla zařazena především ta slova, v nichž se dlouhá samohláska často vyslovuje nesprávně krátce, např. [pul], [hřebik], [řikám], a krátká samohláska dlouze, např. [vzádu], [pívo], [zélí].

Cvičení 6. a):

v ě t | š i | n o u
xxox | xo | xo

v ě | d ě | l a
xxo | xo | xo

s t r a š | l i | v ě
x x x o x | x o | xxo

j e d | n o u
x o x | x o

m a | l o u
x o | x o

z o u | f a | l á
x o | x o | x o

c e | l o u
x o | x o

b) *ne-ro-ze-zná-ní, nej-po-dob-něj-ší, ne-do-ko-na-lý*

c) *utrhl*

■ SPISOVNÁ VÝSLOVNOST SOUHLÁSEK

Tato kapitola má prohloubit poznatky o odlišnosti zvukové a grafické podoby jazyka, které žáci získali v nižších ročnících. Žáci se v ní seznámí s celým repertoárem znělých a neznělých hlásek.

Cvičení 2 by učitelé neměli vynechávat, protože pokud si žáci později nebudou moci vzpomenout, které hlásky jsou znělé a které neznělé, může jim zkouška hmatem pomoci.

Rozlišení znělých a neznělých hlásek je důležitým východiskem pro pochopení spodoby znělosti. V tomto ročníku se učivo soustředí jen na spodobu znělosti párových hlásek; stranou tedy zůstává výslovnost skupin hlásek, v nichž po párové znělé/neznělé následují jedinečné hlásky. (V tomto případě ve spisovné češtině ke spodobě totiž nedochází.)

Správné výslovnosti by měli věnovat učitelé pozornost tam, kde se – v místním dialektu – nespisovně vyslovuje např. [kubme], [zme]. Česká výslovnost skupiny hlásek *sh* [sh] a moravská [zh] jsou obě spisovné a rovnocenné.

Cvičení 3: Učitel může u prvního slova do levého sloupce napsat psanou podobu párových hlásek a do pravého podobu vyslovovanou; u ostatních slov udělají totéž žáci sami. Vhodnými otázkami je pak může dovést k formulaci pravidla o znělostní spodobě. Takto může postupovat i ve **cvičení 5**.

Pro bystré hlavy

Stejně by měli mít žáci zapsaná slova *hroch, koš, strup* a *prut*. Ostatní lze psát dvojným způsobem, a to v závislosti na významu: *plot* i *plod*, *jet* i *jed*, *led* i *let*, *ves* i *vez*, *les* i *lez*, *set* i *sed*.

Slovní přízvuk

Do tohoto ročníku je zařazeno jen poučení zcela základní.

Při spontánním, tj. nečteném projevu žáci většinou nechybují a umísťují přízvuk správně. Potíže nastávají při hlasitém čtení – žáci zejména nesprávně přesouvají přízvuk ze slabičné předložky na slovo následující: *ve škole*, *na zemi*. Tento přesun je při spisovné výslovnosti možný, jen pokud po předložce následuje slovo s větším počtem slabik nebo při zdůraznění. Na správné přízvukování by se měli zaměřit učitelé na severní Moravě a ve Slezsku, kde se klade přízvuk na předposlední slabiku.

Cvičení 1: Upozorníme, že i předložky *u* a *o* jsou přízvukové, kdežto neslabičné předložky *k*, *s*, *v*, *z* přízvuk nemají.

Cvičení 3: Článek obsahuje trojslabičných a vícetřísylabických slov poměrně velké množství. Proto je možné zadat žákům, aby vyhledali např. pět slov trojslabičných a pět vícetřísylabických nebo jen taková slova z prvního/druhého odstavce.

Zvuková stránka věty

■ VĚTNÁ MELODIE

Cílem tohoto učiva rozhodně není, aby žáci uměli vyjmenovat jednotlivé druhy melodie v závislosti na druhu vět podle postoje mluvčího. Měli by pochopit, že melodie má vliv na to, zda posluchač bude vyčtenou větu považovat za oznámení, otázku, nebo rozkaz a zda je vyslovena neutrálně, nebo s citovým zabarvením (jako zvolací). K tomu slouží především **cvičení 4**.

■ DŮRAZ

Volba toho, které slovo zdůraznit, závisí na mluvčím. Ten sám rozhoduje o tom, které slovo považuje za tak obsahově důležité, aby na něj položil důraz. To platí především, pokud je mluvčí zároveň autorem textu. Jestliže jím není, nemusí se čtenáři při kladení důrazu vždy shodnout.

Cvičení 6: Žáci by si cvičení měli přečíst nejprve potichu (popř. by si měli cvičení připravit doma) a zamyslet se nad tím, která slova by v jednotlivých větách měla být zdůrazněna. Lze očekávat důraz na těchto slovech: *vždy*; *děle*, *zpět*; *nikdy*, popř. *nic*; *jisti*, *nebudete*, *budete*; *zpoždění*, *přesně*; *víc*, *míň*.

Pro bystré hlavy

Roman má také přehrávač. = Roman patří mezi ty, kteří přehrávač mají.

Roman má také přehrávač. = Roman má různé věci, kromě nich i přehrávač.

■ TEMPO A PAUZY

Již na základní škole by měli být žáci vedeni k tomu, aby při mluveném projevu nezapomínali na náležité tempo a pauzy. Určitě i v tomto věku sami postřehli, že někteří rozhlasoví a televizní moderátoři mluví příliš rychle, a to někdy i na úkor srozumitelnosti.

Pro bystré hlavy

Toto je druhá závažná otázka. = Zazněla jedna nebo více otázek, pak první závažná a druhá závažná (podle pořadí jde tedy minimálně o třetí otázku).

Toto je druhá, závažná otázka. = Druhá otázka je na rozdíl od první závažná.

Tatínek vyprávěl, co se včera přihodilo naší Elišce. = Tatínek vyprávěl někomu o tom, co se přihodilo Elišce.

Tatínek vyprávěl, co se včera přihodilo, naší Elišce. = Tatínek vyprávěl Elišce o tom, co se včera přihodilo.

Pracovní sešit str. 7–8

Cvičení 1: Jedná se o tzv. homofona, tj. slova, která stejně znějí, ale různě se píší. Příklady užití v možných větách:

a) *Výr je naše největší sova. V řece byly místy nebezpečné víry. – Tatínek vysel mrkev do řádků. Klíč visel na skobě u dveří. – Nabyl velkého bohatství. Nabil pušku a zalícil. – Do moře vybíhal mys. Přinesla několik mis. – Ve stráni stála vila. Vlčice vyla na měsíc.*

b) *Zahradu ohraničovala vysoká zeď. To je budoucí zeť paní Růžičkové. – Našli jsme košík hub. Žába hup do vody. – Lad' ještě ty housle, zni to falešně. Najdi v kůlně dlouhou lat'.*

Cvičení 3: Správná odpověď je, že písmena *ů, ú* označují stejnou samohlásku.

Cvičení 4–7 uvádíme v plném znění; je možno je žákům okopírovat a poskytnout jako podklad ke kontrole (prověříme tak jejich schopnost pečlivého čtení).

Cvičení 4: *únik z pasti, vzhůru po úbočí hory, pravouhly trojúhelník, citronová kúra, lázeňská kúra, pedikúra a manikúra, zúčastnit se průzkumů, vyúčtovat opravu obou vozů, úkol z počtů, malý skútr, půjčovna lyží, neústupný Jirka, město Úpice, zůstatek na účtu, omluvená neúčast, neúrodná půda, půjdeme domů, túra podél řeky Úhlavy*

Cvičení 5. a): *sprch|lo, prs|tí|ček, u|ml|kl, na|ml|sa|li se, půl|li|tr, na|vl|hl, te|pr|ve*

b) *po|u|smá|la se, pouš|tě|li i pou|ště|li, do|u|čo|vá|ní, dou|fal, ko|lem|j|dou|cí, vo|da prou|dí, pro|u|dí ma|so*

c) *au|to|mat, na|uč|ný, na|u|ka, skaut|ský, ne|u|měl, leu|ko|plast*

Cvičení 6: *obuv [f], trumf [f], slib [p], střep [p], návod [t], návrat [t], okruh [ch], kolouch [ch], potvrd' [t'], vrat' [t'], smog [k], brouk [k], mráz [s], pokus [s], mříž [š], koš [š]*

Cvičení 7:

<i>Slovo</i>	<i>Výslovnost</i>	<i>Počet písmen</i>	<i>Počet hlásek</i>
zpěv	[s p j e f]	4	5
náměstí	[n á m ě s t í]	7	8
sbor	[z b o r]	4	4
běžel	[b j e ž e l]	5	6
zápěstí	[z á p j e s t í]	7	8
věnování	[v j e n o v á ě ě]	8	9
měřič	[m ě ř i č]	5	6
sníh	[s ě ě ě]	4	4
závod	[z á v o t]	5	5
závodník	[z á v o d ě ě ě]	8	8
mě	[m ě ě]	2	3
mně	[m ě ě]	3	3
Soběslav	[s o b j e s l a f]	8	9

Nauka o slově

Tvoření slov

Poznatky o tvoreni a stavbe slova patri k dulezitym castem nauky o slove a maji poznacaci i prakticky vyznam pro kazdeho uzivatele jazyka. Jejich pomoci si zaci utvareji predstavu o prostredcich, způsobech a postupech obohacování slovní zásoby a lépe pochopí souvislosti mezi lexikálním (slovním) významem slov a jejich formální stavbou i gramatickými vlastnostmi. Napomáhá tomu srovnání tří základních typů slovního rozboru: slovotvorného, morfemického a tvarotvorného.

Cílem tohoto oddílu učebnice je vysvětlit, popsat a procvičit základní a nejčastější způsob tvorění slov v češtině – odvozování, začít vytvářet představu o slovotvorném systému češtiny (vztahy mezi příbuznými slovy), poukázat na souvislosti obměn významových a formálních (střídání, příp. zdvojení hlásek při odvozování) a na základě těchto změn objasnit některé pravopisné jevy. Správné pochopení slovotvorných procesů včetně dovednosti rozlišovat a odlišovat obecné významy slovotvorných prostředků (slovotvorných přípon) může zároveň žáky motivovat k vhodnému a pestřejšímu výběru pojmenování při vlastním vyjadřování.

■ ODVOZOVÁNÍ

V této části učebnice se zabýváme odvozováním slov, a to z hlediska obou směrů slovotvorného procesu: některá cvičení jsou zaměřena na tvorění nových slov, jiná na rozbor již hotových (odvozených) slov. Tím chceme ilu-

strovat, že pouze utvořená (slovotvorně motivovaná) slova mají slovotvornou strukturu (na rozdíl od značkových, slovotvorně nemotivovaných slov, která takto nelze rozebrat – viz např. *den, věta, kolo*). Při obou typech cvičení vedeme žáky k tomu, aby si spojili slovo základové a odvozené a poznali jejich společnou část (tj. slovotvorný základ), která je nositelem základu slovního významu (společného oběma slovům). Toho využíváme k výkladu odvozeného slova z významu slova základového (např. *sportovec* je ten, kdo *sportuje*, *mléčný* je vyrobený z *mléka*).

Cvičení 1 má propedeutický charakter. Sledujeme jednak pohotovost žáků při volbě pojmenování, jednak je motivujeme k uvědomění si určitých zákonitostí (specifické typy pojmenování jsou tvořeny specifickými prostředky):

- a) *slůně, kachně, medvěd, hád, ptáče*
- b) *Evropan, vesničan, cizinec, Skandinávec, Polák*
- c) *spravedlivost, hloupost, poslušnost, nezodpovědnost, sobeckost*
- d) *lovec, malíř, tulák, soudce, bojovník*
- e) *ministryně, poslankyně, ředitelka, šéfredaktorka, tajemnice*

Cvičení 2. a) naznačuje, jak slovotvorná motivace názvů živočichů (*slépýš, racek chechtavý*) je základem jazykového humoru Živočichopisu Miloše Macourka.

Část **b)** *kudlanka nábožná, babočka admirál, bruslařka obecná* – ukazuje, že i v odborných názvech (v našem případě se jedná o hmyz) se může uplatnit jazykový humor; používá se v nich např. pojmenování profesí nebo vlastností lidí. Tímto cvičením chceme podpořit jazykovou kreativitu (žáky můžeme motivovat k psaní humoristických textů).

Cvičení 3 se zaměřuje na schopnost pojmenovat obecnější význam; zároveň naznačuje, že jeden prostředek (např. jedna přípona) se může podílet na vytváření několika různých významů; důležitou roli hraje i to, od kterého základového slova odvozujeme.

a) *fíkovník* – strom, *horník* – osoba (konatel), *pomerančovník* – strom, *seník* – místo, *banánovník* – bylina, *ručník* – prostředek, *hříšník* – nositel vlastnosti, *holubník* – místo, *bubeník* – osoba (konatel), *otazník* – prostředek, *záznamník* – prostředek, *pokladník* – osoba (konatel)

b) *fík* – podstatné jméno, *hora* – podstatné jméno, *pomeranč* – podstatné jméno, *seno* – podstatné jméno, *banán* – podstatné jméno, *ruční* – přídavné jméno, *hříšný* – přídavné jméno, *holub* – podstatné jméno, *buben* – podstatné jméno, *tázat se* – sloveso, *zaznamenat* – sloveso, *pokladní* – přídavné jméno

Cvičení 4: *frňákovník* – (pomyslný) strom, na kterém roste ovoce, po němž naroste dlouhý nos (frňák) tomu, kdo je sní. Z pohádky Jana Wericha *Tři veteráni* (Fimfárum).

Cvičení 5 navazuje na předchozí cvičení a shrnuje je: *kotelna*: kotel -na, *koupaliště*: koupa(t) (se) -iště, *tiskárna*: tisk -árna, *smetiště*: smet(i) -iště, *pekařství*: pekař -ství, *herna*: hrá(t) -na, *bažantnice*: bažant -nice, *hostinec*: host -inec, příp. hostin(ný) -ec, *včelín*: včel(a) -ín, *klouzačka*: klouza(t) (se) -čka, *plošina*: ploch(ý) -ina

Cvičení 6. a): *náměstk-yně, lékař-ka, výtvarn-ice, plavk-yně, tajemn-ice, řidič-ka, poradk-yně, manažer-ka, učn-ice*. Slova vznikla přechylováním, tj. odvozením pojmenování žen od pojmenování mužů podle jejich povolání, koníčků apod.

Část **b)** má kreativní charakter (přípony *-yně, -ka, -ice: žákyně, ministryně, vychovatelka, tenistka, soustružnice, závodnice* atd.); podobně i **cvičení 7:** *hřiště, smetiště, nástupiště, výstaviště, pohřebiště*; tato slova označují místa.

Cvičení 8 naznačuje, že při tvoření slov nevyužíváme pouze přípony, nýbrž i předpony.

a) dopoledne, b) mezipatro, c) sourozenci, d) nadporučík.

Cvičení 9 ukazuje na vzájemnou souvislost mezi užitím určitého slovo-tvorného prostředku a společným obecnějším významem:

a) členit-ost, vlídn-ost, spolehliv-ost, rozmanit-ost, neukázně-ost – slova s příponou *-ost*

b) rypa-dlo, ry-dlo, struha-dlo, měři-dlo, čerpa-dlo – slova s příponou *-dlo*

c) vod-stvo, potom-stvo, příbuzen-stvo, včel-stvo, lid-stvo – slova s příponou *-stvo*

Ve **cvičení 10** je nutno nejprve pojmenovat základové sloveso a pak k němu vytvářet pomocí předpon slovesa nová. Cvičení může být využito pro práci ve skupinách (rozdělíme žáky do několika skupin; ty budou vzájemně soutěžit, která z nich uvede nejvíce dalších sloves utvořených předponami).

Např.:

posílat, zasílat, odesílat, obesílat, sesílat, přeposílat;

zaorat, doorat, proorat, přeorat, přiorat;

zatáhnout, natáhnout, přitáhnout, utáhnout, dotáhnout, odtáhnout, vtáhnout,

stáhnout, obtáhnout, protáhnout, přetáhnout, popotáhnout;

přijít, ujít, vejít, zajít, obejít, projít, přejít, najít, sejít, odejít;

zasloužit, posloužit, obsloužit, odsloužit, dosloužit, přeloužit, nasloužit;

ušít, přišít, zašít, našít, obšít, prošít, došít, přešít, všít;

vlisovat, prolisovat, zalisovat, dolisovat, slisovat, přelísovat;

udělat, nadělat, prodělat, zadělat, přidělat, obdělat, předělat, sdělat;

naučit se, přiučit se, odučit se, přeučit se, zaučit se, poučit se, odnaučit se;

narazit, přirazit, urazit, zarazit, odrazit, přerazit, vrazit, srazit;

navrátit, převrátit, přivrátit;

označit, naznačit, poznačit, doznačit;

nařídít, zařídít, přeřídít, seřídít;

pojmenovat, najmenovat, přejmenovat, dojmenovat;

nakrmít, překrmít, dokrmít, skrmít, přikrmít.

Cvičení 11 se zaměřuje na významy předpon;

ne-: negace, zápor, opak (*nevhodný, nespokojenost, nestraník*),

roz-: začátek děje (*rozcvička, rozplakat se*), rozdělení na části (*rozclenit, roz-pražžený*),

bez-: nepřítomnost něčeho (*bezvětrí, bezvýsledný*).

Cvičení 12 chce ukázat na motivovanost běžných názvů dnů: *pondělí* = den po neděli, *úterý* = druhý den v týdnu (srov. ruské: vtoroj, vtornik), *středa* = den uprostřed týdne, *čtvrtek* = čtvrtý den v týdnu, *pátek* = pátý den v týdnu, *sobota* – z hebrejského *šabbath*, přejato na počátku křesťanství ze středolat. *sabbata* (v židovském náboženství den v týdnu považovaný za den klidu a bohoslužeb, sváteční den), *neděle* = den, kdy se nic nedělá.

Funkci přípon a předpon při tvoření slov shrnuje **cvičení 13**: *vlak-ový*, *pra-starý*, *pán-ský*, *materiál-ní*, *pře-pečlivý*, *větr-ný*, *pravd-ivý*, *před-časný*.

■ SLOVOTVORNÝ ROZBOR

Slovotvorný rozbor zachycuje proces tvoření nových slov, má tedy dynamickou povahu. Slovo při něm vždy rozdělíme na dvě části: slovotvorný základ + odvozovací prostředek (přípony, předpony).

Slovotvorný základ a odvozovací přípony a předpony vydělíme u odvozeného slova jeho srovnáním se slovem základovým (tj. formálně i významově mu nejbližším příbuzným slovem).

Slovotvorný základ je metodicky vhodné vydělovat písemně. Odvozené i základové slovo uvádíme v základním, slovníkovém tvaru, tzn. podstatná jména v 1. pádě jednotného čísla, přídavná jména v 1. pádě jednotného čísla mužského rodu, slovesa v infinitivu. Koncovka základového slova se nestává částí slovotvorného základu (reprezentuje příslušný ohýbací typ slova, vyjadřuje mluvnické významy slova – u jmen je to pádová koncovka, u infinitivu slovesa infinitivní koncovka), proto ji píšeme do závorek:

<i>knihovn-ík</i>	<i>moudr-ost</i>	<i>umýva-dlo</i>
<i>knihovn(a)</i>	<i>moudr(ý)</i>	<i>umýva(t)</i>

Ke slovotvornému základu se připojují přípony a předpony: *měst-ský*, *na-kreslit*. Předpony se obvykle připojují k celému slovu, nemění jeho mluvnický charakter (slovní druh, rod, typ ohýbání). Slova, která jsou odvozena zároveň příponou i předponou (příp. koncovkou), jako např. *po-hlav-ek*, *zá-nov-n(í)*, *pří-zem-í*, zde zatím neuvádíme.

Základové slovo často jako celek součástí odvozeného slova není. Např. se součástí odvozeného slova nestává koncovka, jak to ukazuje **cvičení 1**: *zlatý*: *zlat(o)*, *cestička*: *cest(a)*, *balicí*: *bali(t)*, *hluboko*: *hlubok(ý)*, *sídlště*: *sídl(o)*, *chladič*: *chladi(t)*

■ SLOVA PŘÍBUZNÁ

Příbuzná slova mají společný kořen, který je vždy součástí slovotvorného základu; u neodvozených (neutvořených, slovotvorně nemotivovaných) slov se kořen a slovotvorný základ shodují. Při srovnání příbuzných slov ve slovotvorné řadě se ukáže, že kořen u všech zůstává, ale slovotvorný základ je pro každé odvozené slovo vlastní:

hvězdár-k(a) – *hvězd-ář* – *hvězd(a)*

Na vyhledávání příbuzných slov v textu se zaměřuje **cvičení 1**. Slova *zeměpis, zeměkoule, zemský, zemětřesný, zemětřesení, zeměpisný, Zem(ě), zemina, zemědělec, zemědělství, podzemní, zemědělský, území, přízemní, nadzemní* jsou příbuzná, odvozená od společného kořene *zem-*.

Skupinovou práci i přirozenou soutěživost žáků lze podpořit **cvičením 2**. Možná řešení:

ves – *vesnice, vesnický, vesničan, vesničanka, vesnička, náves*

velký – *velikost, velikán, velikánský, velikášství, velkoměsto, velryba, velmoc, velmož, velkoobchod, velkosklad*

ryba – *rybí, rybka, rybička, rybář, rybářský, rybník, rybníček, rybníkářský, rybina, rybařit, rybařík, porybný, rybolov, velryba*

mladý – *mladost, mladě, mladinký, mladoučký, mladík, mladice, mladičkový, mládí, mládež, mládežník, mládenec, mládenecký, (o)mládnout, omladina, mladočech*

Ve **cvičení 3** jsou tato příbuzná slova: *lepší – přilepsit, ruka – ručník, dělnice – výdělek, vyslychat – sluchátko*. Tyto dvojice slov mají společný kořen (*lepš-, ruk-/ruč-, děl-, slých-/sluch-*). Naopak příbuzná slova nejsou: *vodník (voda) × podvodník (podvést, podvod), míra (měřit) × mírový (mír), mořský (moře) × umořit (mořit = trápit)*. Tyto dvojice slov nejsou odvozeny od stejného kořene.

Podobné zaměření má rovněž **cvičení 4**.

Slova příbuzná se slovem *nos*: *nosorožec, nosatý, nosní, nosový, nosáč, nosatec, nosohltan, nosovka*.

Slova příbuzná se slovem *nosit*: *nosič, nepřenosný, neúnosný, nosný, nositel, nosítka, nosník, přinášet, donáška, únos*.

Cvičení 5 má komplexní charakter; vracíme se v něm opět k práci se slovníkem:

lesní (= týkající se lesa): *lesní plody; lesnický* (= týkající se lesníků): *lesnické povolání; lesnatý* (= bohatý lesy): *lesnatá krajina*

vodní (= týkající se vody): *vodní rostliny; vodnatý* (= mající vodu, obsahující nenáležitě mnoho vody): *vodnatá rokle, vodnaté mléko; vodový* (udělaný z vody): *vodový nápoj*

vaječný (udělaný z vajec): *vaječná omeleta; vejčitý* (= podobný vejci): *vejčitý tvar*

cvičný (= používaný ke cviku): *cvičná zbraň; cvičený* (= prošlý cvikem, vycvičený, trénovaný): *cvičený pes; cvičební* (určený pro cvičení): *cvičební úbor*

V **cvičení 6** můžeme zařadit příbuzná slova (odvozená, příp. složená) také od sloves vidově protikladných a opakovacích, tj. např. *jet – jezdit, běžet – běhat* – (*vy-, roz-*)*běhnout* atd. Lze opět pracovat ve skupinách.

plavat:

podstatná jména – *plavba, rychloplavba, plavání, plavec, plavkyně, plavčík, plavčice, plavky, plavidlo, záplava, náplava, splav, splavnost, plavárna, plovák, Plaváček, znakoplavka*

přídavná jména – *plavební, plavecký, plavoucí (plovoucí), splavný, splavitelný*

slovesa – *uplavat, přeplavat, proplavat, naplavat, vyplavat, zaplavat, doplavat, podplavat, připlavat, odplavat, nadplavat*

– slova odvozená příponou (jednou nebo dvěma): *plavba, plavání, plavec, plavkyně, plavčík, plavčice, plavky, plavidlo, splavný, splavnost, plovárna, Plaváček, plavební, plavecký, plavoucí (plovoucí), splavitelný*

– slova odvozená předponou: *záplava, náplava, splav, uplavat, přeplavat, proplavat, naplavat, vyplavat, zaplavat, doplavat, podplavat, připlavat, odplavat, nadplavat*

– slova složená: *rychloplavba, znakoplavka*

jet:

podstatná jména – *jízda, rychlojízda, krasojízda, výjezd, příjezd, nadjezd, podjezd, odjezd, nájezd, sjezd, průjezd*

přídavná jména – *jízdní, ojetý, sjetý*

slovesa – *odjet, přijet, vyjet, zajet, nadjet, ujet, sjet, zajet, projet, dojet, ojet, objet, rozjet (se), odjíždět, přijíždět, vyjíždět, nadjíždět, podjíždět, sjíždět, objíždět, projíždět, ujíždět*

jezdit, jezdec, jezdyně, spolujezdec, spolujezdkyně, rychlojezdec, rychlojezdkyně, krasojezdec, krasojezdkyně, ježdění, jezditka, objížd'ka, zajížd'ka, projížd'ka, sjízdnost, jezdecký

– slova odvozená příponou (jednou nebo dvěma): *jízda, jízdní*

– slova odvozená předponou: *výjezd, příjezd, nadjezd, podjezd, odjezd, nájezd, sjezd, průjezd, ojetý, sjetý, odjet, přijet, vyjet, zajet, nadjet, ujet, sjet, zajet, projet, dojet, ojet, objet, rozjet (se), odjíždět, přijíždět, vyjíždět, nadjíždět, podjíždět, sjíždět, objíždět, projíždět, ujíždět*

– slova složená: *rychllojízda, krasojízda*

běžet:

podstatná jména – *běžec, běžkyně, běžky, běžectví, běžkař, rychloběžec*

přídavná jména – *běžecký, běžkařský*

slovesa – *zabězet, ubězet, vybězet, přibězet, běžkovat*

slova odvozená předponou: *rozběh, výběh, náběh, průběh, souběh, sběh, zběh, běhání, běhavý, běhat, vyběhnout, přiběhnout, uběhnout, nadběhnout, seběhnout, rozběhnout, odběhnout, podběhnout, přeběhnout, proběhnout, pobíhat, vybíhat, nadbíhat, ubíhat, přibíhat, zabíhat, probíhat, podbíhat, sbíhat (se), dobíhat*

– slova odvozená příponou (jednou nebo dvěma): *běžec, běžkyně, běžky, běžectví, běžkař, běžecký, běžkařský*

– slova složená: *rychlloběžec*

Některá další slovesa pohybu: *jít – chodit, utíkat, letět – létat, procházet se, kráčet, bruslit, klusat, pohybovat se, honit se, šplhat* atd.

Pro bystré hlavy

V uvedených dvojicích vyjadřuje přídavné jméno odvozené příponou *-ní* pouhý vztah k základovému jménu (je to tzv. vztahové = relační přídavné

jméno), přídavné jméno s příponou *-ný* označuje vlastnost jako hodnocení (je to tzv. hodnotící přídavné jméno):

zábavní průmysl (průmysl zajišťující zábavu) – *zábavný člověk* (veselý, vtipný), *živelný oheň* (neovladatelný, prudký) – *živelní pohroma*, *pojištění* (pohroma způsobená živly, pojištění proti živlům), *srdečný pozdrav* (= ze srdce, upřímný), *srdeční sval* (= týkající se srdce)

Stavba slova

■ MORFEMATICKÝ ROZBOR

Morfematický rozbor zaznamenává stavbu slova ze všech jeho částí (= morfémů) podílejících se jak na vyjádření mluvnických významů slova, tak na jeho formálním utváření. Tento rozbor má tedy statickou povahu a vydělujeme při něm tyto typy morfémů:

- kořen – společná část příbuzných slov,
- přípony a předpony – slootovorné morfémy,
- koncovky – tvarotvorné morfémy.

Jednotlivé morfémy vydělíme dvojitým srovnáním: srovnáním daného tvaru slova s jeho jinými tvary a srovnáním slova s jeho příbuznými slovy:

<i>lyž-ař-sk-ý</i>	<i>lyž-ař-ského/lyž-ař-ská</i>
	<i>lyž-ař – lyže</i>

Tvarotvorné morfémy, především pádové koncovky podstatných jmen, v některých tvarech chybí, označujeme je jako nulové. Jejich označení je nutné, protože stejně jako jiné koncovky v ostatních tvarech slova vyjadřují jeho mluvnické významy.

<i>kamarád-0</i>	<i>zahrad-a</i>
<i>kamarád-ovi</i>	<i>zahrad-ě</i>
<i>kamarád-i</i>	<i>zahrad-y</i>
<i>kamarád-ů</i>	<i>zahrad-0</i>

Pozornost na jednotlivé morfémy zaměřuje **cvičení 1**.

Provést jednoduchý morfematický rozbor je úkolem **cvičení 2**:

vod-ou: kořen + koncovka (7. pád jednotného čísla)

špič-k-y: kořen + příponová část = přípona (*špič-ka – špice*) + koncovka (2. pád jednotného čísla)

po-řád-n-ý: předpona (*po-řádný – řádný*) + kořen + příponová část = přípona (*řád-ný – řád*) + koncovka (1. pád jednotného čísla rodu mužského)

konv-ic-i: kořen + příponová část = přípona (*konv-ice – konev*) + koncovka (6. pád jednotného čísla)

ne-trpěl-iv-ost-í: předpona (*ne-trpělivost – trpělivost*, negace) + kořen + příponová část = dvě přípony (*trpěl-ivý – trpět, trpěliv-ost – trpělivý*) + koncovka (7. pád jednotného čísla)

Ve **cvičení 3** procvičujeme identifikaci předpon a přípon:

a) slova s předponou: *do-pis, po-vodeň, se-šit, do-taz, po-hled, bez-platný, ú-čes, nad-váha, v-lítnout, pod-nos*;

b) slova s příponou: *hrdin-ský, diva-dlo, hvězd-ička, zahrad-ní, cest-ovat, let-iště, velik-án, bled-nout, střed-isko, kamarád-ův*

4. Podle stavby slova můžeme výrazy rozdělit do několika skupin:

slova s příponou: *stromek, červivý, čistota*

slova s předponou: *zapéct, dohra, neúčast, podtitul*

slova s předponou a příponou: *náhubek, bezruký, zahrádka, nadměrný*

Poznámka: Slovo *bezruký* je zároveň utvořeno jak předponou, tak koncovkou -ý (ze spojení *bez ruky*). Koncovka má tedy charakter jak tvarotvorného, tak slovotvorného prostředku.

Příklad má funkci propedeutickou (obdobně tvořenými slovy se budeme podrobněji zabývat až ve vyšších ročnících).

stromek – *strom* – přípona -ek + 0, *zapéct* – předpona za- *péc* + t, *červivý* – *červ* – přípona -iv + ý, *dohra* – předpona do- *hr* + a, *neúčast* – předpona ne- *účast* + 0, *čistota* – *čist* – přípona -ot + a, *podtitul* – předpona pod- *titul* + 0, *zvedák* – předpona z- *ved* – přípona -ák + 0, *náhubek* – předpona ná- *hub* – přípona -ek + 0, *bezruký* – předpona bez- *ruk* + ý, *zahrádka* – předpona za- *hrád* – přípona -k + a, *nadměrný* – předpona nad- *měr* – přípona -n + ý

■ TVAROTVORNÝ ROZBOR

Tvarotvorný rozbor zachycuje tvoření tvarů téhož slova (jeho ohýbání – je tedy smysluplný pouze u ohebných slov). Slovo při něm vždy rozdělíme na dvě části: kmen (tvarotvorný základ) + koncovku (tvarotvorný prostředek). Koncovka stojí na konci slova, kmen je společný všem tvarům slova, proto tedy obě části vydělíme srovnáním jednotlivých slovních tvarů:

<i>učebnic-e</i>	<i>počítačov-ý</i>
<i>učebnic-i</i>	<i>počítačov-ého</i>
<i>učebnic-0</i>	<i>počítačov-ým</i>

Názorným zaznamenáním kmene a koncovky pomáhá tvarotvorný rozbor upevnit povědomí žáků o ohýbání slov, tj. rozlišování jejich různých tvarů.

Proto **cvičení 1** propojuje učivo o tvarotvorném rozboru s učivem z tvarosloví: *svět-ě, lehk-é, takov-ý, slepýš-0, shod-ou, okolnost-i, škol-e, mal-é, slepýš-e, přírodopis-u, rán-a, život-ě, králik-a, slepýš-0, žák-ům, pštros-0, žiraf-a, racek-0, chechtav-ý, vesel-ý, pták-0, nešťastn-ý, tvor-0, koncert-0, přednášk-u, začátk-u, konc-e, ostatn-í*

Ve **cvičení 2** vycházíme z toho, že necháme žáky porovnat tvary téhož slova v různých pádech: *Petr-ovi, ulic-0, v zahrad-ách, nesrozumiteln-ých, ptač-í, podhoub-ím, drah-ými, v peněženc-e, stěn-0, o moř-ích, znám-ého*.

Cvůčení 3 je velmi náročné, předpokládá společnou práci ve třídě a přesný zápis na tabuli. Vzhledem k značné obtížnosti stavby slovesných tvarů při jejich morfematickém a tvarotvorném rozboru nezvažujeme kmenotvorné přípony ani rodové koncovky (např. v přičestích). Abychom rozborů těchto tvarů žákům zjednodušili, nevyžadujeme přesnou analýzu, jako např.: *u-kous-l-0*: -l = tvarotvorná přípona přičestí činného (koncovka), -0 = rodová koncovka mužského rodu.

poslední

SLOVOTVORNÝ ROZBOR	MORFEMATICKÝ ROZBOR	TVAROTVORNÝ ROZBOR
<i>posledn(i)</i> <i>po sled(u)</i> <i>posled-n(i)</i> slovotv. zákl. + přípona	<i>po-sled-n-í</i> předpona + kořen + část přípon. přípona + koncovka	<i>posledn-í</i> kmen + koncovka

pokyny

SLOVOTVORNÝ ROZBOR	MORFEMATICKÝ ROZBOR	TVAROTVORNÝ ROZBOR
<i>pokyn(0)</i> <i>kyn(out)</i> <i>po-kyn(0)</i> předpona + slovotv. zákl.	<i>po-kyn-y</i> předpona + kořen + koncovka	<i>pokyn-y</i> kmen + koncovka

nějaký

SLOVOTVORNÝ ROZBOR	MORFEMATICKÝ ROZBOR	TVAROTVORNÝ ROZBOR
<i>nějak(ý)</i> <i>jak(ý)</i> <i>ně-jak(ý)</i> předpona + slovotv. zákl.	<i>ně-jak-ý</i> předpona + kořen + koncovka	<i>nějak-ý</i> kmen + koncovka

ukouzl

SLOVOTVORNÝ ROZBOR	MORFEMATICKÝ ROZBOR	TVAROTVORNÝ ROZBOR
<i>ukous(nout)</i> <i>kous(nout)</i> <i>u-kous(nout)</i> předpona + slovotv. zákl.	<i>u-kous-l</i> předpona + kořen + koncovka	<i>ukous-l</i> kmen + koncovka

ohryzkem

SLOVOTVORNÝ ROZBOR	MORFEMATICKÝ ROZBOR	TVAROTVORNÝ ROZBOR
<i>ohryzek(0)</i> <i>ohryz(at)</i> <i>ohryz-ek(0)</i> slovotv. zákl. + přípona	<i>o-hryz-k-em</i> předpona + kořen + část přípon. přípona + koncovka	<i>ohryzk-em</i> kmen + koncovka

svezl

SLOVOTVORNÝ ROZBOR	MORFEMATICKÝ ROZBOR	TVAROTVORNÝ ROZBOR
<i>svéz(t)</i> <i>véz(t)</i> <i>s-véz(t)</i> předpona + slovotv. zákl.	<i>s-vez-l</i> předpona + kořen + koncovka	<i>svez-l</i> kmen + koncovka

Ve **cvičení 4. a)** chceme opět motivovat žáky k jazykové kreativě; stromy bychom např. mohli pojmenovat *pařátovník*, *lupenovník*, *bulvovník*.

b) Zaměřujeme se na samostatné vyhledávání dat (12., 13. a 14. května; říká se jim „*Jedoví muži*“, protože v té době často ještě bývají ráno přizemní mrazy).

c) Upozorníme na různé pranostiky: *Svatá Anna chladna zrána. Jak na Barbaru, tak na Boží hod a na Nový rok. Svata Markéta hodila srp do žita* apod.

Střídání hlásek při odvozování

■ **STŘÍDÁNÍ SAMOHLÁSEK**

Po procvičení odvozování slov, ve kterých vstupuje slovtvorný základ do odvozeného slova bez formálních změn, uvádíme tvoření slov, při kterém dochází k hláskovým změnám (ve slovtvorném základu nebo u slovtvorných prostředků):

<i>domek</i>	<i>sněhový</i>	<i>muška</i>	<i>nákres</i>
<i>dům</i>	<i>sníh</i>	<i>mouch(a)</i>	<i>nakreslit</i>

Tyto změny posuzujeme podle směru odvozování slov a výhodně je využíváme k zdůvodnění pravopisu (*kniha – knížka, věž – vížka*).

Základní poučení o střídání krátkých a dlouhých samohlásek při tvoření slov vyvodíme z **cvičení 1**:

žila – žilka: krácení samohlásky *i* > *i*
zahrada – zahrádka: dloužení samohlásky *a* > *á*
kývat – kyvadlo: krácení samohlásky *y* > *y*
zpívat – zpěv: střídání samohlásky *i* > *ě*
léto – letní: krácení samohlásky *é* > *e*

Cvičení 2 představuje obtížnější variantu morfemického rozboru.

pří-kaz-0 (předpona + kořen + koncovka)

příkázat – příkaz: dloužení samohlásky *i* > *í* v předponě, krácení samohlásky *á* > *a* v kořeni

mlád-ež-0 (kořen + přípona + koncovka)

mladý – mládež: dloužení samohlásky *a* > *á* v kořeni

ná-lož-0 (předpona + kořen + koncovka)

naložit – nálož: dloužení samohlásky *a* > *á* v předponě

střel-ec-0 (kořen + přípona + koncovka)

střílet – střelec: střídání samohlásky *i* > *e* v kořeni

berán-ek-0 (kořen + přípona + koncovka)

beran – beránek: dloužení samohlásky *a* > *á* v kořeni

vý-zkum-n-ý (předpona + kořen + přípona + koncovka)

vyzkoumat – výzkumný: dloužení samohlásky *y* > *y* v předponě, střídání samohlásky v kořeni *ou* > *u*

kož-en-ý (kořen + přípona + koncovka)

kůže – kožený: střídání samohlásky *ů* > *o* v kořeni

dů-vtip-0 (předpona + kořen + koncovka)

dovtipit se – důvtip: střídání samohlásky *o* > *ů* v předponě, krácení samohlásky *í* > *i* v kořeni

ček-árn-a (kořen + přípona + koncovka)

čekat – čekárna: dloužení samohlásky *a* > *á* v příponě

vý-běr-ov-ý (předpona + kořen + přípona + koncovka)

vybírat – výběrový: dloužení samohlásky *y* > *y* v předponě, střídání samohlásky *í* > *ě* v kořeni

Při řešení **cvičení 3** lze uvádět např.:

bílý – běloba, zbělet

stůl – stolek, stoleček, stolní, stolovat

květ – kvést, rozkvetlý, kvítí, kvítek

kus – kousek, kousíček, kousat, ukousnout

sbírat – sběr, sběratel, sběratelský, sběrna, sběrný, výběr, výběrový, sebrat, sbor

prut – proutek, proutí, proutkový

líný – lenoch, lenoška, lenivý, lenost, (z)lenivět, (z)lenošit

Ve **cvičení 4** jsou možné tyto příklady střídání samohlásek v uvedených předponách:

na – ná: najet – nájezd, nájezdni; napravit – náprava, nápravný; nahradit – náhrada, náhradní, náhradník; nakreslit – nákras, nakreslený

při – pří: přijet – příjezd, příjezdni; připravit – příprava, přípravný; přinést – přínos, přínosný; přiložit – příložník, přiložený

pro – prů: projet – průjezd, průjezdny; prochodit – průchod, průchodny; prozkoumat – průzkum, průzkumný, průzkumník; proletět – průlet

vy – vý: vylézt – výlez; vyjet – výjezd, výjezdni; vyzkoumat – výzkum, výzkumný; vyhradit – výhrada, výhradní

za – zá: zajet – zájezd, zájezdni, zájezdový; zapadat – západ, západní; zakaopat – zákop, zákopový; zamykat – zámek, zámkový

Krácení a dloužení samohlásek v příbuzných slovech ukazuje i **cvičení 5**: *mrazivý* (krácení samohlásky *á* > *a*) *ranní* (krácení samohlásky *á* > *a*) *větrík* (střídání samohlásky *í* > *ě*)

kratoučkový (krácení samohlásky *á* > *a*) *výdech* (dloužení samohlásky *y* > *y*)

silná (krácení samohlásky *í* > *i*) *víra* (střídání samohlásky *ě* > *i*)

nadměrná (střídání samohlásky *í* > *ě*) *tíha* (střídání samohlásky *ě* > *i*)

ptačí (krácení samohlásky *á* > *a*) *budka* (střídání *ou* > *u*)

luční (střídání *ou* > *u*) *koník* (střídání samohlásky *ů* > *o*)

výpověď (dloužení samohlásky *y* > *y*, střídání samohlásky *í* > *ě*) *o ztrátě* (dloužení samohlásky *a* > *á*) *průkazu* (střídání samohlásky *o* > *ů*)

■ STŘÍDÁNÍ SOUHLÁSEK

Zákonitosti střídání souhlásek uplatňující se při odvozování dokládá **cvičení 1**: *střešní* – *střecha*: *ch* > *š*, *pražský* – *Praha*: *h* > *ž*, *zaplacení* – *zaplatit*:

t > c, ustřížený – ustríhnout: h > ž, půlnoční – půlnoc: c > č, zkrocení – zkrotit: t > c, posezení – posedět: d > z, přihláška – přihlásit: s > š, liščí – liška: k > č, sousedčiny – sousedka: k > č, pohružka – pohrozit: z > ž

Střídání souhlásek procvičíme prakticky ve **cvičení 2**: *králík – králíci, zajíc – zaječí, srnka – srnčí, hroch – hroši, vrabec – vrabčí, vlaštovka – vlaštovčí, býk – býčí, pstruh – pstruží, ovce – ovčí, kozoroh – kozoroží, blecha – bleší, veverka – veverčí*

Důležitou roli hraje toto střídání při tvoření přídavných jmen k zeměpisným jménům a má dosah i pro pravopis těchto adjektiv ve tvaru množného čísla.

Cvičení 3. a): *tibetský, mexický, mnichovský, strážnický, ostravský, africký, slovenský, turecký, islandský, italský, krétský, byzantský, peruánský, evropský, slezský, ašský, kroměřížský*

b) *tibetští, mexičtí, mnichovští, strážničtí, ostravští, afričtí, slovenští, turečtí, islandští, italští, krétské, byzantští, peruánští, evropští, slezští, ašští, kroměřížští obyvatelé*

Znalost základového slova je nutná pro odůvodnění pravopisu; vzájemné spoje proto vyhledáváme ve **cvičení 4**. Vždy upozorňujeme na spojitost mezi tvary jednotného a množného čísla.

a) *vlašský – Vlach, básnická – básník, hráčská – hráč, francouzský – Francouz, pražské – Praha, aljašští – Aljaška, říšský – říše, ruský – Rusko, kroměřížský – Kroměříž, husitská – husita, černošský – černoš*

b) *Tito čeští panovníci se proslavili jako udatní bojovníci. V soutěžích zvítězili lotyšští studenti. Naštestí po ztroskotání lodí našli tito tuňáci rybáři útočiště na malých skalnatých ostrůvcích. Mnozí brandýšní obyvatelé by si přáli, aby opravy silnic už byly dokončeny. Krkonošští návštěvníci nesmějí sejít z vyznačených cest. Byli to známí vlašští malíři. Na fotografiích jsou naši bangladéští průvodci.*

Část **c)** lze využít jako podklad pro samostatné vyhledávání informací a nácvik krátkého připraveného mluveného projevu. Dbáme na to, aby žáci přesně uváděli, odkud informace čerpali.

Lotyšsko – Pobaltí, hlavní město Riga, rozloha 64 589 km², přibližně 2,5 milionu obyvatel

Tunisko – severní Afrika, hlavní město Tunis, rozloha 164 150 km², přibližně 9,5 milionu obyvatel

Bangladéš – jihovýchodní Asie, hlavní město Dháka, rozloha 147 570 km², přibližně 124 milionu obyvatel

Cvičení 5 lze rozšířit i na tvoření adjektiv od dalších pomístních jmen.

Pro bystré hlavy

Sobotka – sobotecký, Karlovy Vary – karlovarský, Frýdek-Místek – frýdecko-místecký, Dvůr Králové – královédvorský, Červená Lhota – červeno-lhotský

Pracovní sešit str. 9–14

Tvoření slov

Cvičení 1. a):

	Slovotvorný základ	Přípona
<i>lesík</i>	<i>les</i>	<i>-ík</i>
<i>banánek</i>	<i>banán</i>	<i>-ek</i>
<i>banánový</i>	<i>banán</i>	<i>-ov(y)</i>
<i>banánovník</i>	<i>banánov</i>	<i>-ník</i>

b) Jsou to slova příbuzná, mají společný kořen.

c) Např.:

citron: *citronek, citronový, citroník*

čaj: *čajíček, čajový, čajovník, čajovna, čajník*

guma: *gumový, gumovník, gumička, gumovat, vygumovat*

Cvičení 2:

trávník – *tráva*

vytrvalost – *vytrvalý*

čekárna – *čekat*

Pavlík – *Pavel*

červenat se – *červený*

rybařít – *ryba*

přijít – *jít*

chodívat – *chodit*

holubí – *holub*

nečekaně – *nečekaný*

pousmát se – *usmát se*

usmát se – *smát se*

rozhořčeně – *rozhořčený*

rozhořčený – *rozhořčit se*

železný – *železo*

plamenně – *plamenný*

plamenný – *plamen*

hezky – *hezký*

porozumět – *rozumět*

bílek – *bílý*

Cvičení 3. a) + b):

fotbal	<i>fotbal ista</i>
skok	<i>skok an</i>
plavání	<i>plav ec</i>
tenis	<i>ten ista</i>
krasobruslení	<i>krasobrusl ař</i>
hokej	<i>hokej ista</i>
box	<i>box er</i>
létání	<i>let ec</i>
golf	<i>golf ista</i>
sprint	<i>sprint er</i>
šachy	<i>šach ista</i>

Poznámka: Pro zajímavost můžeme žákům vysvětlit, že ve slově *tenista* došlo při tvoření ke zjednodušení, aby se zabránilo zdvojení slabiky (slovotvorný základ *tenis* + přípona *-ista* > *tenista*).

c) Můžeme nechat žáky, aby si vzájemně kladli otázky, např.: Jak se nazývá sportovec, který hraje košíkovou, ragby, házenou? Jak se nazývá sportovec, který běhá maraton? Apod.

Cvičení 4 upozorňuje vedle užití různých slovotvorných přípon i na možnost střídání souhlásek.

a)

Muž	Žena
učitel	<i>učitelka</i>
prodavač	<i>prodavačka</i>
soudce	<i>soudkyně</i>
tanečník	<i>tanečnice</i>
dramaturg	<i>dramaturgyně</i>
zpěvák	<i>zpěvačka</i>
psycholog	<i>psycholožka</i>

b) *soudkyně*: c > k, *tanečnice*: k > c, *zpěvačka*: k > č, *psycholožka*: g > ž

c) Lze uvést např. tato příbuzná slova: *tanec, taneček, tancovat, taneční, tančírna, tanečnický, tancovačka, tancechtivý, zatančit si, předtančit, předtančení*

Cvičení 5 lze libovolně rozšířit a zároveň se může stát podkladem pro krátký mluvní projev (*Řekněte ostatním, co je hlavní pracovní náplní vašeho tatínka nebo maminky*). Apod.

Při řešení **cvičení 6. a)** mohou být uvedeny např. tyto názvy:

-ka: *vychovatelka, uklízečka, herečka, řidička, režisérka, ředitelka, moderátorka, sekretářka, lékařka*

-yně: *zástupkyně, poradkyně, náměstkyně, pěvkyně, vyslankyně, sbornistryně*

-ice: *tajemnice, číšnice, pracovnice, výtvarnice, zlatnice, učnice*

Cvičení 7 ověřuje schopnost uvádět různá slova příbuzná. Doplňující otázky se mohou vztahovat k tomu, aby žáci vysvětlili význam uvedených slov, popř. je užili v krátkých větách. Příbuznými slovy jsou např.:

jmenovat: *najmenovat, pojmenovat, přejmenovat, vyjmenovat*

psát: *dopsat, nadepsat, napsat, opsat, podepsat, popsat, propsat, přepsat, připsat, sepsat, upsat, vepsat, vypsát, zapsat*

jit: *dojit, nadejít (si), najít, obejít, odejít, projít, přejít, přijít, sejít, ujít, vejít, vyjít, zajít*

plavat: *doplavat, naplavit, obeplavat, proplavat, přeplavat, přiřplavat, uplavat, vyplavat, zaplavat*

číst: *dočíst, načíst, pročíst, přečíst, učíst, vyčíst, začíst (se)*

Cvičení 8 ukazuje na souvislost mezi slovtvorbou a pravopisem.

a)

<i>město</i>	<i>městský</i>	<i>měšští</i>
<i>herec</i>	<i>herecký</i>	<i>herectí</i>
<i>Bratislava</i>	<i>bratislavský</i>	<i>bratislavští</i>
<i>kuchař</i>	<i>kuchařský</i>	<i>kuchařští</i>
<i>lesník</i>	<i>lesnický</i>	<i>lesničtí</i>
<i>Afrika</i>	<i>africký</i>	<i>afričtí</i>
<i>Praha</i>	<i>pražský</i>	<i>pražští</i>
<i>Olomouc</i>	<i>olomoucký</i>	<i>olomoučtí</i>

b)

<i>Rusko</i>	<i>ruský</i>	<i>ruští</i>
<i>Valašsko</i>	<i>valašský</i>	<i>valašští</i>
<i>Lotyšsko</i>	<i>lotyšský</i>	<i>lotyšští</i>
<i>Francie</i>	<i>francouzský</i>	<i>francouzští</i>
<i>Podkrkonoší</i>	<i>podkrkonošský</i>	<i>podkrkonošští</i>
<i>Nebraska</i>	<i>nebraský</i>	<i>nebraští</i>
<i>Dobříš</i>	<i>dobříšský</i>	<i>dobříšští</i>
<i>Kongo</i>	<i>kongský/konžský</i>	<i>kongští/konžští</i>

V cvičení 9 mají žáci za úkol vyhledat slova, která nejsou odvozená: *pěkný, krocan, vzít, viset, ovce, jaro*

Cvičení 10 opět usiluje o propojení učiva o slovtvorbě s pravopisem. Žáci mohou uvádět např. tato slova příbuzná:

býlí: *černobýl, býložravý, býložravec, bylina, bylinný, bylinka*
 bílý: *bílit (vybílit, zabílit), bělost, běloba, bělavý, bělet, běloučký, bělounký, běloch, bělošský, bělásek, bělicí, bělidlo, bělice, bilek, podběl*

Stavba slova a rozbor slova

Cvičení 1. a) naznačuje, jaký obecný význam mohou mít předpony pojící se se slovesy vyjadřujícími pohyb; část **b)** se zaměřuje na obecný význam přípon.

směr dopředu:	<i>před-</i>	směr přes něco:	<i>pře-</i>
směr dozadu, za něco:	<i>za-</i>	směr vzdalování:	<i>od-</i>
směr dolů:	<i>s-</i>	směr proniknutí skrz něco:	<i>pro-</i>
směr do výše, nahoru:	<i>nad-</i>	směr do různých stran:	<i>roz-</i>
směr ven:	<i>vy-</i>	směr dovnitř:	<i>v-</i>

b) *hlav|atý, běl|avý, ok|atý, šed|avý, zlat|avý, pih|atý*
 neobvyklý, nápadný znak: *hlavatý, okatý, pihatý*
 slabší barevný odstín: *bělavý, šedavý, zlatavý*

Ve **cvičení 2 a 3** ověřujeme na základě praktického úkolu znalost termínů.

2. běhy, škola, žáci, hvězda, kvítí, květy

3. čáp – čapí (á – a), **berou – sbírat** (e – í), **chodit – chůze** (o – ů, d – z), **moucha – muška** (ou – u, ch – š), **osel – oslí** (e – 0), **dolovat – důlní** (o – ů), **měřit – míra** (ě – í, ř – r), **hodit – vyhozený** (d – z), **prach – prašný** (ch – š)

Cvičení 4: Kouzelníci se naučí měnit podobu.

přepodobňovací: předpona: *pře-*, kořen: *podob-*
podoba, podobný, podobat se, napodobit, napodobovat, nápodobný, nápodobně, podobnost, vypodobnit, připodobnit

Cvičení 5: Předpona je užita ve významu dokončení děje (přeměnit). Jako doplňující úkol je možno zadat žákům, aby uváděli slova, v nichž předpona *pře-* je užita i v dalších významech.

Cvičení 6:

nejazykový

SLOVOTVORNÝ ROZBOR	MORFEMATICKÝ ROZBOR	TVAROTVORNÝ ROZBOR
<i>nejazykov(ý)</i>	<i>ne-jazyk-ov-ý</i>	<i>nejazykov-ý</i>
<i>jazykov(ý)</i>	předpona + kořen + část příponová	kmen + koncovka
<i>ne-jazykov(ý)</i>	přípona + koncovka	
předpona + slovtv. zákl.		

bruslařka

SLOVOTVORNÝ ROZBOR	MORFEMATICKÝ ROZBOR	TVAROTVORNÝ ROZBOR
<i>bruslařk(a)</i>	<i>brusl-ař-k-a</i>	<i>bruslařk-a</i>
<i>bruslař(0)</i>	kořen + část příponová	kmen + koncovka
<i>bruslař-k(a)</i>	2 přípony + koncovka	
slovtv. zákl. + přípona		

rozměrný

SLOVOTVORNÝ ROZBOR	MORFEMATICKÝ ROZBOR	TVAROTVORNÝ ROZBOR
<i>rozměrn(ý)</i>	<i>roz-měr-n-ý</i>	<i>rozměrn-ý</i>
<i>rozměr(0)</i>	předpona + kořen + část příponová	kmen + koncovka
<i>rozměr-n(ý)</i>	přípona + koncovka	
slovtv. zákl. + přípona		

donesu

SLOVOTVORNÝ ROZBOR	MORFEMATICKÝ ROZBOR	TVAROTVORNÝ ROZBOR
<i>dones(u)</i>	<i>do-nes-u</i>	<i>dones-u</i>
<i>nes(u)</i>	předpona + kořen + koncovka	kmen + koncovka
<i>do-nes(u)</i>		
předpona + slovtv. zákl.		

Pravopis slova

■ ZDVOJENÉ SOUHLÁSKY

V této části vedeme žáky k využívání znalostí o tvoření slov při zdůvodňování správného pravopisu těch slov, u kterých dochází při slovotvorných procesech ke zdvojování souhlásek. Důraz klademe na rozlišení případů, kdy k takovému zdvojení dochází pouze v psané podobě slov (*rozzářit, plamen-ný*) a kdy také v jejich podobě mluvené (*oddělit, rozzlobený*). Procvičujeme tedy spisovný pravopis i spisovnou výslovnost.

V **cvičení 1** na základě slovotvorného rozboru odůvodňujeme pravopis: *telefon-ní (telefon), roz-zlobit (zlobit), od-dělení (dělit), nej-jemnější (jemný), rodin-ný (rodina), bez-zubý (bez zubů), pod-daný (poddát – dát), půl-litr (půl litru)*

Ke spisovné výslovnosti se v souvislosti se slovotvorbou vracíme ve **cvičení 2**: *bezzásadový [bezzásadový], měkký [měký], nejjednodušší [nejjednodušší], rozzuřený [rozzuřený], tetiččín [tetiččín], podtrhnout [pottrhnout], Anna [ana], vyšší [vyší], oddaný [oddaný], činnost [činost], poddůstojník [poddůstojník]*

Komplexnější charakter má **cvičení 3**. Jako příklad lze uvést tato slova: *bezztrátový/bezetrátový, bezcenný, bezcharakterní, bezpracný, bezstarostný, bezzákonný, bezzemek, bezživotí*

rozcvičit, rozčlít, rozčlenit, rozdílný, rozcházet se, rozkaz, rozkročený, rozkvět, rozsadit, rozsévačka, rozsekat, rozskřípat, rozesmutnit, rozsoudit, rozstřílet, rozsudek, rozsypat, rozšířit, rozšklebený, roztočit, roztažitelný, roztržít, rozvívat se, rozzuřený, rozzvučet/rozezvučet, rozvzlykat se, rozžhavit, rozžmoulat, rozžvýkat

odčítat, oddací, oddálit, oddech, oddělovat, oddíl, oddiskutovat, oddlužit, oddychnout si, odkapat, odpárat, odpískat, odprosit, odsadit, odškrábnout, odštěpek, odvzdušnit

naddimenzovat, naddůlní, naddveřní, nadpoloviční, nadpřirozený, nadstavba, nadsázka, nadzdvihnout

předčítat, předdveří, předchůdce, předchozí, předplatné, předpověď, představení, předtucha

V průběhu práce se cvičením je vhodné se ptát, jaký význam mají slova utvořená s uvedenými předponami (ve slovníku vyhledáváme pouze ta, jejichž význam žáci neznají). V porovnání s pravopisnými zásadami nezapomeneme připomenout spodobu znělosti a rozdíl mezi hláskou a písmenem.

Pro bystré hlavy

Vraný kůň má černou barvu (jako vrána). Slovo *vraný* nemůžeme spojit s žádným jiným slovem než *kůň*.

Cvičení 4 a 5 ověřují, zda žáci dovedou aplikovat slovotvorné učivo na pravopis.

Cvičení 4: *záchranný člun, nestranný kritik, ceník nápojů, slunný den, korunní princ, napsaný dopis, klokaní mládě, nejčtenější deník, plamenný*

projev, prospěšná činnost, dřevěná stavba, raný středověk, ranní vstávání, vrání krákorání

Je možno položit doplňující otázky, které mají ověřit znalost významu uvedených slov: Kdo je to korunní princ? Jaký význam má slovo *deník* ve spojení s přídavným jménem *nejčtenější*?

Cvičení 5: *týdenní plán, stinné místo, krocení křik, okenní římsa, ochranný nátěr, varhanní koncert, zákonný zástupce, celodenní výlet, senná rýma, skleněný pohár, bahenní rostlina, vonný květ, prkenná podlaha, jeskynní chodba, beraní kůže, dobročinný spolek, terénní závod, rodinný rozpočet*

Ve **cvičení 6** upevňujeme poznatky týkající se střídání souhlásek při odvozování a v **cvičení 7** je aplikujeme na pravopisné učivo.

Cvičení 6:

<i>hladký – hladší, nejhladší (k – š)</i>	<i>drahý – dražší, nejdražší (h – ž)</i>
<i>nizký – nižší, nejnižší (zk – žš)</i>	<i>plachý – plašší, nejplašší (ch – š)</i>
<i>vysoký – vyšší, nejvyšší (k – š)</i>	<i>přátelský – přátelštější, nepřátelštější (sk – št)</i>
<i>těžký – těžší, nejtěžší (k – š)</i>	<i>praktický – praktičtější, nepraktičtější (ck – čt)</i>
<i>krátký – kratší, nejkratší (k – š)</i>	<i>měkký – měkčí, nejměkčí (k – č)</i>
<i>nízko – niž(e), nejniž(e) (z – ž)</i>	<i>draze – dráž(e), nejdráž(e) (z – ž)</i>
<i>vysoko – výš(e), nejvyš(e) (s – š)</i>	<i>přátelsky – přátelštěji, nepřátelštěji (sk – št)</i>
<i>krátce – kratčeji, nejkratčeji (c – č)</i>	<i>měkce – měkčeji, nejměkčeji (c – č)</i>

Cvičení 7: *lehčí, hezčí, tenčí, tišší, řidší, křehčí, jednodušší, kluzčí, sušší, ušší, hlubší, prudší, bližší, lidštější*

■ **SKUPINY *bě – bje, pě, vě – vje, mě – mně***

Správné psaní těchto skupin zakládáme na znalostech stavby slov: skupina *bje, vje* se píše jen tam, kde je ve slově předpona *ob-* nebo *v-* a kořen slova začíná skupinou *je-*: *ob-jev, v-jezd*. Jinde píšeme *bě, vě* (*oběd, věda*). U skupin *mě – mně* se zaměříme pouze na rozlišení skupiny *mě* v kořeni slov (*měsíc, předměstí*) a skupiny *mně* v příbuzných slovech, zejména příslovicích odvozených od přídavných jmen (*jemný – jemně*).

Ve **cvičení 1** odvodňujeme pravopis podle toho, jak je slovo utvořeno: *v-jezd* – předpona *v-*, *vý-běh* – předpona *vý-*, *ob-jemný* – předpona *ob-*, *oběti* – kořen *obět-*, *po-vědomý* – předpona *po-*, *svět-elny* kořen *svět-*, *v-jem* předpona *v-*, *ob-jednávka* – předpona *ob-*, *větev* – kořen *větev-*, *o-běžnice* – předpona *o-*, *v-jet* – předpona *v-*, *ob-jetí* – předpona *ob-*, *pěšky* – kořen *pěš-*.

Cvičení 2 ověřuje získané poznatky prakticky: *oběhnout, napětí, pověra, zdravě obědvat, zpěvačka, objezd, vědět, objem, zavěsit, výběr, věčná, obětovat, objet, pěkná věc, středověké vězení, objevitel, oběma*. V příkladech, které činí žákům obtíže, zjišťujeme, zda souhlásková skupina je v kořeni slova (hledáme další slova příbuzná), či zda je ve slově předpona *v-* nebo *ob-*.

Velmi obtížné bývá pro žáky učivo o pravopisu skupin *mě – mně*. Při zdůvodňování se opět vždy opíráme o slovtvorný a morfematický rozbor.

Cvičení 3: Ke slovu *pomněnka* lze jako příbuzná slova uvést *pomnit, vzpomenout, zapomenout*; kořen u příbuzných slov se obměňuje (*mn-/men-*).

Ve **cvičení 4** se opíráme o slovtvorbu:

upřímně – upřímný, soukromě – soukromý, skromně – skromný, vědomě – vědomý, strmě – strmý, významně – významný, duchapřítomně – duchapřítomný, známě – známý, dojemně – dojemný, zřejmě – zřejmý, umně – umný, příjemně – příjemný

Cvičení 5 je v některých případech pro žáky obtížné, při odůvodňování pravopisu však vedeme k důslednosti. Např.: *nedorozumění* – slovo je odvozeno ke slovesu *nedorozumět se*, tvar 3. osoby čísla jednotného je *nedorozumí se*; *jenně* – odvozeno od *jenný*; *umělec* – odvozeno od *umět (umí)*; *na stromě* – kořen slova *strom* + koncovka; *zapomnětlivý* – odvozeno od *zapomínat* (změny v kořeni *mn – mín*); *ohromně* – odvozeno od *ohromný*; *pomněnková* – viz cvičení 3; *tajemně* – odvozeno od *tajemný*; *umění* – odvozeno od *umět (umí)*; *samozřejmě* – odvozeno od *samozřejmě*; *domněnka* – odvozeno od *domnívat se*.

Pro bystré hlavy

Obě slova jsou odvozena od příslovce *tam*; *tamní* příponou *-ní* (srov. *horní, dolní*), *tamější* příponou *-ější* (srov. *zdejší, hořejší, dolejší*).

Podobně jako v cvičení 5 odůvodňujeme pravopis i v **cvičení 6**: *rozumět* – rozumí; *měla* – mít, *zřejmě* – zřejmý, *uzemnění* – uzemnit; *setmělo se* – setmít se, *potemněle* – temný; *upřímně* – upřímný, *vzpomněli* – vzpomínat; *většině* – kořen slova, *tamějších* – přípona *-ější*, *měst* – kořen slova, *napětí* – po *p* se nikdy nepíše *je*; *temně* – temný, *zatmění* – zatmít se, *Měsíce* – kořen slova; *objednali* – předpona *ob* + *jednat*, *obědu* – kořen slova; *ohromně* – ohromný, *rozpětí* – viz *napětí*.

■ PŘEDPONY *s-/se-*, *z-/ze-*, *vz-/vze-*

Pravopis slov s těmito předponami je poměrně obtížný, o volbě správné předpony většinou rozhoduje její význam. Základní významy těchto předpon uvádíme v učebnici v přehledu na s. 42. K jejich osvojení vedeme žáky porovnáváním významu dvojic slov bez předpony a s předponou (*lenivý – zlenivět*) nebo významového rozdílu mezi dvojicemi slov s těmito předponami (*zpráva – správa*).

Ve **cvičení 1** se zaměřujeme na základní významy předpon: *sejdeme se*, *sběhl se* – směřování dohromady; *seskočil, stékal* – směřování dolů; *smyla, sloupl* – odstranění něčeho z povrchu.

Aktivní znalost základních významů předpon ověřuje **cvičení 2**: *srazit, zjistit, stočit se, zklamat, spadnout, zhnědnout, vzpřímit, slétnout se, ztichnout, sjíždět, zvážit, sjednotit, zpracovat, strávit, ztroskotat, vzlétnout, zkrátit, kazit, shlížet*

Tvoření slov pomocí předpony *z-* procvičuje **cvičení 3**: *zežloutnout, znárodnit, zkapalnit, zcukernatět, zčernat, zblednout, zfilmovat, zkalit, zkomplikovat, zkonstruovat, zpestřit, zkamenět, změknout, zesládnout, z(e)šednout, zděsit (se), zřidnout, ztvrdnout, ztrouchnivět, zlevnit, zkrásnět*

Ve **cvičení 4** vysvětlujeme významy slov, která se pravopisně liší; pomoci nám mohou uvedená slovní spojení: *směnit peníze – změnit bydliště, slézat dolů – zlézat pohoří, svrhnout ze stolu dolů – zvrhnout = převrhnout, správa majetku – zpráva v novinách, sběhnout se dohromady – zběhnout z vojny, sbít dohromady – zbit = zmlátit, smazat slovo na tabuli (z povrchu) – zmazat = umazat (zašpinit), sužovat = trápit – zužovat = učinit úzkým (zúžit), stěžovat si = naříkat – ztěžovat = dělat těžkým, srůst dohromady – vzrůst = vyrůst do výšky, shlédnout dolů – zhlédnout film = vidět – vzhlédnout vzhůru.*

Vyhledávání informací ve slovníku požaduje **cvičení 5**: *strávit* – 1. trávením vstřebat potravu: dobře strávit jídlo, 2. k trávit: strávit dovolenou u moře

■ PŘEDLOŽKY *s/se, z/ze*

Důsledně uplatňujeme rozlišení těchto předložek podle pádu jména, se kterým se pojí: *s/se* + 7. pád, *z/ze* + 2. pád. Této problematice se věnujeme podle individuálních potřeb žáků.

Cvičení 1: *z venkova, s kamarádkou, ze skříně, s vyznamenáním, z auta, ze soboty, s penězi, z bronzu, s máslem, z nachlazení, s tebou, ze strany, s květinou, ze všech sil, z ulice, s prací, ze zřetele, ze sklepa, z divadla, s úsměvem, z postele*

■ KDE PÍŠEME *i/y* A KDE *í/ý*

V této části se opakuje učivo probírané a opakované v předchozích ročnících. Praxe však ukazuje, že žáci psaní *i/y* nezvládají v celé šíři, a to ani pokud jde o psaní těchto písmen v kořenech slov. Toto učivo by se mělo neustále opakovat, např. formou krátkých pravopisných cvičení, protože jde většinou o paměťovou záležitost. Důležité je vést žáky k tomu, aby způsob psaní odůvodňovali. Při hodnocení pravopisných cvičení by si učitel měl uvědomit obtížnost jednotlivých slov (a podle toho i chyby hodnotit): poznání příbuznosti je někdy lehké, např. *obyčej – obyčejný, plyn – plynulý*, jindy obtížné, např. *bylina – býložravec, býlí, pýcha – pýchavka, sýr – syrovátka*, problémy dělá znalost významu, např. *líčko* (bez kontextového zapojení může žák, který tento výraz nezná, dospět k tomu, že jde o zdvojnásobení slova *lýko*).

Problémy činí především psaní *i/y* v předponových slovesech (v jejich tvarech a slovech odvozených) utvořených od *být* a *bít*. Vhodné je žáky vést k tomu, aby se při volbě správného písmena opřeli o přítomné tvary: *dobije mobil → dobít mobil, dobil mobil, dobitý mobil x dobude/dobýde město → dobýt město, dobyl město, dobyté město*. Tuto pomůcku lze využít u všech předponových sloves. Výjimkou je dvojice *nabít – nabýt*. Ve spojení *nabýt/nabyl dojem(dojmu)* má sloveso význam ‚získat‘, kdežto ve spojení *nabit/nabyl dojem (zážitky, pocity...)* má význam ‚být plný‘ (podobně jako ve spojení *nabýt autobus, nabitý sál*). Pomoci může i rozdílná vazba: *nabyté dojem – nabitý dojem*.

Pro mnohé žáky je těžké i psaní vy- a vi-. Poznat, zda v daném slově jde o předponu vy-, nebo ne, často pomohou slova s jinou předponou, viz **cvičení 13**. U některých slov, např. *výskyt, výstižný, výroba, výrostek*, tento postup zvolit nelze, protože příbuzné slovo s jinou předponou neexistuje. U nich je zapotřebí postupovat podle odvození slova. Slovtvorné znalosti mají žáci zatím však omezené, a proto je třeba při hodnocení nesprávně napsaných slov postupovat uvážlivě.

Cvičení 1: *nový byt, dlouhý hřebík, zaniklý hřbitov, nezbytné bílkoviny, zbytečné otázky, býložraví savci, cesta rychle ubíhala, neznámá bytost, nabílená prkna, rozbit skleničku, posbírat rozházené věci, obyčejný den, silné krupobití, drahocenný nábytek, památná bitva, nabídka zboží, ošetřovatel dobytka, černý rybíz, změna bydliště, hbitý pohyb, horské bystriny, dobíhat tramvaj, neobydlené planety, luční kobylinky, oblíbený herec, starobylá města, zmateně pobíhat*

Cvičení 2: *Oblíbil si mě. Přibyla nám práce. Petr vyhloubil důlek. Chlapci slíbili, že se vrátí brzy. Pavel pospíchal, a tak úklid odbyl. Jana si vykloubila rameno. Co mi zbývá? Hodiny odbily půlnoc. Maminka obroubila ubrus. Nabylí jsme dojmu, že je všechno v pořádku. Vyrobili jsme dárek pro bratra. V potoce ubyla voda. Babička nás pobízela k jídlu. Způsobili jste nám tím nepříjemnost. Moji bratři si vybíjejí nadbytečnou energii při tréninku odbíjené.*

Cvičení 3: *nabytý majetek, nabýt jistotu, nabitý sál, nabitá baterie, byli jsme nabiti dojmy, dobít mobil, dobýt město, dobít baterii, dobývat uhlí, pobít střechu plechem, dlouho pobýt na horách, ubitý had, odbytá práce, přibitá prkna, přibýt na váze*

Pro bystré hlavy

bidlo = tyč, *bydlo* = obydlí; *bílý* = 1. p. j. č. r. muž. příd. jm., *býlí* = plevel, *bílí* = 1. p. č. mn. r. muž. živ. příd. jm. *bílý* nebo 3. os. j. (mn.) č. slovesa *bílit*

Cvičení 4: *vliďný dopis, lýková taška, spadané jehličí, tříčlenná hlídka, plynový sporák, blyštivá klika, liduprázdné ulice, opálená lýtka, líbezná vůně, uslyšet střelbu, lícní kosti, sklizeň obilí, plýtvání časem, ohrnutý límec, sklidit talíře ze stolu, zralé maliny, lyžařské závody, neslyšitelné kroky, škodolibý člověk, plyšové hračky, bramborové hlízy, rozkvetlé konvalinky, liška Ryška*

Cvičení 5: *uplynulý rok, ranní úklid, blikavé světýlko, umělá líheň, stará mlýnice, pták lyska, mořský záliv, hltavě polykat, vylisované rostliny, plíživé onemocnění, oblýskané rukávy, zlaté knoflíky, několik klisen, hořký jako pelyněk, splývavé šaty, umlít kávu, mlýnek na mák, nepříjemný lišej, nepatrná lysina, nalíčený herec, plynulá řeč, nelíčená radost, uschlé lišejníky, lísky na ovoce*

Pro bystré hlavy

plytký = povrchní, jalový; *slynout* = být proslulý

Cvičení 6: *mračna hmyzu, smíšené lesy, smysl života, nesmírná námaha, skleněná mísa, smýčít podlahu, stará omítka, zlomyslná radost, rozmíchat*

barvy, sametové chmýří, drcený kmín, nebezpečný smyk, stříbrná mince, neúmyslné zranění, sezamová semínka, dobré podmínky, zamítavá odpověď, mylný názor, zmírnit bolest, rozsáhlá mýtina, dálniční mýtné, vesmírná stanice, záhadné zmizení, domyšlivý člověk, fotbalový míč, průmyslová oblast, odmítnout pomoc, dlouhé přemítání, nepříjemný omyl, naučit se výmysk, nesrozumitelná věta, vmísit se do davu, jít hlemýžďím krokem, špinavé umyvadlo i umývadlo, nesmyslné námítky

Cvičení 7: *Lenka se nachomýtlá u nehody. My jsme o tom opravdu nevěděli. Včera mi konečně sundali sádku. Chtěla bych mít dlouhé vlasy, ale maminka si myslí, že by mi neslušely. Před každým jídlem bychom si měli mýt ruce. Ve sklepě jsme vysmýčili všechny pavučiny. Kvůli nebezpečí smyku jsme jeli pomalu, míjelo nás jedno auto za druhým. Myslí si o sobě, že je neomylný. Musíme pomýšlet na návrat. Vaše mínění mě zajímá.*

Pro bystré hlavy

vymýtít les = vykácet les, vymítat d'ábla = vyhánět d'ábla, podmínka = mělká orba ihned po sklizni

Cvičení 8: *zčepýřená pírká, písečné pobřeží, stopy kopýtek, jemný písek, pískat si známé písničky, pyšné chování, napínavý film, pytel špinavého prádla, pitný režim, nevyzpytatelná nálada, pytlík oříšků, kapří šupiny, velká piha, klopýtavá chůze, pruhy papíru, špinavý sníh, netopýří úkryt, našlapovat na špičky, zaječí pysky, krátký dopis, mravenčí píle, slepší kořist, varhanní pišťaly, opírat se o hůl, piplavá práce, oba pilíře, pichlavé bodliny, přepychová dovolená, tvrdošijně zapíral, velcí sudokopytníci, nečitelný nápis*

Cvičení 10: *silné drápy, syčící had, sípavý dech, světlá předsíň, přesýpat brambory, nové sídliště, syrové těsto, sýrová pizza, jahodový sirup, dohasínající oheň, posila družstva, syslí mládě, televizní vysílač, sychravý říjen, široká silnice, rozsypat cukr, svět přesycený technikou, děravé síto, maminčin synovec, silácké řeči, olomoucké syrečky, sypký materiál, usychající stromy, poraněná sítnice, zasít mrkev, rozházené sirky, polední siréna, sytý oběd, visící klíč, lůj pro sýkorky, sirotčí duchod, sinalá tvář, potrhaná síťka, sýček obecný*

Pro bystré hlavy

syvky = povlak peřin a polštářů, ve kterém je peří

Cvičení 14: *uschlé výhonky, pronikavé zahvízdání, výstižná odpověď, pravopisné cvičení, vykrajujte kolečka, kapesní svítilna, novinový výstrižek, dvouzubá vidlička, rostlinné výtažky, vyhřívat se na sluníčku, jablkový závin, rozviklaná židle, vyvrácené stromy, zvýšit tempo, zbavit se viny, navijet nitě, výskat radostí, vyčnělé kameny, oční víčka, průsvitná křídla, obvyklá cesta, vydatný oběd, zvýšit náskok, souvislá řada, otevírat dveře, dohořelá svička, prudký vír, nákladní výtah, podvyživené dítě, vinná réva, nezvyklá vedra, vyčerpávající výklad, vytí psa, závistivé pohledy, zvidavé dítě, otevřený vikýř*

Cvičení 15: mrazivá zima, přijít brzy, plazivé oddenky, kulaté razítko, podzimní květiny, jazyková škola, ztřejší slavnost, nízká zídka, velký zisk, vyzývat k tichu, první mrazíky, nedozírné následky, bábovka s rozinkami, ruzyňské letiště, prozíraví rodiče, zinkový plech, nazývat věci pravým jménem

Cvičení 16. a): napínavé vypravování, ulomit větvičku, pověsit kabát na ramínko, lyžařská čepice, bílé víno, nepřepínat síly, špendlíková hlavička, mimořádná výhra, zbytečně svítit v předsíni, plísňové sýry, vyděšené zvíře, podzimní lijavec, vylít špinavou vodu, rozestavit v místnosti nábytek, odpálit míček přes síť, cviky na posílení lýtkových svalů, zaměřit k východu, neodbytné myšlenky

b) výtečné holubinky, vytáhnout klíč ze zámku, zrezivělý hřebík, oblíbený časopis, cesty vysypané pískem, svítící měsíc, vyvýšené místo, schoulit se do klubička, klíčící obilí, bez pobízení umýt nádobí, neobyčejně silná vichřice, neklidná ulice, mít smysl pro humor, prodejna potravin, sbírka známek, nácvik lidových písní, plyšové zvířátko

c) Plavání rozvíjí sílu, vytrvalost a pohyblivost kloubů. V komíně kvílela meluzína. Dívka si olízla jazykem suché rty. Nosiči začali z bytu vynášet nábytek. Za dveřmi bylo slyšet podivné sípání. Vnitřek květu vyplňovaly oranžové blizny. Stěny byly pobity dřevem. Hlemýžď nechává za sebou slizovou pěšinku. Tyto výrobky se vyvážejí do celého světa. Ježek zápas se zmijí většínou vyhraje, protože ho chrání bodliny. Kobylinky mají silná kusadla. Brzy byla tma jako v pytli.

Cvičení 17: Výlet do Prachovských skal

Byla krásná podzimní sobota, a tak jsme se rozhodli strávit ji v přírodě. Padly různé návrhy, kam bychom se mohli vydat, ale nakonec zvítězily Prachovské skály. Sice jsme je v minulosti navštívili již několikrát, ale znovu jsme chtěli vidět tu nebývalou skalní krásu.

Vyjeli jsme brzičko. Silnice byla volná, a tak cesta rychle ubíhala. Za necelou hodinu jsme byli na místě. I tentokrát jsme hbitě stoupali tu po vyšších, tu po nižších schodech, téměř se plazili pod obrovskými kameny, vyhýbali se ostrým výčnělkům. Vyšplhali jsme se i na naše oblíbené vyhlídky a z nich pozorovali blízkou i vzdálenější krajinu.

Prohlídku skalního města jsme jako obvykle zakončili u stánku s občerstvením. Vyhladovělé žaludky se zasytily smaženým sýrem s hranolky. Poté jsme se vydali k autu a vyrazili zpět k domovu.

V závěrečném **ověření** znalostí mohou být body **6** a **7** podkladem k diskusi. Na krátkém úryvku, ve kterém nejsou dodrženy pravopisné zásady, lze ukázat, jak se ztíží situace pro čtenáře. (Např.: Správa pražského hradu ot 1. ledna mnění víši fstupného. Základní fstupné dozlaté ulyčky a vježe Dali-borky je nyní padesátkorun. Gdo bude chtít tuto chloubu nafštívvyt poprvním lednu, musísi připlatit dvje s'ekoron.)

Pracovní sešit str. 15–18

Řešení k celé této kapitole přetiskujeme. Jestliže učitel řešení okopíruje a nechá žáky, aby si samostatně ověřili míru svých znalostí, podpoří tím významným způsobem schopnost autoevaluace.

Cvičení 1. a): objev roku, krevní oběh, vjezd do domu, pověšená záclona, obětaval všechny peníze, pevné objetí, hvězdy a oběžnice, vyvětrejte si, zbabělý člověk, zrakový vjem, věřím ti, už je při vědomí, objektiv fotoaparátu, skvělý úspěch

b) denní zprávy, rodinná kronika, ranní mlhy, havraní hnízdo, slunný den, tenkostěnná nádoba, rovnoramenný trojúhelník, rané brambory, podaná ruka, týdenní pobyt, skřivani zpěv, skleněná miska, okenní rám, ruměné tváře, klokaní mládě, plátěná taška, vzdálený les, senná rýma, vraný kůň, vraní krákorání, telefonní hovor

c) významně přispět do rozpočtu, cestovat pracovně i soukromě, tvářila se skromně, vzájemně se dohodli, upřímně míněná rada, mylná domněnka, zatmění slunce, němě zírat, vědomě lhal, má dobrou paměť, tvářil se příjemně, to zní rozumně, cítila se osamělá, vůbec se nezměnili, cesta strmě stoupala, obloha potemněla, uměla rusky

Cvičení 2. a): Například:

	s-	z-
měnit	<i>směnit peníze</i>	<i>změnit barvu</i>
jednat	<i>sjednat schůzku</i>	<i>zjednat pořádek</i>
lézt	<i>slézt ze stromu dolů</i>	<i>zlézt vysoké hory</i>
mazat	<i>smazat tabuli</i>	<i>zmazat šaty blátem</i>
volat	<i>svolat schůzku</i>	<i>zvolat zvucným hlasem</i>

b)

<i>obdržel jsem zprávu</i>	<i>zde sídlí správa hradu</i>
<i>dostala jsem od rodičů svolení</i>	<i>zvolení předsedy správní rady trvalo dlouho</i>
<i>stále si jen na všechno stěžuje</i>	<i>neztěžuj mi to ještě víc</i>
<i>shlíželi z rozhledny dolů</i>	<i>stále se zhlíží v zrcadle</i>

Cvičení 3. a): Dané výrazy jsou odvozeny od základových slov *zářit*, *zlobit* se a *zůřit* předponou *roz-*.

b) Např.: Měl *rozzářený* obličej. *Rozzářeně* se na všechny usmíval. Vrátila se *rozzlobená*. Tvářil se velmi *rozzlobeně*.

Rozzuřený medvěd se vrhl na kolemjdoucího. Odpověděl *rozzuřeně*.

Cvičení 4. a): *poddajnost*, *poddajný*, *poddanský*, *poddanství*, *poddaný*, *poddat se*, *poddávat se*, *poddimenzovat*, *poddodávka*, *poddolovat*, *poddoubník*, *poddruh*, *poddůstojník*

b) 1. *poddajnost*, *poddajný*
2. *poddanský*, *poddanství*, *poddaný*, *poddat se*, *poddávat se*

c) poddimenzovat – dávat menší rozměry, dimenze, než je třeba nebo než je žádoucí

poddoubník – jedlá hřibovitá houba s hnědým, naspodu žlutozeleným kloboukem, podmásník

Cvičení 5: Např.:

nejjistější – *Čím dál tím víc byl nejistější, jestli jedná správně.*

nejjistější – *To je nejjistější způsob, jak zvítězit.*

nejjasnější – *Tato odpověď byla ještě nejasnější než ta předešlá.*

nejjasnější – *Nejasnější králi, vyšlete posly na všechny strany.*

Cvičení 6: *nejjemnější, nejednotný, nejedovatý, nejjedovatější, nejmenovaný, nejizlivější, nejjasavější, nejedlý*

Předložky s, z

Cvičení 1 se kromě nácviku pravopisu předložek s, z věnuje komplexnějším opakování učiva z nauky o slově. Také zde otiskujeme celé řešení.

a) *Pěší túra*

Dnes jsem vstávala s ranním rozbřeskem. Vyskočila jsem z postele, rychle přeběhla z pokoje do koupelny. Když jsem se umyla, vzala ze skříňě šaty a k snídani si namazala rohlík s máslem a s mamčinou vynikající jahodovou marmeládou, vytáhla jsem z chladničky balíček se svačinou. Ze spížirny jsem přinesla ještě láhev s pitím a hurá před dům, kde jsem měla sraz s Tomem, Bárou a s jejich rodiči. Společně jsme se pak vydali na celodenní výlet do Náchoda.

Tentokrát to ale moc nevyšlo. Brzy se z mraků spustil drobný, ale vytrvalý déšť. Všichni vytáhli z batohů pláštěnky, jen já na ni zapoměla. Musela jsem jít s kapucí na hlavě. Mikinu i s tričkem jsem po chvíli měla vlhké. Naštěstí po hodině zase z nebe vykouklo sluníčko a já si mohla alespoň tu nepříjemnou mikinu sundat z těla. A pak už to šlo lesem z kopce do kopce až k Úpě. Tam jsme vybalili z krabic a balíčků svačinu.

Po půl hodině jsme s dobrou náladou vstali z klád a chtěli se přebrodit na druhou stranu. Když však Tom scházel ze břehu do řeky, uklouzl a se všemi věcmi se vymáchal. Rychle jsme z vody lovili batoh, zatímco Tom si vyléval vodu z bot. Bylo jasné, že s Náchodem je konec. Naštěstí nedaleko byla zastávka a autobus nakonec s malým zpožděním přijel.

b) mamčin – maminka přebrodit se – brodit se
sluníčko – slunce zastávka – zastavit

c) voda – vodička, voděnka, vodní, vodník, vodnice, vodnický, vodnář, zavodnit, zavodňovací apod.

d) vstávat, vyskočit, přeběhnout, umýt, namazat, vytáhnout, přinést, vydat se

e) ran – ní den – ní
kořen + přípona kořen + přípona

f) rozbřesk em	koupeln y	jahodov ou
pit ím	celodenn í	kopc e
nepříjemn ou	balíčk ů	věc mi

Kde píšeme *i – y, í – ý*

Cvičení 1. a): Jeho vyprávění bylo napínavé. Promiň, to jsem neměl v úmyslu. Poslyš, já ti přece nic nevyčítám. Vyjeveně na nás zíral. Trásl se jako osika. Zmínila se mi, že by chtěla jet na výlet. Bydlí ve Vysokém Mýtě. Nesmíš si tak vymýšlet. Čas ubíhal a ze Zbyňka byl student. Dnes je venku sychravo a nevlídno. V obličejí měla zasněný výraz. Na chvíli se zamyslel. Na podzim se začíná brzy stmívat. Do oken jsme dali síť proti hmyzu. Na truhlici byl nedobytný zámek.

b) Napiš si někam na papírek, že máš ještě koupit svazek ředkviček. Něco mě píchá v noze. Co sis to usmyslel? Semaforey vydávají zvukové signály pro nevidomé. Na stěnách visely podobizny významných státníků. Náš dědeček býval velký švihák. Venku lijí jako z konve. Udělala se mi nějaká vyrážka na lýtku. Bohužel mívá ve zvyku se po každém opičit. Silnice je kluzká, dej pozor, ať nedostaneme smyk. Přístup blíž, abych tě lépe viděla. Nevyvyšuj se nad druhé.

c) Hodiny už odbíjejí jedenáct. Vynes do popelnice pytel s odpadky. Nemůžu jíst lískové oříšky, pálí mě pak sliznice. Vyklouzl ze dveří jako myška. Maminka upekla výborné sýrové pečivo. Nabyl dojmu, že ho pro svou myšlenku získal. Přemýšlel, jak nejlépe využít zbytek volného času. Být vynikajícím hráčem na bicí nástroje není jednoduché. V létě se ulice města vylidnily. Škodolibě se usmívala při pomýšlení, jak jí budou lidi závidět tak vysokou výhru.

d) My se rozhodně nenecháme zvíkat. Myslivec zamířil na lišku, vystřelil, ale rána minula cíl. Vmyslete se na chvíli do naší svízelné situace. Byl přesvědčený o své neomylnosti. Kočka mě olízla drsným jazýčkem. Ještěrka výhruzně zasyčela. Je zbytečné, abychom nesmyslně plýtvali silami i časem. Zmije stočená do klubička se vyhřívala na lesní mýtině. S výčitkou v hlase mi připomínal, že jsem zapomněla splnit, co jsem slíbila. Ve starém bytě byl rozbitý nábytek.

Tvarosloví

Cílem jazykové výchovy je mj. také zvládnutí spisovného jazyka (tedy i spisovného tvarosloví), protože jeho užívání, i přes různé pochybnosti o jeho funkčnosti, potřebnosti atp., je ve většině veřejných projevů, ať už mluvených nebo psaných, stále preferováno i očekáváno. Soustava tvarů je ve spisovné češtině poměrně dost složitá, neboť obsahuje množství variant, většinou kontextově nebo stylově podmíněných, i mnoho výjimek, souvisejících s vývojem jazyka. Některé spisovné tvary se liší od těch, které žáci užívají v běžné, každodenní mluvě. Právě na tyto odchylky by se učitelé – v závislosti na regionální situaci – měli při nácvičce formálního tvarosloví zaměřit, podle toho vybírat jednotlivá cvičení, popř. je doplňovat svými

vlastními a neustále se k těmto odchylkám vracet. Žáci sami by měli pozorovat, které tvary se v jejich kraji liší od tvarů spisovných.

Žáci by se měli také postupně naučit vnímat vztah mezi obsahem a formou neboli mezi tím, co chceme vyjádřit, a formálními prostředky, které k tomu použijeme. Výuka týkající se tvarosloví by se tedy rozhodně neměla redukovat pouze na určování slovních druhů a psaní *i/y* v koncovkách, třebaže pro upevnění náležitého způsobu psaní je – stejně jako u dalších pravospisných jevů – zapotřebí neustálé opakování a procvičování.

Slovní druhy

V tomto ročníku se probírají podrobněji jen slova ohebná, neohebným bude zvýšená pozornost věnována v ročníku následujícím. Učivo o slovních druzích není nové, žáci by již měli umět vyjmenovat všechny slovní druhy a pochopit, že jejich pořadí není náhodné, ale jejich posloupnost je logická. Určit slovní druh u některých slov je pro žáky – dodejme, že někdy i pro učitele – obtížné. Učitelé mnohdy pro nácvik určování slovních druhů využívají jiná cvičení nebo např. úvodní články k jednotlivým kapitolám. V takovém případě je však nutno pečlivě zvažovat, zejména pokud jde o výrazy neohebné, u kterých výrazů slovnědruhovou charakteristiku vyžadovat.

Do přehledu o jednotlivých slovních druzích jsou zařazeny i typy slov, při jejichž určování se žáci často nechají zmást některými jejich znaky a neuvědomují si znaky základní. Např. slova jako *plavání*, *plavba*, *malující* určují – na základě toho, že v sobě zahrnují dějovost – jako slovesa, *vrátný*, *průvodčí*, *kteřý*, *takový* podle typu skloňování jako přídavná jména, *sto*, *tisíc*, *milion* jako podstatná jména, *kdy*, *kde* jako spojky, neboť uvozují větu. Vždy je nejprve nutno vyjít z toho, co dané slovo vyjadřuje, tedy z hlediska významového.

U některých slovních tvarů lze určit slovní druh jen na základě významu, který mají v konkrétní větě, důležité je tedy hledisko syntaktické. Při rozhodování, zda daný výraz nebo tvar je podstatné jméno, nebo ne, by žáci měli vždy vyjít z toho, zda jde rozvíjet přídavným jménem, event. zájmenem, nebo ne. Např. slovo *dospělý* ve větě *I dospělý se může mýlit* lze výraz *dospělý* rozvíjet zájmenem *tento*, *každý*, ve větě *Pavlovi se splnil sen* lze před slovo *Pavlovi* doplnit *malému*, *našemu* atd. Před přídavné jméno *Pavlovi* ve větě *Pavlovi kamarádi byli u nás celé odpoledne* lze sice také umístit přídavné jméno (*noví Pavlovi kamarádi*), zájmeno (*všichni Pavlovi kamarádi*), popř. obojí (*všichni noví Pavlovi kamarádi*), ale tato přídavná jména / zájmena nerozvíjí přídavné jméno *Pavlovi* přímo, jde o tzv. přívlástek postupně rozvíjející.

Problémy také činí správné určování slovního druhu výrazů, jež mohou být na základě kontextu buď příslovci, nebo předložkami. Správná slovně-

druhá charakteristika je předpokladem pro správný větněčlenský rozbor. Jestliže se žáci naučí, že ve větách *Vraceli jsme se alejí okolo rybníka; Uprostřed náměstí stojí kašna* jsou výrazy *okolo* a *uprostřed* předložky, nebudou v budoucnosti tyto výrazy určovat jako příslovečná určení a podstatná jména *rybníka* a *náměstí* jako přívlastky.

Ke **cvičení 2** by měli učitelé přistoupit až po výkladu jevů výše uvedených.

Cvičení 3 a 4 je vhodné zadat za domácí úkol. Jejich cílem je neustále ožiovat vyjmenovaná slova, která – jak dokládá praxe – žáci nemají pevně zafixována. Nejvíc slov je od písmene *b* (6), pokud budeme počítat tvar *byl* dvakrát, *v* (5), *l* a *s* (3), *z* (1), zastoupeno není *p*. Ve vyjmenovaných slovech je jedině příslovce: *brzy*.

Cvičení 8. a): Žákům by mohlo dělat potíže určit slovní druh u výrazu *tak* v poslední větě. V ní je spojkou.

Závěr této kapitoly podává přehled mluvnických kategorií. U jmen se tradičně určuje i vzor, který však mezi mluvnické kategorie nepatří. To, že ho žáci určují, jim pomáhá daný výraz zařadit k náležitému skloňovacímu typu a zvolit správné koncovky. Stejně jako při určování slovních druhů i u stanovení vzoru, pokud učitel zvolí jiný text, než který je k tomuto určování speciálně připraven, musí zvážit, u kterých slov je určení vzoru zcela neproblematické a u kterých tomu tak není.

Při určování pádu je v některých případech vhodné užít substituce neboli nahradit dané slovo jiným, s malým počtem homonymních tvarů, z jehož tvaru pád bezpečně poznáme. Např. ve větě *Celý den pršelo* lze slovo *den* nahradit výrazem *sobota*: *Celou sobotu pršelo*. Z této substituce je zřejmé, že výraz *den* je v dané větě ve 4. p.

Pracovní sešit str. 19

Cvičení 1 je velmi náročné. Jeho cílem je jednak prověření schopnosti aplikace získaných poznatků (rozlišení různých slov a různých tvarů téhož slova, poznání slovních druhů), jednak upevňování základních pracovních návyků, jako je pečlivost, přesnost apod.

Pro žáky je nesnadné místy rozeznat slovo jako jednotku. To platí zejména o slovesných tvarech, kde je nutno dbát na to, aby poznali a vypsali vždy celý tvar. Pokud jde o identifikaci jednoho lexému v různých tvarech téhož slova, obtíže působí zejména osobní zájmeno *on/ona/ono, oni/ony/ona*. V tomto případě je možné připustit vypsání obojího tvaru (*je/ně*); podrobnější poučení získají žáci až později. Toleranci je také nutno zachovat u zvrtných sloves (*se/si* můžeme zatím nechat žáky ve všech případech určovat jako zájmeno).

Možné obtíže dále vyplývají z toho, že žáci mají vycházet z celé promluvy, nikoliv z výpovědi nebo slovních spojení, což klade velké nároky na jejich pozornost.

podst. jm. – *lišce, hroznech, vesnice, keřích, sil, pokušení, chtivost, pohrání*

příd. jm. – *velké, krásných, zralých, kyselé*

zájmena – *je (ně), všech, se/si, své*

číslovky – *jedné, mnoho*

slovesa – *běžela, spatřila, mohla bych, ochutnat, pomyslela (si), snažila (se), dosáhnout, visely, obrátila, zůstaly, jsou, nebudu trhat, nebudu jíst*

příslovce – *kdysi, dávno, chtivě, marně, příliš, vysoko, tady*

předložky – *o, kolem, na, ze, po, v*

spojky – *a, ale, protože, ani*

citoslovce – *fi*

částice – *kěž*

Ve **cvičení 2** jde nejen o slovnědruhovú zařazení (především *doma* – příslovce), ale i o pochopení významu lexikálních jednotek: *domov* jako místo, kde je člověk doma, ale i jako budova pro společné ubytování, *domovní* jako přídavné jméno vztahující se k domu, *domácký* jako to, co je obvyklé nebo vyrobené v domácnosti, ale i jako označení prosté, srdečné lidské povahy apod.

Podstatná jména

■ DRUHÝ PODSTATNÝCH JMEN

PODSTATNÁ JMÉNA KONKRÉTNÍ A ABSTRAKTNÍ

Nejlépe žáci rozdíl mezi oběma druhy substantiv pochopí na základě toho, zda daný výraz označuje to, co je hmatatelné, nebo to, co hmatatelné není. Lze vyjít z předmětů ve třídě a z činností/dějů/stavů spojených se školní výukou a tyto výrazy napsat na tabuli: do jednoho sloupce předměty a ty doplnit i obecnými jmény osob (*učitel/ka, žák/yně*), do druhého činnosti/děje/stavy (*zpěv, radost*).

V této fázi, kdy se žáci s rozdělením podstatných jmen na konkrétní a abstraktní teprve seznamují, je zapotřebí uvádět jen výrazy zcela jednoznačné a takové výrazy zadávat i do cvičení a písemných prací. To platí i pro vyšší ročníky. Mezi jména, u kterých by měli žáci rozlišovat konkrétní a abstraktní, by neměly být zařazovány např. *vzduch, plyn, elektrina, domov*. Pokud učitel zadá úkol, aby žáci v uvedeném textu určili u podstatných jmen mluvnické kategorie a to, zda jsou konkrétní, nebo abstraktní, měl by si text nejprve projít a vyřadit z nich ta, u kterých je to obtížné. (O tom, že jde skutečně o jev obtížný, svědčí i velké množství dotazů kladených jazykové poradně ÚJČ AV ČR.)

Názornost lze využít i pro pochopení toho, že některá podstatná jména mohou být jak abstraktní, tak konkrétní (viz cv. 4. a) na s. 56).

PODSTATNÁ JMÉNA POMNOŽNÁ, HROMADNÁ A LÁTKOVÁ

Výklad učiva může učitel zahájit tím, že na tabuli napíše do prvního sloupce substantiva, která se užívají v čísle jednotném i množném, např. *obyvatel, list, nůž, keř, člověk* (s otázkou, jak zní tvar 1. p. mn. č.), do druhého ta, která mají pouze tvary čísla množného (pomnožná), např. *nůžky, dveře, vrata*, a to i jména vlastní (např. *Vánoce, Pardubice*), a do třetího ta, která se užívají pouze v čísle jednotném a řadí se k hromadným, např. *obyvatelstvo, listí, křoví, lid*. Žáci si tak snáze uvědomí, že některá podstatná jména se užívají pouze v množném čísle, a přitom mohou označovat jednu nebo více věcí (*Šaty má uloženy v této skříni* – mohou být jedny, ale i několikere), jiná označují více osob, zvířat nebo věcí, a přitom se užívají v čísle jednotném.

Výklad o podstatných jménech látkových lze opřít o příklady slov, u nichž žáci budou rozlišovat, kdy určitá věc zůstává i při dělení stále stejnou látkou a kdy nikoli (jako názornou pomůcku lze využít např. nějakou nepoužívanou, naprasklou skleničku, talířek, hrneček, vyřazené tričko a sklenici vody nebo hromádku hlíny atp., z nichž se voda nebo hlína bude postupně odebírat).

Důležité je, aby si žáci uvědomili, že u kategorie čísla se rozlišuje pouze číslo jednotné a množné, že neexistuje číslo pomnožné, takže pokud budou např. u slova *kleště* určovat číslo, napíšou množné.

Žáci se učí určovat rod a vzor podle 1. p. (2. p.) jednotného čísla. U pomnožných podstatných jmen je však nutno vycházet z 1. p. mn. č., často z 2. nebo 7. p., a někdy vzor jednoznačně stanovit nelze. Např. u slova *housle* žák pozná rod až na základě 2. p. (opěrné zájmeno *ty* ho k rodu nedovede). Z tvarů 2. p. *houslí* a 7. p. *houslemi* by měl poznat, že jde o podstatné jméno rodu ženského. Vzor *růže* i *píseň* mají však v množném čísle naprosto shodné tvary. Určit vzor je tedy někdy problematické i zdoluhavé a na to by měl učitel pamatovat, zejména při pracích, které klasifikuje.

Cvičení 1: Výraz *džusy* je užít ve významu různých druhů, nejde tedy o jméno látkové. Výrazy *krokety* nebo *rodiče* se sice užívají převážně v množném čísle, ale nejde o pomnožná podstatná jména (*kroketa, rodič*). V množném čísle lze užít v zásadě všechna látková jména v článku obsažená: *rýže* – kup dvě rýže, tj. dva pytlíky rýže, kup obě *omáčky*, tj. kup např. sýrovou a tomatovou omáčku, *šlehačka* přines obě *šlehačky*, tj. dva kelímky.

Cvičení 3 připravuje žáky na různé typy testovacích úkolů a pěstuje schopnost pozorného čtení a porozumění otázce. V části **a)** kromě vyhledávání podstatného jména hromadného (*vodstvo*) může učitel dále požadovat, aby žáci vyhledali např. podstatné jméno látkové, podstatné jméno pomnožné nebo se zamysleli nad tím, zda v posledním řádku jsou uvedena výhradně podstatná jména konkrétní apod.

b) Podstatné jméno pomnožné není na třetím řádku.

Cvičení 4:

Dříví rychle shořelo. Z tábora jsem dovezl spoustu špinavého prádla. Dřevěná vrata byla rozbitá. Při silném větru spadalo ze stromů mnoho listů. Obě

okna zůstala přes noc otevřená. Na chalupě máme kamna na uhlí. O prázdninách jsme se byli koupat v Poděbradech. Všechny nože a nůžky jsme museli nabrousit. Blíží se Vánoce, a tak brzy začneme péct cukroví. Nemoci jater jsou nebezpečné. Ruce mě pěkně zábly, protože jsem si doma zapomněla rukavice. Z blízkého kostela se ozývaly varhany. Všechny schody byly kluzké. Míč nám zapadl do křoví.

PODSTATNÁ JMÉNA OBECNÁ A VLASTNÍ

Učivo podává přehled některých pojmenovacích typů, které se řadí mezi vlastní jména. Stranou zatím zůstávají některé typy zeměpisných jmen, jména organizací atd. Psaní velkých písmen je velmi složité. Neexistuje totiž jedno, univerzální pravidlo, navíc způsob psaní je mnohdy závislý na věcných znalostech. Do cvičení a diktátů by učitelé měli proto zařazovat pojmenování, která s žáky probrali, a z dalších jen zcela jednoznačná a ta, u kterých lze předpokládat, že žáci vědí (poznají), co označují.

Cvičení 1: Žáci mohou vypsát jednotlivá vlastní jména a rozdělit je podle toho, co označují:

osobní jména – *Karel Čapek, Josef*

jména měst – *Malé Svatoňovice, Úpice, Hradec Králové, Brno, Praha*

jména pohoří – *Žaltman, Jestřebí hory*

jména řek – *Úpa, Labe, Orlice*

jména uměleckých děl – *Devatero pohádek, Povídky z jedné a druhé kapsy, Krakatit, Ze života hmyzu, Matka*

jména novin – *Lidové noviny*

jména svátků – *Vánoce*

ostatní jména – *Barchoviny*

Cvičení 2: Učitel žáky upozorní, že v názvech obcí se předložka píše s malým písmenem (*Ždár nad Sázavou*) a že názvy označující město a jeho okolí se řadí též mezi vlastní jména, a proto se píší s velkým písmenem (*Chebsko, Domažlicko*).

a) *Krkonoš, Jizerských hor, Dvoře Králové, Šumavě, Černé jezero, Karlovy Vary, Mariánské Lázně, Ždár nad Sázavou, Nové Město na Moravě, Beskyd, Lysá hora, Český les, Odravy, Chebsku, Všerubskému průsmyku, Domažlicku, evropského, Velkou Británii, Lamanšský průliv, Suezský průplav.*

b) Slovo průliv označuje přírodní úzký pruh moře mezi dvěma pevninami, kdežto průplav je výtvar umělý, který spojuje moře nebo řeky. Průplavy se budují proto, aby se lodní doprava zkrátila.

Cvičení 4:

Sněžka leží ... a)

Znamé lázně ... a), c)

Brazílie se nachází ... c)

Město Olomouc ... d)

Jaroslav Foglar ... b)

Toto cvičení má charakter kvízu, a proto by je učitelé neměli hodnotit známkami. Obsahuje také pojmenování, jejichž příklady ve výkladové části uvedeny nejsou.

Potíže může žákům činit slovo *Polabí*. Jde o pojmenování označující okolí řek; i tento typ se řadí k vlastním jménům, a proto se píše s velkým písmenem. Učitel může žáky vyzvat k tomu, aby uváděli další výrazy (*Jak se nazývá okolí Vltavy, Sázavy, Dyje...?*) a přitom je vypisovat na tabuli (*Povltaví, Posázaví, Podyjí ...*).

Žáci si nemusí být jisti ani psaním *Jižní Amerika* a *jižní Afrika*. Z výuky zeměpisu by měli vědět, že *Jižní Amerika* označuje název světadílu, a možná že způsob psaní mají již zafixovaný. V tomto spojení je přídatné jméno *jižní* součástí vlastního názvu, a proto se píše s velkým písmenem.

Poznámka: Ve spojení se jménem *Afrika* lze výraz *jižní* psát oběma způsoby: *jižní Afrika* = jižní část Afriky, *Jižní Afrika* = neoficiální pojmenování státu *Jihoafrická republika*. Na základě toho, že mezi variantami, z kterých žáci mají správnou odpověď vybírat, jsou tři výrazy označující světadíl, je zřejmé, že spojení *jižní Afrika* název světadílu není, ale že přídatné jméno jen naznačuje, o kterou část Afriky jde.

■ PROCVIČOVÁNÍ TVARŮ A PRAVOPISU PODSTATNÝCH JMEN

Žáci by měli být vedeni k tomu, aby jednotlivé tvary daného slova neodhadovali, ale aby si uvědomili, ke kterému skloňovacímu typu patří, a podle toho pak zvolili náležité koncovky.

Cvičení 1: *vstupenk-y, diktát-ech, slov-o, drahokam-y, chat-ě, noc-i, komář-i, budov-ami, balon-y, obloz-e, hvězd-y, mandarink-y, jader-0* (nulová koncovka), *dn-y, prázdnin-0* (nulová koncovka), *vesničk-e, Šumav-ě*

Cvičení 2: Pokud rozeznáme rod (existují i jména obourodá, např. *hřídél*), je výchozí tvar 1. pádu. Ten však postačí jen u jmen zakončených na *-a* (rod mužský, vzor *předseda*, rod ženský, vzor *žena*), některých na *-e* (rod mužský, vzor *soudce*, rod ženský, vzor *růže*), *-o* (vzor *město*), *-í* (vzor *stavení*). U dalších jmen je potřeba říci si i tvar 2. pádu (např. *konev* – 2. p. *konve*, vzor *píseň*; *obuv* – 2. p. *obuvi*, vzor *kost*; *pole* – 2. p. *pole*, vzor *moře*; *děvče* – 2. p. *děvčete*, vzor *kuře*).

U podstatných jmen rodu mužského je dále nutno uvážit tvar 4. pádu – pokud je shodný s tvarem v 1. p., jde o jména rodu mužského neživotného (*národ*, 2. p. *národa*, 4. p. *národ* – vzor *hrad*; *míč* – 2. p. *míče*, 4. p. *míč*, vzor *stroj*), pokud je shodný s tvarem 2. p., pak jde o jméno rodu mužského životného (*strašák* – 2. p. *strašáka*, 4. p. *strašáka* – vzor *pán*; *spisovatel* – 2. p. *spisovatele*, 4. p. *spisovatele*, vzor *muž*).

Ani mnohá další slova však nelze podle tvaru 2. p. zařadit ke vzoru zcela jednoznačně, protože mají dvojí tvary (např. *kotel* – 2. p. *kotle* i *kotlu*; to se promítá i do psaní *i/y*, *lod'* – 2. p. *lodi* i *lodě*). Pokud učitel bude určení vzoru ve cvičeních vyžadovat, měl by na tuto skutečnost pamatovat. Zároveň by měl diferencovat, co se týče pravopisných chyb. Zejména u mužských jmen

zakončených na *-s*, *-z*, *-l* je přiřazení k vzoru obtížné a to se projevuje i v psaní *i/y*. Jde i o slova běžně užívaná, jako *plaz*, *Španěl*, *Rus*, *Francouz*, *cíl*, *jitrocel*, *pantofel* (u posledního slova si žáci mnohdy vůbec neuvědomují, že je to jméno rodu mužského).

Cvičení 3: Podle tvaru 1. p. lze zařadit ke vzoru jen: *mléko*, *židle*; podle 2. p. pak jména: *pole*, *koště*, *řeč*, u jmen rodu mužského tvary 2. p. nepomohou a je nutno vzít v úvahu i tvar ve 4. p. Žáci si musí uvědomit, zda jsou to jména životná, nebo neživotná (je třeba jim zdůraznit, že životnost jakožto kategorie mluvnická se nemusí s přirozenou životností shodovat). Výraz *člen* může být, na základě kontextu, jak rodu mužského životného (označuje osobu – 2. p. *člena*, 4. p. *člena*), tak neživotného (2. p. *členu*, 4. p. *člen*).

Cvičení 4 lze využít též jako podklad k všestrannějšímu opakování, např.:

1. Odůvodněte, proč ve slovech *výčnělek* a *vyprávění* je *vý/vy* předpona.
2. Zařad'te všechna slova v první větě ke slovnímu druhu.
3. V celém textu vyhledejte číslovky.
4. Řekněte, která z těchto podstatných jmen jsou abstraktní a která konkrétní: *lev*, *hřívá*, *dojem*, *loviště*, *lovení*, *léčka*.
5. Určete, v kterých pádech jsou podstatná jména v těchto větách: *Žijí ve skupinách. Věříme ve spravedlnost.*

Cvičení 5. a): U homonymních tvarů je při určování pádů třeba vyjít z jejich užití v konkrétní větě. Ne vždy pomohou předložky, protože některé z nich se pojí se dvěma pády, např. *ve*, *mezi*: *filmy* – 4. p., 1. p., 4. p., 7. p., *znamení* – 6. p. (pomocí může substituce: *ve Vahách*), 4. p., *vyznamenání* – 2. p. (tvar *vyznamenání* lze nahradit např. slovem *knížka*).

b) Ve tvaru množného čísla – *kalhoty*, *kameny*, *vrata*, *setkání*, *Vánoce*, *Budějovice*, j. č. – *kamení*, *rok*.

c) Do cvičení jsou mj. zařazena jména, která se rodově liší v jednotném čísle: *oko*, *ucho* – r. stf. x *oči*, *uši* – r. ž. (pokud tyto výrazy neoznačují části těla, zůstávají v mn. č. v rodě stf. – *oka*, *ucha*), *dítě* – r. stf., *děti* – r. ž.; *plavky* – r. ž. (napoví tvar 3. p. *plavkám*), *komiksy* – r. m.

d) Postup při určování životnosti viz komentář ve cvičení 2. Životná podstatná jména – *drak*, *sněhulák*, *panáček*, *koně*, neživotná – *skot*, *dav*, *hmyz*, *dobytěk*, *národ*, *dni*. K tvaru *dni* – měkké *i* v 1. p. mn. č. má své kořeny ve vývoji češtiny, nejde o životnou koncovku.

Cvičení 6: *děti*, *věci*, *lidí*, *nemocí*, *sůl*, *směsí* – *kost*, *sklep*, *davy*, *dav*, *skotu*, *kostela*, *stole* – *hrad*, *psi*, *sněhulák* – *pán*, *ras* – *žena*, *slunce*, *hřišť*, *vejce* – *moře*, *pláži* – *píseň*, *stáda*, *maso* – *město*, *koření*, *grilování* – *stavení*. Žáci mohou uvádět příklady podstatných jmen těch vzorů, které nejsou v tomto cvičení zastoupeny.

Poznámka: Slovo *nemoc* má ve 3. a 6. pádě množného čísla i variantní koncovky podle vzoru *píseň* (*nemocem/nemocím*, *nemocech/nemocích*), v 7. pádě množného čísla je pouze tvar *nemocemi*.

■ NĚKTERÉ TVARY ODCHYLNÉ OD VZORŮ

Tato část podává výklad o typech slov, jejichž tvary se v některých pádech liší od tvarů svých vzorů, a cvičení na jejich procvičování. Jsou sem zahrnuta i cvičení na doplňování dalších spisovných koncovek, a to zejména u výrazů, při jejichž skloňování se může chybovat.

ROD MUŽSKÝ

Cvičení 1: Pokud si žáci osvojí pravidlo o spisovných tvarech 6. p. mn. č. jmen zakončených na *-h*, *-ch*, *-g*, *-k*, nemělo by jim cvičení činit problémy. Jde však o tvary, které se – na území Čech – v každodenních, neoficiálních projevech nevyskytují, a proto je třeba se k nim čas od času vracet.

Vydra si vyhrabává v březích vodních toků doupě. Autor se zmiňuje i o nejmladších básnících. V rodinných domcích žije asi 40 procent obyvatel. Přemýšleli jsme o tom, co budeme na záhoncích pěstovat. V rozích srubu visely pavučiny. Děšť stékal v potůčcích po střeše stanu. V horských potocích žijí pstruzi. Květiny dáme ven až po posledních mrazících. O těch roztomilých psíčcích mluvila celý den. Po deštích se v lesích objevily houby. V ořeších byli červi.

Cvičení 2: Je zařazeno proto, že v tvaru 5. p. j. č. vzoru *soudce* se chybuje: *poslanče, záchránce, správce, lovče, obhájce, chlapče*.

ROD STŘEDNÍ

Cvičení 1: Žáci by si měli uvědomit, že volba koncovky *-ách/-ich* se týká jen jmen, v nichž před *-o* předchází *k* nebo *ch* (nezmiňujeme se o *-h*, *-g*, neboť jména na *-go*, např. *tango*, a *-ho*, např. *jho*, jsou výjimečná a tvary 6. p. mn. č. málo frekventované), u ostatních jmen je náležitá pouze koncovka *-ech*: *kolech, bradlech*.

Všechny pokoje měly po dvou lůžkách. Na všech sedátkách byly polštářky. Výlet jsme podnikli na horských kolech. Obojživelníci si libují v tůňkách a jezírkách. Našemu závodníkovi se nejlépe vydařila cvičení na bradlech. V horských střediscích (i střediskách) bývají půjčovny lyží. Na větší nákup si беру tašku na kolečkách.

Cvičení 2. a): Do cvičení jsou zařazena mj. ta jména na *-l*, *-s*, *-z*, u nichž žáci ne vždy dokáží vytvořit náležitý tvar 2. p. Nesprávná koncovka 2. p. pak vede i k nesprávné volbě *i/y*. Učitel by si měl uvědomit, že u jmen takto zakončených není volba správné koncovky 2. p. tak jednoduchá jako u jmen zakončených na jiné pravopisně obojetné souhlásky. Je to patrné i z toho, že pokud některá jména kolísají mezi měkkým a tvrdým skloňováním, nejsou to jména zakončená na *-b*, *-m*, *-p*, *-v*, ale právě jména na *-l*, *-s*, *-z* (*koukol, kotel, rorýs, penězokaz* atp.). Proto by měl při hodnocení nesprávných tvarů diferencovat.

Dravec provokoval plaza k útoku. Náš tenista překvapil Španěla kvalitním servisem. Seděli jsme na mezi plné jetele. Zoologická zahrada koupila další-

ho šimpanze. Dorazili jsme do cíle jako druzí. Výtažky z jitrocele jsou léčivé. Výskyt motýla obaleče jabloňového se očekává v červnu. Rozhodčí vyloučil jak Francouze, tak Rusa. Pod kaštany bylo mnoho spadaneho listí. Pořadatel vyzval diváky, aby si vypnuli mobily. Přátelé nás pozvali na návštěvu. Dva koně dostih nedokončili. S oběma rodiči si báječně rozumím.

b), c) Jedním ze jmen, u kterých se objevují nenáležité koncovky, je jméno *práce*. Toto jméno se podle současné kodifikace stále skloňuje podle vzoru *říže*, ve 3. a 6. p. mn. č. jsou tedy správné tvary *pracím*, *pracích*. Slovo *sýr* má v 2. p. j. č. kodifikované tvary *sýra* i *sýru*. V poslední větě cv. b) lze zvolit jak tvar *chodniku*, tak *chodníků*. U jmen vzoru *říže*, *píseň*, *moře* a *stavení* je třeba poznat, zda je dané jméno užito v 2. p. mn. č. (koncovka *-i*), nebo v 6. p. mn. č. (koncovka *-ích*): *několik zemí*, *přístřeší*, *ve většině zemí*. Nesprávná koncovka *zemích* vzniká nenáležitým připodobněním ke slovu *předchozím*, které je v 6. p.

b) *V nových botách jsem si udělal mozoly. Oba svetry se hodí jak k černým, tak šedivým kalhotám. Je třeba zlepšit vztahy mezi lidmi. Většina silnic je lemována hrušněmi a jabloněmi. Tato kniha vypráví o mnoha životních radostech i starostech. Při výkopových pracích bylo nalezeno osm set stříbrných mincí. V horských oblastech byly silnice sjízdné jen s největší opatrností. Na oslavu jsme pozvali několik přátel. Průvod procházel historickými částmi Prahy. Na pláži je pět volejbalových hřišť. Co víte o šimpanzích? Zbývá nám ještě kousek sýra (i sýru).*

c) *V řadě prací se vyskytly chyby. Ve zdravotnických zařízeních bývá i rentgen. V mnoha evropských zemích se platí eury. Ve většině afrických zemí je velmi nízká životní úroveň. Některá stavení byla čerstvě omítnuta. K venkovským stavením obvykle patří stodoly, kůlny a chlévy. Po povodních přišly stovky lidí o přístřeší. Několika pracím se nedalo nic vytknout. Jeho řečem nevěř. Kup hlávku zelí.*

PSANÍ *iy* V KONCOVKÁCH PODSTATNÝCH JMEN

Cvičení 1. a): Toto cvičení by mohlo žákům pomoci k tomu, aby si uvědomili, že u jmen rodu ženského zakončených na souhlásku se píše vždy měkké *-i*, a aby tak u jmen jako *obuv*, *síl*, *step*, *směs* psali automaticky ve všech koncovkách jen *i/i*. U ostatních rodů bohužel už takové jednoduché pravidlo neplatí.

Cvičení 2. a): *skleněné střepy, ztrouchnivělé pařezy, vysoké stromy, večerní nákupy, pestří motýli, příkré útesy, tiché hlasy, pod starými pytlí, vrchohy stromů, divocí holubi, kusy větví, cizojazyčné nápisy, v hustých lesích, tupé úhly, čaj proti kašli, kakaové boby, seznamy knih, kudrnaté vlasy, šťavnaté ananasy, okapy střech, na březích potoka, dřevěné sruby, útulky pro psy, sněhové řetězy, s oběma vítězi, pod vysokými topoly, o českých králích, setkání s Francouzi, námořní uzly, krmit psy*

b) *vypálené cihly, v naší zemi, výroba oceli, špetka soli, stát za dveřmi, v hloubi zahrady, zdroj obživy, hromady slámy, mezi lidmi, stopy zvěře, v hlu-*

boké roklí, obchod s potravinami, sedět na židli, na konci budovy, v prázdné láhvi, vrh koulí, kočkovité šelmy, ležet na posteli, vázy s květinami, nádoby naplněné borůvkami, salám s cibulí, oblíbené trasy, v noční košili, zmást stopy, přední tlapy, divoké husy, do Příbrami, zeleninové směsi, na válečných korouhvičích, plný síly

c) *pěkné počasí, v obdobích sucha, s bosými chodidly, pokoj v podkrovní, v malebných údolích, ublížení na zdraví, zásoby dříví, mezi oběma jídly, mísy s cukrovím, umyté nádoby, v blízkém okolí, pod koly auta, široké prostranství, v deštivém počasí, plavba po Labi, nad údolím, sklizeň obilí, opírat se o zábradlí, s oběma mužstvy, být v bezvědomí, knedlíky se zelím, s těžkými zavazadly, putovat Posázavím, trsy jmelí, čínské hedvábí, moudré přísloví, jednání s ministerstvy*

Cvičení 3. a): *Jestřábi patří mezi dravé ptáky. Kočka má špičaté zuby a vytahovací drápy. Mechy zachycují na svazích hor velké množství vody. Mnohé ostrovy nejsou obydlené. Pávi mají na ocasním peří duhová oka. V některých městech jezdí trolejbusy. Tento gól rozhodl o třech bodech pro Španěly v souboji s Rusy. Vytušila jsem v dědečkovi spojence. Lidé si ochočili osly dříve než koně. Ovesné pokrmy jsou velmi vydatné.*

b) *Bambusy jsou největší trávy. Na tabuli se dnes dá psát i fixy. Z vajíček se vylíhly larvy. Užovky se živí i myšmi. Na výlet jsme si vzali masové konzervy. Hlízy jetele jsou zásobárnami dusíku. Silnice byly plné spadaneých větví. Moje sestra stála poprvé na bruslích. Žížaly se používají jako návnady na ryby. Maminka byla celé odpoledne s dětmi na pískovišti.*

c) *V rákosí se rozkřičely žáby. Umělé perly se od pravých těžko rozeznají. Moli jsou motýli s úzkými křídly. V Polabí je úrodná půda. Z hlubokých studní se voda čerpá pístovými čerpadly. Konopí pochází z východní Indie. Výnosy na polích byly letos vysoké. Umělý kaučuk se vyrábí hlavně z uhlí a ropy. Do pekařství právě přivezli čerstvé pečivo.*

Cvičení 4. a): *Lvi žijí v afrických stepích. Šimpanzi patří mezi lidoopy. Stráně byly porostlé obrovskými kaktusy a zakrslými palmami. Na skalnatém dně žijí houby, mořské hvězdice a krabi. Ve třech rozích místnosti stály stoly s bělostnými ubrusy. Tyto ryby se živí řasami. Mám ráda rakvičky a žlutkové řezy. Maminka sbírá nejen hříby, ale také lišky, klouzky a některé holubinky. Ve střední části Afriky jsou tropické pralesy a stepi se lvy, slony, žirafami, zebrami a jinými divokými zvířaty.*

b) *Pěšinky v polích zmizely. V Norsku jsme se zúčastnili rybářské výpravy na lososy. Poštovní holubi dříve nosili důležité zprávy. Tito ještěři mají dobře vyvinuté končetiny se silnými drápy. Lišejníky snášejí i velké mrazy. Planá maceška roste v blízkosti obilí. Šrouby mají závit. Na hustých větvích viselo několik scvrklých jablíček. Petr začal smetat střepy na papír. Léčivé prameny obsahují určité množství minerálních solí. Oddělení obuvi se nachází v přízemí.*

c) *Nasbírané houby si připravíme na cibuli. Vozy formule 1 se blíží k cíli. V obytných místnostech chalupy jsou klenuté stropy. Pod lískami jsme sbíra-*

li spadané oříšky. V zámeckých sklepích je uskladněno mnoho lahví vína. Hlasateli v televizi jsme špatně rozuměli. Stodoly byly plné obilí a slámy. Psi se dožadovali potravy vytím a štěkáním. Dříve lidé pracovali na poli s kosami a sry. Davy na březích Vltavy sledovaly, jak vodáci se svými plavidly zdolávají jezy.

Cvičení 5. a):

Nejznámější atlet minulého století

Po olympijských hrách v Helsinkách Emil Zátopek ještě pět let závodil. Stal se držitelem všech světových rekordů od pěti do třiceti kilometrů, znovu mistrem Evropy, zvítězil v těžkých přespolních bězích. Dobyhl během deseti let všechno, víc už nešlo dokázat. Dorozuměl se sedmi jazyky, stal se mírovým běžeckým poslem mezi lidmi různých zemí. Svě síly proti němu mobilizoval celý atletický svět. Sportovní lékaři předávali trenérům výsledky nejnovějších výzkumů a společně hledali mezi stovkami běžců veliké talenty.

Zátopek byl nakonec přece jen poražen. Tak jak dovedl vítězit, uměl i prohrát. Smířil se brzy i s tím, že padnou také všechny jeho světové rekordy. Vždyť každý rekord je výzvou k úsilí o ještě lepší výkon.

b) příslovce času – *brzy*

c) konkrétní podst. jména – *běžec, výběh, běžky, běhy, koloběžka*

d) konkrétní – *divadelní, počítačová, stolní hra, abstraktní – hra na honěnou, nebezpečná hra*

Cvičení 6: Emil Zátopek získal čtyři zlaté olympijské medaile (v r. 1948 – běh na 10 km, v r. 1952 – běh na 5 km, 10 km, maraton). Další atleti, kteří získali zlatou olympijskou medaili: *Dana Zátopková* (1952 – oštěp), *Olga Fikotová* (1956 – disk), *Miloslava Rezková-Hübnerová* (1968 – skok vysoký), *Ludvík Daněk* (1972 – disk), *Jozef Pribilinec* (1988 – chůze na 20 km), *Jan Železný* (1992, 1996, 2000 – hod oštěpěm), *Robert Změlík* (1992 – desetiboj), *Roman Šebrle* (2004 – desetiboj)

Pro bystré hlavy

V článku je výraz *že* spojkou, neboť spojuje dvě věty.

Ve větě *Že mě nechytíš?* výraz *že* uvozuje samostatnou větu, jde tedy o částici.

Pracovní sešit str. 20–24

V článku ve **cvičení 1** jsou užitá jen ta podstatná jména, která jsou zřetelně konkrétní nebo abstraktní.

Podstatná jména konkrétní: *Gandalfem, světa, stromů, trávy, květin, Bilbo, dveřích, nory, fajfky, prstům, nohou, cestou*

Podstatná jména abstraktní: *setkání, tišíně, hluku, neklidu, nenávisti, náhodou, záležitostech, dobrodružstvími*

Cvičení 2 ukazuje na to, že slova bývají vícevýznamová (popř. jakým způsobem dochází k přenášení významu), a tím přispívá k rozvíjení logické-

ho myšlení žáků. Obdobná cvičení představují jakousi propedeutiku i pro interpretaci literárních, zejména básnických textů.

Ve **cvičení 3** se zaměřujeme na řady slov, v nichž jsou užitá i podstatná jména, která se převážně vyskytují ve tvaru množného čísla, nebo ta, která mají stejný tvar v 1. pádu jednotného i množného čísla (*košile – vypraná košile, vyprané košile*). Zároveň uvádíme významové řady, v nichž se podstatná jména pomnožná vyskytují běžně, a proto můžeme nechat žáky uvést ke každé z nich slovo významem nadřazené (*oblečení, hudební nástroj, /pracovní/ nástroj, nemoc*). Podstatná jména pomnožná jsou:

*kalhoty, slipy, šaty, trenýrky, plavky
housle, tympány, činely, varhany
kleště, nůžky, vidle, hrábě, kamna
zarděnky, spalničky, neštovice, průšnice*

Ve **cvičení 4** se naopak vyhledávají jména hromadná (*nábytek, lid, lidstvo, křoví, kamení, maliní, listí, výzbroj, vojsko, mlázi, smrčí, dělnictvo, nádobí*).

Cvůčení 5 se týká vlastních zeměpisných jmen a jejich pravopisu. Můžee motivovat i k tomu, aby se žáci, např. i za pomoci starších spoluobčanů, pokusili sestavit slovníček místních zeměpisných jmen (toponym).

Cvůčení 6. a) prověřuje znalost frazémů: *má filipa – je chytrý, je nevěřící tomáš – je nedůvěřivý, je úplný lazár – je velmi nemocný, má pamatovat na navrátila – neměl by se opozdit s návratem, je jidáš – je zrádce, dělá ze sebe švejka – je mazaný ulejšák, předstírá horlivost vůči autoritám, ale přitom je zesměšňuje.*

b) Malá počáteční písmena se užívají proto, že jména mají význam obecný. Jestliže si žáci nebudou vědět s odpovědi rady, je vhodné je opět odkázat na Pravidla českého pravopisu; kdo z nich dokáže jako první vyhledat správnou odpověď, podá návod ostatním, jak při vyhledávání postupoval (ne tedy pouze odkaz na stránku), a ti se jím řídí (schopnost vyhledávání informací, schopnost formulování přesného pracovního postupu).

Cvůčení 7 je opět náročné na přesnost a pečlivost zpracování. Abychom dali žákům možnost autoevaluace, přetiskujeme v úplnosti celou tabulku a umožňujeme tak její možné kopírování

Podstatné jméno	Rod (životnost)	Číslo	Pád	Vzor
Karel	mužský, životný	jednotné	1.	pán
vládce	mužský, životný	jednotné	1.	soudce
zakladatel	mužský, životný	jednotné	1.	muž
císařství	střední	jednotné	2.	stavení
středověku	mužský, neživotný	jednotné	6.	hrad
činy	mužský, neživotný	množné	4.	hrad
označení	střední	jednotné	1.	stavení
panovníka	mužský, životný	jednotné	2.	pán
král	mužský, životný	jednotné	1.	muž

Podstatné jméno	Rod (životnost)	Číslo	Pád	Vzor
jména	střední	jednotné	2.	město
světlo	střední	jednotné	4.	město
světa	mužský, neživotný	jednotné	2.	hrad
roce	mužský, neživotný	jednotné	6.	hrad
rodiny	ženský	jednotné	2.	žena
otec	mužský, životný	jednotné	1.	muž
Pipin	mužský, životný	jednotné	1.	pán
funkci	ženský	jednotné	4.	růže
správce	mužský, životný	jednotné	2.	správce
dvora	mužský, neživotný	jednotné	2.	hrad
Merovejců	mužský, životný	množné	2.	muž
říši	ženský	jednotné	6.	růže
oblast	ženský	jednotné	4.	kost
Evropě	ženský	jednotné	6.	žena
Garonou	ženský	jednotné	7.	žena
Dunajem	mužský, neživotný	jednotné	7.	stroj

Velmi náročné na pozornost a pečlivost zpracování je rovněž **cvičení 8**. Hodnotíme zde dva úkoly: jednak schopnost gramatického uvažování, které je velmi obtížné pro žáky této věkové kategorie z hlediska abstraktního myšlení, jednak schopnost aplikace poznatků při vlastní jazykové produkci. Je vhodné, aby cvičení se vypracovávalo po částech. (Když podstatné jméno neoznačuje bytosti, netrváme na tvoření vět, u nichž by toto jméno stálo ve tvaru 5. pádu.)

- potoky: (1. pád, číslo množ.) – *Ze stráně stékaly po bouřce potoky vody.*
(4. pád, číslo množ.) – *Přešli jsme přes oba potoky.*
(5. pád, číslo množ.) – *Ó potoky, necht' se vaše vody do široka rozlijí!*
(7. pád, číslo množ.) – *Brodili se potoky kalné vody.*
- lampy: (2. pád, číslo jedn.) – *Ve tmě jsme zahlédli světlo lampy.*
(1. pád, číslo množ.) – *Všechny lampy se náhle rozsvítily.*
(4. pád, číslo množ.) – *Postupně rozsvítil všechny lampy.*
(5. pád, číslo množ.) – *Lampy, změňte noc v jasný den!*
- sestřenice: (1. pád, číslo jedn.) – *Zítřejší přijede moje sestřenice.*
(2. pád, číslo jedn.) – *To je pokoj mé sestřenice.*
(5. pád, číslo jedn.) – *Sestřenice Jano, pojď sem!*
(1. pád, číslo množ.) – *V létě nás navštívily naše sestřenice.*
(4. pád, číslo množ.) – *Už jsme dlouho neviděli naše sestřenice.*
(5. pád, číslo množ.) – *Sestřenice, kde jste?*
- hokejisty: (2. pád, číslo jedn.) – *To je dres známého hokejisty.*
(4. pád, číslo množ.) – *Lidé přivítali české hokejisty už na letišti.*
(7. pád, číslo množ.) – *Připravil rozhovor se známými hokejisty.*

- náměstí: (1. pád, číslo jedn.) – *To je Václavské náměstí.*
(2. pád, číslo jedn.) – *Z náměstí půjdete úzkou ulicí doprava.*
(3. pád, číslo jedn.) – *Právě přicházíme k největšímu náměstí.*
(4. pád, číslo jedn.) – *Tamhle už vidíte náměstí.*
(5. pád, číslo jedn.) – *Ó náměstí, tvoje předvánoční atmosféra je nádherná!*
(6. pád, číslo jedn.) – *Radnice stojí na náměstí.*
(1. pád, číslo množ.) – *Všechna náměstí se zaplnila lidmi.*
(2. pád, číslo množ.) – *Seznam všech pražských náměstí je uveden na konci knížky.*
(4. pád, číslo množ.) – *Prohlédli jsme si všechna brněnská náměstí.*
(5. pád, číslo množ.) – *Všechna náměstí, rozezvučte se starobylými zvony!*
- sůl: (1. pád, číslo jedn.) – *Sůl je uložena v horní policiče.*
(4. pád, číslo jedn.) – *Musí mít všechno, kdyby na sůl nebylo.*

Ve **cvičení 9** ověřujeme znalost spisovné normy a pravopisu. Pokud si žáci nebudou vědět rady, je vhodné je vést k tomu, aby se zamysleli nad tím, podle kterého vzoru se dané podstatné jméno skloňuje (př.: *křoví* – vzor *stavení*, 2. pád jedn. čísla musí být též *křoví*; *práce* – vzor *ruže*, 6. pád množ. čísla je *pracích* apod.). V případě pochyb je nutno opět vést k užívání základních kodifikačních příruček.

Podle jednotlivých rodů a deklinačních vzorů podstatných jmen rodu mužského odůvodňujeme pravopis i ve **cvičení 10**.

Na své cestě museli projít rozlehlými močály. Řiďte se jeho slovy. Honza chtěl po panu králi, aby mu dal pytel s penězi. Nikdy se nespokojil s malými cíli. Čtverec má čtyři úhly. Mezi poli vede úzká cesta. Tyto květiny přitahují motýly. Na nebi nad lesy kroužili dva jestřábi. Obě třídy pojedou se svými učiteli na výlet dvěma autobusy. Vyšplhali jsme na oba vrchoły. Nemám ráda třeshně, protože v nich bývají červi. Poháněli loďku pádly. Na louce jsme zahlédli dva čápy. Klec se šimpanzi je vedle vchodu do zoo. Pod těmi duby jsme našli nádherné hřiby.

Ve **cvičení 11** jde o rozdíl v užití jména v 1. a ve 4. pádě množného čísla.

Cvičení 12 se zaměřuje na pravopis koncovek u podstatných jmen všech rodů.

Na stoly postavili vázy s překrásnými kyticemi. Kosi mají hnízdo ve větvích staré lípy. Pozoroval oba kosa, jak po dešti hledají žížaly. Na stéblech trávy se třpytily kapky rosy. Bydlíme na Zbraslavi. Vlak do Ostravy právě odjel. Hlavně buďte dobré mysli. Obě haly byly vyzdobeny obrazy a sochami. Chvilku jsme seděli na mezi. Nevíš, jaké má s námi úmysly? Petrovi se jeho pokusy nedařily. Bohužel jsme v zoo neviděli žirafy ani antilopy. Stopy vedly přímo do mlází. Ty dva autobusy přijely z Bratislavy. Přečti si všechny faxy a dopisy. Tady jsou záhony s mrkví a petrželí.

Cvičení 13 upevňuje pravopisné znalosti ve spojení s tvaroslovným rozbořem: *květin/ami, drahokam/y, větrolam/y*.

Přídavná jména

■ DRUHY PŘÍDAVNÝCH JMEN

Druhy přídavných jmen znají žáci z předchozího ročníku. Přídavná jména přivlastňovací tvoří dva typy – přídavná jména utvořená od podstatných jmen rodu mužského (vzor *otcův*), přídavná jména utvořená od podstatných jmen rodu ženského (vzor *matčín*). Oba typy se liší po stránce slovtvorné, kdežto po stránce tvaroslovné jde o typ jediný. Třebaže mají oba typy tvary shodné, nelze určování vzoru redukovat pouze na vzor jediný – *matčín*, jež mnozí učitelé využívají k odůvodňování psaní *i/y* (*otcovi rodiče* – *matčini rodiče*).

Pro bystré hlavy

1348 – založil Nové Město pražské, Univerzitu Karlovu, 1357 – nechal vybudovat nový kamenný most přes Vltavu, dnes známý jako Karlův most.

Při tvoření přídavných jmen přivlastňovacích ve **cvičení 3** upozorníme na tvar *Moničin* a na základě slovtvorného rozboru odůvodníme pravopis v protikladu k přídavným jménům, jako jsou *Aniččín*, *babiččín*.

Znalosti pak upevňuje **cvičení 4. a)**, kam jsou zařazena formálně velmi podobná jména, aby si žáci uvědomili rozdílné podoby přídavných jmen přivlastňovacích od nich odvozených: *Lucie* – *Luciin*, *Lucka* – *Lucčín*, *Anna* – *Annin*, *Anička* – *Aniččín*, *Bára* – *Bářin*, *Barča* – *Barčín*, *Pepa* – *Pepův*, *Pepíno* – *Pepínův*, *Ladka* – *Ladčín*, *Lada* – *Ladin*.

b) *Lucie* – *Lucie*, postrach ulice, A zase ta *Lucie*; *Pepíno* – S tebou mě baví svět, *Lada* – Princezna se zlatou hvězdou

Cvůčení 5. a) předpokládá nejprve společnou práci ve třídě. Źáci by si měli zapamatovat, že přídavná jména přivlastňovací utvořená od osobních jmen se piší vždy s velkým písmenem: *Dvořákova*, *Máchův*, *Haškova*, *Karlův* a že u ostatních přídavných jmen je třeba zvážít, zda spojení přídavného a podstatného jména tvoří vlastní název: *České středohoří*, *Český ráj*, *Moravský kras*, *Krkonošský národní park*, nebo ne: *slovenské hory*, *švédští hokejisté*, *šumavská jezera*, *karlovarské prameny*, *české hory*, *moravské kroje*, *krkonošský rodák*.

Obtížnější variantu představuje část **b)**: *Smetanova*, *Čtvrtekův*, *Burianův*, *Erbenova*, *Svěrákův* – přídavná jména přivlastňovací utvořená od vlastních osobních jmen; *krkonošští*, *brněnské*, *ostravské*, *česká*, *pražská*, *šumavské*, *brandýští* – jde o obecná pojmenování. Učitel by neměl opomenout dvojici *brandýští* – *krkonošští* a vést žáky k odůvodnění obou pravopisných podob.

Pro bystré hlavy

Ladovy obrázky – obrázky namalované J. Ladou, *ladovské postavy* – postavy malované ve stylu J. Lady, *Švejkův humor* – humor Josefa Švejka, hlavního hrdiny Haškova románu *Osudy dobrého vojáka Švejka*, *švejkovský humor* – připomínající humor J. Švejka, *Jidášova zrada* – Jidáš, jeden z Ježíšových apoštolů, zradil Ježíše tím, že prozradil místo, kde mohla stráž Ježíše zatknout, *jidášská zrada* – zrada, která pokryteckostí připomíná Jidášovu zradu.

■ SKLOŇOVÁNÍ PŘÍDAVNÝCH JMEN

Pro volbu správných tvarů přídavných jmen musí žáci poznat, zda dané přídavné jméno je tvrdé, tj. zda má pro každý rod odlišný tvar, nebo měkké, tj. zda má pro všechny rody jeden tvar. Proto je třeba žáky vést k tomu, aby při určování druhu vycházeli ze spojení daného přídavného jména s jménem podstatným: *drzý chlapec, drzá dívka – cizí chlapec, cizí dívka*.

PŘÍDAVNÁ JMÉNA TVRDÁ

Vyjma správného psaní *i – y* je třeba neustále připomínat, že (dlouhé) *-í* se píše pouze v 1. (5.) p. r. m. živ.; je nutno věnovat pozornost těm tvarům, které se v běžné komunikaci užívají místo spisovných (*mladej, mladejm, mladejch* atp.).

U hláskových alternací, které se projevují v 1. p. r. m. živ. (*drahý – drazí, velký – velcí* atd.) žáci nejvíce chybují u přídavných jmen zakončených na *-čký* (namísto správného tvaru *běloučcí* volí nesprávné *běloučtí*); z hlediska pravopisu působní obtíže přídavná jména utvořená příponou *-ský* u jmen jako *brandýský, tuniský, dobršíský, černošský* (zapomínají, kde je náležité jedno *š* a kde dvě).

Cvičení 5. a): *malý pes, k malému psu, s malým psem, malí psi, pro malé psy, s malými psy, malé želvy, k malým želvám, malá štěňata, vidět malá štěňata, veselý člověk, s veselým člověkem, veseli lidé, s veselými lidmi, nová auta, v nových autech, s novými auty, známý herec, podpisy známých hereček, známí herci a známé herečky, známá dvojčata, o známých dvojčatech*

b) *rychlý hráč, rychlý gól, před rychlými přihrávkami, rychlí hráči, bílí motýli, s bílým motýlem, bílý motýl, s bílými květy, v bílých poupatech, bílá poupata, soukromí lékaři, u soukromých lékařů, soukromý lékař, mezi soukromými lékařkami, dravý pták, o dravém ptáku, draví ptáci, s dravými rybami, dravá zvířata, proti dravým zvířatům*

c) *zajímavý film, pestrá křídla, hloubaví žáci, milý Vojto, nevědomý pohyb, z odumřelých buněk, v počítačových programech, vyzábílí lvi, mrtví brouci, s obvyklými přístroji, ve slunečnicových semínech, chraplavý hlas, nesmělí kamarádi, v minulých letech, vrbový proutek, mnozí zákazníci, v naléhavých případech, obětaví záchranáři, poctivý nálezece, s veselými lidmi, malí školáci, s laskavými úsměvy*

d) *houslový koncert, na rentgenových snímcích, osamělí lidé, v mrazivých dnech, nepromokavý plášť, slabí jedinci, žhavý koks, hmyzožraví ptáci, zlý pes, kyseľými okurkami, v čerstvých potravinách, vyhlhlá kuřátka, bylinkový odvar, zvědaví diváci, s lískovými oříšky, přímý spoj, řetízkový kolotoč, hoteloví hosté, v tmavých očích, neznámí muži, z umělých hmot, pod rozkvetlými lipami, smrkovým dřívím, procházka Karlovými Vary, na kolečkových bruslích, v nových knihupectvích*

Cvičení 6: *starí psi, krotcí ptáci, hluší lidé, ubozí sirotci, kanadští a američtí hokejisté, maličcí červi, dětští lékaři, pražští herci, krkonošští lyžaři,*

vesniční učitelé, lehcí atleti, divočí králíci, velcí umělci, dobří lidé, rakovnicktí občané, droboučcí brouci, brandýšští fotbalisté, čeští malíři, hezcí kluci, bystří žáci, chrabří bojovníci, vědecktí pracovníci, francouzští a angličtí tenisté, němečtí ovcáci, blízcí příbuzní, pestří motýli

Cvičení 7: *krokodýlí slzy – velké, orlí zrak – velmi dobrý, oslí uši – velké, psi život – špatný, lví podíl – podstatný, zásadní, vosí pas – velmi štíhlý*

PŘÍDAVNÁ JMÉNA MĚKKÁ

V této kapitole se především zaměřujeme na problematiku rozlišení tvrdých a měkkých přídavných jmen v souvislosti s pravopisem.

Cvičení 2. b): Nejčastěji se tvoří přídavná jména měkká od názvů zvířat.

Cvičení 4. a): *zažloutlý list, želví krunýř, cizí automobil, rozlehlý les, závistivý člověk, výchozí bod, celý týden, tázavý pohled, pravdivý příběh, předchozí den, vyhaslý oheň, tmavý oblek, čapí zobák, jednohrbý velbloud, sádrový obvaz, zřejmý nesmysl, léčivý pramen*

b) *hrabaví ptáci, nový žák, minulý rok, mnozí chlapci, vychrtlý vlk, netrpělivý závodník, borůvkový koláč, malí úhoři, zdvořilí lidé, polárkový dort, hovzí dobytek, roztomilý pes, přívětivý soused, ryzí kovy, včelí med, přemýšliví žáci, papíroví draci*

c) *v deštivých dnech, několik pomalých kroků, bílí rackové, s dlouhými zavazými vlasy, za teplech večerů, zralý angrešt, umrzlí ptáci, v povrchových dolech, malí bráskové, na strmých skálách, dospělí jedinci, v soukromých rozhovorech, babí léto*

Po společném doplnění lze následující dvě cvičení využít též jako diktát.

Cvičení 5. a): *Bolest mi projela celým tělem. Štíhlí lidé se zbytečně nepřejídají. Náměstí je dlážděno bílými a černými kostkami. Četla jsem rozhovory se spoustou známých herců. Kabát měl dvě řady kovových knoflíků. Tatínek si objednal hovzí polévku s játrovými knedličky. Mezi spadlým listím vykukovaly hlavičky pravých hřibů. Mnoha lidem kozí sýry nechutnají. Na oslavu si maminka vzala nový světlý kostým. Mnozí naši špičkoví hokejisté hrají v Kanadě. Mám plno skvělých nápadů. Lidé byli nevšimaví. Z úlu se ozýval vytrvalý včelí bzukot.*

b) *Koupila jsem si malý poznámkový blok. Naše fenka porodila pět zdravých štěňat. Seznámil jsem se s novými sousedy. V lese ležela na zemi spousta borovicových šišek. Mezi archeologickými nálezy byly i střepy nádob. Tekutinu přilévajte po malých dávkách. Naši fotbalisté zahrávali přímý volný kop. Drůbeží a rybí maso je nejzdravější. Ze zbylých bílků upekla maminka pusinky. Některé bakterie jsou příčinou nakažlivých nemocí. Babička měla úzkostlivý hlas. V zemi jsme objevili vosí hnízdo.*

Cvičení 6: *Skleněné nádoby se dávají do košových obalů, aby se nerozbily. V úzkých starobyklých ulicích občas nemohou vedle sebe projít průměrně urostlí lidé. Televizi zapínám dálkovým ovladačem. Děti vyklouzly otevřenými dveřmi ven. Bílí čapí se usídlili na komíně. Na výletě jsme procházeli hlubokými lesy i ztichlými údolními. Vytrvalý déšť způsobil místní*

rozvodnění potoků. Chlapci s hokejovými holemi a bruslemi spěchali na kluziště.

Cvičení 7: Předpokládáme, že žáci doplní tato přídavná jména: *zdravý, bílý, cizím, těžký, zlaté, čisté, štihlý, čilý*. Zároveň by však měli umět vysvětlit, jaký je význam uvedených vět, popř. uvést příklad, kdy by je použili.

PŘÍDAVNÁ JMÉNA PŘIVLASTŇOVACÍ

V jednotném čísle mají tvary přídavných jmen přivlastňovacích (vyjma tvaru 7. p.) skloňování odlišné od tvrdých a měkkých, v množném pak jen v 1. a 4. (5.) pádě, v ostatních jsou shodné s tvary přídavných jmen tvrdých. V rodě mužském v jednotném čísle je třeba věnovat pozornost 3. pádu, ve kterém je pouze tvar jeden (*k bratrovu, matčinu příteli*), kdežto v 6. p. jsou tvary dvojí (*o bratrovu/ě, matčinu/ě příteli*). Pokud jde o psaní *i – y*, platí pro přídavná jména přivlastňovací stejná pravidla jako pro přídavná jména tvrdá, tj. že *-i* se píše pouze v 1. (5.) p. rodu mužského životného. Tuto poučku je třeba žákům neustále připomínat, neboť nesprávný způsob psaní přídavných jmen přivlastňovacích patří k nejčastějším pravopisným chybám, a to zejména pokud jde o přídavná jména utvořená od osobních vlastních jmen. Dále je zapotřebí žákům zdůraznit, že u podstatných jmen je vyslovované koncové [ovi] skutečně koncovka, kdežto u přídavných jmen jde o spojení přípony *-ov-* a koncovky *-i* (v 1. a 5. p. r. m. živ.) nebo *-y* (v ostatních případech). Žáci si totiž obvykle pamatují, že koncovka *-ovi* se píše s měkkým *-i*, a proto mají tendenci toto písmeno psát i u přídavných jmen přivlastňovacích vždy, v (nesprávném) domnění, že jde též o koncovku *-ovi*.

Cvičení 1 plníme po částech podle potřeb žáků. U slova *nejčastější* vycházíme z daného tvaru 3. stupně a zařazujeme ho k přídavným jménům měkkým.

Jestliže se v blízkosti bydliště žáků nebo školy nachází obec nebo město (významná ulice, náměstí, most), jejichž název obsahuje přídavné jméno přivlastňovací, doplňujeme jej vedle ostatních uvedených názvů do vět ve **cvičení 2**.

Cvičení 4 se opět zaměřuje na pravopis a po společném doplnění koncovek jej také lze využít jako diktát.

a) *Poslal jsem Pavlovi esemesku. Pavlovy esemesky mě pobavily. Karlovy góly rozhodly zápas. Soupeři dali Karlovi gól. Jirkovy oči byly smutné. Oči zářily Jirkovi radostí. Maminka koupila Petrovi sešity do školy. Petrovy sešity byly umaštěné. Jana podala tatínkovi kufr. Tatínkovy kufry se na letišti ztratily. Na letišti se tatínkovi ztratily kufry. Řekni Tomášovi o Davidových úmyslech. Dvě útočnickovy nechyvatelné střely byly příčinou soupeřovy porážky.*

b) *Vojtovy nové počítačové hry se mi líbí. Vojtovi se nové počítačové hry líbí. Vojtovi rodiče odjeli na chatu. Zahlédl jsem Vojtovy rodiče. Nemocnému Patrikovi jsme napsali e-mail. Maminka ho vytiskla a Patrikovi ho donesla do nemocnice. Večerničky o Krakonošovi sledují s oblibou i dospělí.*

Fíkovi bylo nutné postavit větší boudu. Některé Fíkovy sny byly opravdu zvláštní.

Cvičení 5 lze využít jako podklad pro soutěž ve skupinách (určíme časový limit; vyhrává ta skupina, která vytvoří a správně napíše nejvíce příkladů).

Pravopisu se věnují rovněž závěrečná cvičení; lze se k nim vracet i v průběhu další výuky (prověřování dlouhodobé paměti).

Cvičení 8. a): *Petrovi se rozbily nové brýle. Petrovy nové brýle se rozbily. Zbytky jídla schováváme pro sousedovy psy. Při opékání spadl Slávkovi do ohně kus klobásy. Mám ráda Svěrákovy a Uhlířovy písničky. Obě Pospíšilovy děti krásně malují. Zpěvákovi selhal hlas. Oba architektovy návrhy byly úspěšné. Jedna z Andersenových pohádek se jmenuje Císařovy nové šaty. Měli jsme sraz na rohu Vodičkovy ulice a Václavského náměstí. Petrovi soupeři byli slabší, než očekával.*

b) *Bohužel šlo o zlý úmysl. Z Nerudovy ulice to je už jen kousek na Pražský hrad. Tomášovi tlouklo srdce jako zvon. Umělcovy prsty hbitě jezdily po klávesách. Svobodovi známí se přestěhovali do Nových Hradů. Ve včelím společenství je pouze jedna královna. Hrdlička má na krku tmavý proužek. Zdeňkovi rodiče ještě nepřišli. Jiránkovy kresby bývají opravdu vtipné. Oba Mirkovi starší sourozenci studují v Ostravě. Dva dědečkovi bratři žijí již mnoho let na Slovensku.*

Cvičení 9. a): *Bolest mi projela celým tělem. Maliny rostou obvykle ve světlých lesích. V dědečkových očích se blýskalo šibalství. Oba Zbyňkovi noví spolužáci bydlí blízko nás. Žirafy vykračují současně levýma a pak zase pravýma nohama. Otuzilí lidé bývají méně často nachlazení. Ze špejlí si ve volných chvílích stavěl různé modely. Po louce se rozběhly husy s rozepjatými křídly. Čápi jsou brodiví ptáci. Jágrovy střely často končily v soupeřově brance. Nesmíme zapomenout pozvat Milanovy přátele. Vyjadřuj se jednoduchými větami.*

b) *V tržnici mají pult s čerstvými rybami. K Vánocům si budu přát nový mobil. V Národním divadle můžeme vidět nejznámější Smetanovy, Dvořákovy a Janáčkovy opery i opery cizích autorů. Hlávkový salát se pěstuje brzy zjara. Kůže ropuchy vylučuje palčivý sliz. Nosorožec je po slonovi druhé největší zvíře. Poslední dva brankářovy zákroky byly úspěšné. K smyčcovým nástrojům patří i viola. Našemu tenistovi se zápas tentokrát opravdu vydařil. Když byl tatínek malý, přečetl snad všechny Foglarovy knížky. Na chodbě se ozvaly učitelovy kroky.*

■ STUPŇOVÁNÍ PŘÍDAVNÝCH JMEN

Tvary 2. stupně se nejčastěji tvoří pomocí přípony *-ější*, menší měrou pomocí přípony *-ší* a nejmenší množství tvarů má příponu *-í*. Poznat, kdy jde o příponu *-ší* a kdy *-í*, je pro žáky těžké, neboť nemají oporu ve výslovnosti. Stejně těžké pro ně je uvědomit si hláskové alternace, ke kterým při stupňování dochází (pravidla pro ně jsou podobná jako při skloňování nebo odvo-

zování: *z a h se mění v ž, k v č, d v z, ch v š*). Napomoci jim může **cvičení 4**, které podává jednak přehled způsobů tvoření 2. stupně s možnými hláskoslovnými alternacemi, jednak i podoby často stupňovaných přídavných jmen. Třebaže časem si mnohé tvary 2. stupně žáci určitě zapamatují, měli by být vedeni k tomu, aby při pochybnostech o správnosti konkrétní podoby použili Pravidla českého pravopisu.

Při plnění úkolů ve **cvičení 1 a 2** dbá učitel opět na to, aby žáci vedle jiných údajů uváděli přesně i pramen, odkud informace získali. Obě cvičení lze využít jako podklad pro krátké připravené mluvené projevy.

Pro bystré hlavy

Vodopád Salto Angel se nachází ve Venezuele. Obraz Mona Lisa namaloval Leonardo da Vinci a lze si ho prohlédnout v galerii Louvre v Paříži.

Cvičení 8: Na rozdíl od výrazů uvedených v předchozím cvičení se u výrazů v tomto cvičení pravopisné rozdíly promítají i do výslovnosti: ve slovech, kde se píší dvě *j*, se také vyslovují.

Cvičení 9: Stupňovat nelze: *běloučký, dětský, cizí, večerní, babiččin, napsaný, zářící*.

Cvičení 11. a): Větší míra vlastnosti je vyjádřena předponou *pře-* a příponou *-ánský*; menší míra vlastnosti je vyjádřena předponou *na-, po-* a příponami: *-ičký, -ounkův, -oučkový, -avý*. Ve slově *dozrálý* vyjadřuje předpona *do-* dokončení děje, *dozrálý* = který dozrál.

Cvičení 12: Pro poznání toho, zda se ve tvarech 2. (3.) stupně píše *mě*, nebo *mně*, je důležitá podoba tvaru 1. stupně: Pokud je zakončen na *-mný* (*příjemný, jemný, rozumný, tajemný, upřímný, temný, významný*), píše se *mně*, při zakončení na *-mý* (*zřejmý, střídavý, strmý, známý*) se píše *mě*.

Tento den pro mě nebyl zrovna nejpříjemnější. Je stále zřejmější, že do pěti hodin se nevrátíme. Princezna měla šaty ušité z nejjemnějšího hedvábí. Zadržela jsem být v jídle střídavější. To bylo to nejrozumnější, co jste mohli udělat. Tento příběh byl ještě tajemnější než předchozí. Očekávali jsme upřímnější odpověď. Dnešní výstup byl ještě strmější. Obloha byla stále temnější. Kterí jsou nejznámější čeští hudební skladatelé? Kdybyste měli vyjmenovat nejvýznamnější české osobnosti, koho byste uvedli?

Cvičení 13: Vedle výrazů, jejichž způsob psaní by měli žáci znát, jsou do tohoto cvičení zařazeny i tvary 2. a 3. stupně. Pro jejich způsob psaní je jednoduché pravidlo: Jestliže se ve tvaru prvního stupně píší dvě *n*, píší se i ve tvarech 2. (3.) stupně. Učitel toto pravidlo může dokumentovat např. na dvojici *krásný – krásnější, účinný – účinnější*. Z první dvojice je patrné, že při tvoření tvaru druhého stupně se odsouvá pouze *-ý*.

a) *přísudek jmenný, vyhřívat se na výsluní, naplněný po okraj, psát si deník, mít povinnost, dřevěná socha, okenní sklo, dvoudenní zájezd, muž je vinen, žena je nevinna, hovoří plyně anglicky, rostlinný tuk, stinné místo, telefonní seznam, planá třešeň, rodinní příslušníci, spokojený zákazník, nástěnný kalendář, všestranný sportovec, kořeněné jídlo*

b) *Nový lék je daleko účinnější. Výkonnější auta mají větší spotřebu ben-*

zinu. Slunnější dny nás teprve čekají. Žáci jsou povinni dodržovat školní řád. Konečně se prokázalo, že je Petr nevinný. Nejcennější v životě je zdraví. Nejvíc je ceněna raná autorova tvorba. Náš Ron je nejinější pes, kterého znám. Ranní mlha se brzy rozplynula. Sloní mládě bylo velmi roztomilé. Toto podstatné jméno je nesklonné. Karlův most se dříve jmenoval Kamenný. Nepatrné změny v jejím vzhledu jsme si ani nevšimli. Sestroj rovnoramenný trojúhelník. Mezi chráněné krajinné oblasti patří i Český ráj. Historické jádro Telče je zapsané do seznamu světového kulturního dědictví UNESCO.

Pracovní sešit str. 25–29

Cvičení 1 se zaměřuje na identifikaci přídavných jmen. Potíže s tím spojené mohou vyplývat jednak z tvarosloví (zájmena jako *takový*, *leckterý* se také skloňují jako přídavná jména, avšak nevyjadřují vlastnost, mají význam ukazovací), jednak z jejich pozice ve větě (v textu jsou nejen v postavení přívlastku, ale i v postavení přísudku). Obtíže působí i přídavná jména přívlastňovací; zdůrazníme jejich vázanost na podstatná jména.

Přídavná jména tvrdá	Přídavná jména měkká	Přídavná jména přívlastňovací
vypracovaný	dikobrazí	Vinnetouův
lovecké	zavírací	indiánovy
sešité	havraní	Inču-čunovy
červenými	spadající	
dvouhlavňovou	chřestýší	
dlouhé	blýskající	
husté		
upravené		
propletené		
nádhernou		
městská		

Cvičení je možno využít i pro určování kategorií přídavných jmen.

Na procvičení pravopisu se zaměřuje **cvičení 2**; při opravě vedeme žáky k tomu, aby si z možných tvarů 1. pádu jednotného čísla odvodili, zda daný výraz patří k přídavným jménům tvrdým, nebo měkkým.

tupý nůž, holubí vrkání, se psím spřežením, kosým úhlem, milým dopisem, drazí přátelé, včelí vosk, v minulých měsících, napínavými příběhy, kozím sýrům, bdělí policisté, čilý ruch, drzý kluk, ryzí zlato, bezlesými krajinami, vosí bodnutí, zvědavými otázkami, pardálí mláďata, červivým jablkem, smrkovým houštěm, lvím řevem, skoupý člověk, supí hnízdo, žirafí samci, troufalý pohled, sobolí kožešina, leví obránci, opravdoví hrdinové, s bosými dětmi, cizími penězi

Ve **cvičení 3** dbáme na to, aby do množného čísla byly skutečně převedeny celé věty, nikoliv jen slovní spojení: *Jsou to velmi dobří studenti. Jeleni byli velmi plaší. Veslovali polonazi, jen v šortkách. Maličcí ptáčci usedli na větve. Uvedte příklady, kdo byli velcí čeští spisovatelé. K jakýmkoli našim prosbám zůstali hlouší. Byli to tiší chlapci. Jsou to známí lašští básníci. Neznají žádné cizí jazyky. Byli to uzavření, strozí lidé. Nebudte nikdy drzí.*

Komplexnější charakter (pravopis, poznávání přídavných jmen v textu a určení jejich mluvnických kategorií a vzoru) má **cvičení 4**.

a) Červen – *to je Lenčin oblíbený měsíc, měsíc vonícího jasmínu. Lenka se sklání nad drobný keřík a v ruce drží kropicí konev. Stříbřité kapky se třpytí v bílých kalíšcích se čtyřmi cípy a s oranžovým pylem uprostřed. Rychle utrhne několik snítek do maminčiny vázy. Musí dát pozor, protože všude je plno sousedových včel.*

b)

Přídavné jméno	Druh	Rod	Číslo	Pád	Vzor
Lenčín	přívł.	muž.	jedn.	1.	matčín
oblíbený	tvrdé	muž.	jedn.	1.	mladý
vonícího	měkké	muž.	jedn.	2.	jarní
drobný	tvrdé	muž.	jedn.	4.	mladý
kropicí	měkké	žen.	jedn.	4.	jarní
stříbřité	tvrdé	žen.	množ.	1.	mladý
bílých	tvrdé	muž.	množ.	6.	mladý
oranžovým	tvrdé	muž.	jedn.	7.	mladý
maminčiny	přívł.	žen.	jedn.	2.	matčín
sousedových	přívł.	žen.	množ.	2.	matčín

Toto cvičení můžeme využít i ke komplexnímu jazykovému rozboru:

1. Které hlásky vyslovujeme ve slově *konev*, *uprostřed* a *všude*?
2. Rozdělte svislými čárami slovo *oblíbený* na slabiky.
3. Jaký je rozdíl ve významu slov *stříbřítý* a *stříbrný*?
4. Uvedte synonymum ke slovu *snítka*.
5. Od kterých základových slov jsou odvozena slova *maminčina* a *kalíšek*?
Ke kterému střídání souhlásek při odvozování došlo?
6. Určete v textu druhy slov.
7. Vyhledejte v textu souvětí a odůvodněte psaní čárky.

V **cvičení 5** zdůrazníme, že je při psaní přídavných jmen přivlastňovacích nutno vycházet ze základového slova: *Moničin svetr*, *Moničina sukně*, *Moničino tričko* x *Moniččin kočárek*, *Moniččina panenka*, *Moniččino šitíčko*.

Cvičení 6 se sice zaměřuje na pravopis *i – y*, *í – ý* komplexně, avšak důraz se klade na problematiku koncovek podstatných jmen rodu mužského životného a koncovek přídavných jmen přivlastňovacích.

Nevidíš tady někde tatínkovy rukavice? Musím to vyřídít tatínkovi. Dnes k nám přišli na oběd tatínkovi známí. Petrovi rodiče odjeli za babičkou. Rodiče Petrovi vyhubovali, proč si tak vymýšlí. Nepotkali jste Vaškovy spolužáky? Zamířila přímo k Vaškovi. Právě jsme si povídali o Vaškovi. Byli jsme vždy Vaškovi nejlepší kamarádi. Na výlet jsme se vydali i s dvěma Vaškovými psy.

Cvičení 7 je cvičení transformační.

Sousedovi psi celou noc štěkali. Už slyším Moničin hlas. Všude po zemi byly poházené Aniččiny hračky. Znáš Čapkovy povídky? Máme rádi babiččiny koláče. Jen díky Jágrově střele do soupeřovy branky jsme nakonec vyhráli. Tetiččiny klíče určitě zůstaly ležet na bratrově stole.

Cvičení 8 lze využít i pro skupinovou práci: rozdělíme žáky do skupin a po stanoveném časovém limitu zjišťujeme, která skupina vypsalala a správně rozřadila nejvíce vlastních jmen. Upozorníme je na specifikum pojmenování *Novotného lávka* a pomůžeme jim nalézt správné řešení (jde o 2. pád vlastního jména *Novotný*). Jestliže se obdobný název vyskytuje i v obci, je vhodné na něj upozornit. Písemný popis cesty prověřuje schopnost tvoření tvarů přídavných jmen, avšak sledujeme i úplnost a přesnost popisu. Plánek umožňuje zadání úkolů prověřujících schopnost orientace. (Které ulice ústí do Staroměstského náměstí? Jak se nejkratší možnou cestou dostaneme z Můstku na Haštalské náměstí? Apod.)

V **cvičení 9** se zaměřujeme na tvoření 2. stupně v souvislosti s pravopisem (*sebevědomý – sebevědomější, skromný – skromnější, strmý – strmější* apod.), **cvičení 10** uvádí příklady nepravidelného tvoření.

Ve **cvičení 11** je možno využít např. těchto přídavných jmen: *nejmenší, vyšší, nejvyšší, nejsilnější, nejhubenější; bosý, obutý (do) vysokých (bot); (s) dlouhými (vousy); se zavazanýma (očima); holohlavý; bambulatý, špičatý (nos)* apod. Při skupinové práci je opět možno soutěžit, či popis bude nejvýstižnější, nejpodrobnější a která skupina uvede co možná nejvíc přídavných jmen (dbáme však i na stylizační úroveň).

Zájmena

Zájmena jako slovní druh představují pro žáky velmi obtížné učivo. Je to dáno především tím, že nepojmenovávají, z hlediska tvaroslovného nejsou jednotná (zvláštní typ skloňování, např. *já, my*; skloňování zájmenné – tvrdé, např. *ten, onen*; měkké, např. *náš, váš, on*; někdy i smíšené, např. *co* – i adjektivní, např. *takový, jaký, čím*; nesklonnost, např. *jeho, jejich*) a že některá z nich mají supletivní tvary (*já, mě*). Ačkoliv se tomuto slovnímu druhu částečně věnovala pozornost již v nižších ročnících a žáci by se měli v jednotlivých druzích zájmen orientovat, je pro ně často obtížné, aby zájmena v textu identifikovali.

Při výkladu vycházíme z opakování vymezení zájmen a postupně se zaměřujeme na funkce jednotlivých druhů.

■ DRUHY ZÁJMEN

Při přehledu postupujeme od zájmen osobních a zdůrazníme jejich funkci (odkaz k mluvčímu, posluchači a k tomu, o kom nebo o čem se mluví). Zařazení zájmen *se, si* nemusí být pro žáky průhledné; poukážeme na to, že v jejich pozici mohou stát i jiná osobní zájmena: *Umyj se – umyj mě. Umyj si ruce – umyj mi ruce. Umyji se – umyji tě. Umyji si ruce – umyji ti ruce.*

Poznámka: *se/si* plní zhruba trojí možnou funkci: 1. je zájmenem vzratným (viz výše); 2. vyjadřuje mluvnický význam trpného rodu (*Dům se opravuje*); 3. je nedílnou součástí reflexiv tantum (*smát se, bát se* apod.); nebudeme trvat na tom, aby žáci tyto funkce rozlišovali.

Cvičení 1. a) se zaměřuje právě na poznání zájmen v textu a stanovení jejich funkce. Obtížný je zejména 2. a 3. odstavec, např.: (*z*) *nás – my, mně – já, jich – ony; jí – ona, (z) něho – on, (na) ně – oni.*

K cvičení je možno se vrátit i později a vyhledávat v něm i jiné druhy zájmen.

Část **b)** se věnuje rozvoji mluvnických dovedností. Je možné např. motivovat žáky k tomu, aby uváděli, čím se dříve zabývali lidé v jejich kraji, která povolání byla běžná apod.

Pro bystré hlavy

Ve větě *Zlí jazykové tvrdili* vyplývá pravopis ze shody se slovem *jazykové*, u kterého je tvar 1. pádu čísla množného utvořen pomocí koncovky *-ové*; ta je typická pro rod mužský životný.

U zájmen přivlastňovacích se učitel soustředí na spoj k mluvnické osobě (**cvičení 2**).

U zájmen ukazovacích je nutné, aby žáci poznali jejich dvojí funkci: ukazovat na nějaký objekt v realitě a ukazovat (odkazovat) na nějaké pojmenování v textu. Zejména jejich funkce jako zástupného prostředku v textu je velmi důležitá; často je užití zájmen nezbytné, protože opakování podstatného (popř. přídavného) jména by působilo jako stylizační neobratnost.

Zájmena mohou vedle základních funkcí mít i různé stylové zbarvení (**cvičení 3**).

Taková ostuda! – *Je to velká ostuda.* Koupím si tohle tričko, tamto se mi nelíbí. – „*Tohle*“ *ukazuje na něco prostorově bližšího, „tamto“ na něco vzdálenějšího.* Za onoho času vládl v naší zemi kníže Boleslav I. – „*Onoho*“ *ukazuje na něco časově vzdáleného.* Ti i oni se na mě rozzlobili. – *Rozzlobili se na mě jedni i druhí.* – Sám pan král rozhodl, že se Honza musí vydat do světa. – „*Sám*“ *zdůrazňuje osobu krále.* Na samém kraji lesa jsme našli krásné hříby. – „*Na samém*“ *znamená „úplně na kraji“.* – Vezmu si na sebe tu též sukni jako včera. Chtěla bych si koupit takovou sukni, jakou máš ty. – „*Tutéž*“ *označuje stejný předmět, „takovou“ jiný předmět se stejnými nebo velmi podobnými vlastnostmi.*

Pokud jde o zájmena tázací (**cvičení 4**), je pro žáky obtížné zejména uvědomit si funkci zájmena *který* (výběr z různých možností: *Který je dnes den? – Pondělí*) a *jaký* (vlastnosti osob, zvířat a věcí: *Jaký jsi měl dnes den? –*

Namáhavý); rozdíl se v dnešním jazyce stírají, avšak v textech, které kladou nároky na přesnost, bychom na jejich vhodné užití měli dbát.

Ve **cvičení 5** identifikujeme nejen zájmena tázací, ale i ostatní druhy zájmen: *čemu – co, mu – on, čím – co* apod. Obtížné může být pro žáky *tamhle* – učitel vysvětlí, proč se řadí k příslovcím.

U zájmen vztažných se zaměřujeme na jejich funkci (**cvičení 6**) a na to, že existuje i samostatný repertoár zájmen pouze tázacích (**cvičení 7**).

Obtíže se zájmeny neurčitými vyplývají zejména z povahy jejich utvářenosti; některá z nich tvoříme pomocí předpony, některá pomocí tzv. postfixů (následují až po koncovce). Všechna zájmena neurčitá nejsou plně synonymní, mají různé zabarvení.

Cvičení 8: *sotvakdo* – připouští jen nepatrnou možnost; *kdokoli* – libovolnost; *někomu* – jen neurčitost; *málokomu* – malá míra; *ledajaký* – citově zabarvené, ten člověk není tuctový, je výjimečný; *leckterý* – libovolnost; *něco* – citově zabarveno, něco významného; *všelico* – různost; *nějaký* – citově zabarveno, ironicky, nejsi vůbec hrdina; *leccos* – libovolnost, *kdosi* – velká neurčitost

Vyhledávání všech druhů zájmen včetně záporných je obsaženo ve **cvičení 9**. I toto cvičení může učitel využít jako podklad k všestrannému jazykovému rozboru:

1. Přečtete celý text se správnou intonací.
2. Převed'te druhý větný celek do minulého času a napište jej. Určete v něm všechna slova z hlediska slovnědruhového.
3. V prvním větném celku najděte slovo významem nadřazené a slovo k němu významem podřazené.
4. Z kterého základového slova jsou odvozena slova *sousední*, *vytřepat*, *krajina* a *raději*?
5. Oddělte svislou čarou koncovku ve slovech *sousedních*, *živočichové*, *táhnou*.
6. Z kolika vět se skládá větný celek *Když neodpoví a není můj, kousnu ho do nohy*?
7. Vyhledejte přímou řeč a převed'te ji v nepřímou.

Také ve **cvičení 10** se ještě jednou vracíme k vyhledávání a určování zájmen. Znovu zdůrazníme rozdíl mezi zájmeny a zájmennými příslovcí (mají obdobné funkce, avšak nelze je ohýbat); v textu jsou např. zastoupena tato příslovce: *kdysi*, *všude*, *mnohdy*. Cvičení také dává podnět k zamýšlení nad významy slov (historismy) a předjímá výuku o období feudalismu v dějepisu.

Opět vedeme žáky k samostatnému vyhledání informací. Dnes se slova *robota* užívá ve smyslu „těžká, namáhavá práce“ a *dráb* jako označení pro někoho, kdo na nás dohlíží a za každé provinění nás trestá.

Cvičení 11 ukazuje na dvojí funkci zájmen; zatímco v úryvku **a**) zájmena ukazují přímo k situaci (neznáme partnera komunikace /ty/ ani předmět /všechno/), v úryvku **b**) odkazují zájmena do textu: *z těchto skal* = Prachov-

ských; *toho* = drancování, krádeže, sužování okolí; *jejich doupě* = doupě loupežníků; *někteří, mnoho, málokterým* = týká se loupežníků. Cvičení lze též využít jako diktát, dále může být i podnětem k vyprávění o místních pověstech (návčik souvislého mluveného projevu).

Ve **cvičení 12** se opět vracíme k poznávání druhů zájmen a jejich tvarů: tobě – *ty* (osob.), vašich – *vaši, vaše, vaše* (přivl.), mé – *můj, má, mé* (přivl.), mě – *já* (osob.), komusi – *kdosi* (neurč.), něčím – *něčí* (neurč.), ji – *ona* (osob.), jich – *oni, ony, ona* (osob.), tomuhle – *tenhle* (ukaz.), toho – *ten, to* (ukaz.), tě – *ty* (osob.), jejich – *jejich* (přivl.), tobě – *ty* (osob.), jejím – *její* (přivl.), čímu – *čí* (táz.), čemu – *co* (táz.), všemu – *všechen* (neurč.), ničím – *nic* (zápor.), onomu – *onen* (ukaz.), samým – *sám* (ukaz.).

Cvičení 13 může představovat inspiraci pro skupinovou práci. (Žáky rozdělíme do skupin, úkolem každé skupiny bude připravit pro ostatní obdobný test z vybraného mluvnického učiva. Ohodnotíme jak pečlivost zpracování testu, tak i správnost řešení otázek.)

Zájmeno osobní je na druhém (*ní*), třetím (*mně*) a čtvrtém (*ti, nám*) řádku.

■ SKLOŇOVÁNÍ ZÁJMEN

TVARY ZÁJMENA *já*

Se skloňováním zájmen pro 1. a 2. osobu se žáci seznámili již na 1. stupni. Vysvětlíme, že tato zájmena mají pro všechny tři rody jeden tvar, jsou bezrodá. Podle potřeby se procvičuje především pravopis zájmena *já* (v 2. a 4. pádě tvary *mne* i *mě* s rozdílem stylovým; tvar *mne* je knižnější; v 3. pádě je vždy možný tvar *mně*, zatímco tvar *mi* je příklonný, a proto jej nelze užít po předložkách, při důrazu a na začátku věty). Připomeneme také psaní velkých počátečních písmen u těchto zájmen v oficiálnějších dopisech.

Nutnost hloubky procvičování se může lišit podle potřeb třídy i jednotlivců.

Cvičení 1 lze využít všestranněji jako podklad pro vyprávění svých vlastních osobních zážitků – kdy jsme byli nejvíce pyšní na svůj výkon – nebo jako podklad ke krátké ústní informaci – bod **c**).

Ve **cvičení 2** věnujeme pozornost možnosti variant v jednotlivých pádech.

Cvičení 3 má charakter transformační. Může se opět stát podnětem ke stylizačním úkolům (vyprávění o zážitcích z přírody, informace o nejvyšších pohořích a horách na světě, v Evropě, v Severní i Jižní Americe; další světová nej- apod.).

Užití předpon *s-* a *z-* ve slovesech *slézt* a *zlézt* nese s sebou významový rozdíl (*slézt* – lezením se dostat dolů nebo dohromady x *zlézt* – zdolat lezením).

Ve **cvičení 4** představuje část **a**) jakýsi výchozí jazykový materiál k tomu, aby žáci dokázali samostatně (popř. za pomoci návodných otázek) formulovat poučení, že zájmeno *ty* má varianty ve 2., 3. a 4. pádě, z nichž jeden tvar je příklonný, a proto jej nelze užít na začátku věty, při důrazu a po předložce.

TVARY ZÁJMEN *ten, náš a váš*

Sklonování těchto zájmen ukazujeme v jedné tabulce proto, aby bylo možno se opřít o vzájemné analogie, zejména při psaní tvarů v ženském rodě. Zároveň však dbáme na náležitou kvantitu i v projevech mluvených.

Analogie tvarů zájmen *ten* a *náš* je zřejmá z **cvičení 1**.

Cvičení 2 není jen cvičením doplňovacím. Snaží se ukázat na funkci přivlastňovacích zájmen v současných komunikátech. Jejich frekvence je vysoká zejména v reklamních textech a v textech se získávací funkcí (různé nabídky), které usilují o navození bezprostředního kontaktu s adresátem, zdůrazňují osobní zájem o jeho problémy a jejich odstranění apod. Můžeme nechat žáky pozorovat i aktuální reklamní texty a je možné uspořádat soutěž o vytvoření nejlepšího reklamního textu.

Toto cvičení lze využít i jako podklad k dalšímu jazykovému rozboru. Např.:

1. Vyhledejte v textu zájmeno vztažné a zájmeno neurčité.
2. Vyhledejte všechna přídavná jména, která jsou ve tvaru 3. stupně.
3. Podle kterého vzoru skloňujeme slovo *přízeň*, *zboží*, *logo*?
4. Které sloveso je ve tvaru rozkazovacího způsobu?
5. Vysvětlete význam slov *trend*, *kvalita*, *logo*.
6. Je slovo *zboží* podstatné jméno hromadné, nebo pomnožné?
7. Podle čeho poznáte, že slovo *katalog* je cizího původu?

Cvičení 3 je opět cvičením transformačním.

TVARY ZÁJMEN *on, ona, ono*

Při probírání tvarů zájmen *on, ona, ono* se zaměříme na analogie s ostatními zájmeny. K tabulce uvádějící tvary těchto zájmen ve všech pádech se budeme průběžně vracet v souvislosti s cvičeními 1–5.

V **cvičení 1** vedeme žáky k tomu, aby paralelně skloňovali daná zájmena ve všech pádech a tak si sami prověřili, že tato zájmena mají stejné skloňování.

Cvičení 2 má význam pro rozvoj logického myšlení; žáci na základě spojení s různými předložkami mohou sami dospět k poznání, že tvary *něho*, *němu* apod. užíváme v předložkových spojeních.

Cvičení 3 je substituční a naznačuje analogie mezi skloňováním *ten, ta, to* a *on, ona, ono*. Žáci by si měli uvědomit, které tvary jsou analogické a které ne (např. nespisovně *o ňom nic nevím*). Jestliže odůvodňujeme psaní tvarů *jí/ji*, opíráme se o poznání, ve kterém pádě uvedený tvar je; analogii se zájmenem *ta* můžeme užít pro prověření.

Cvičení 4 upozorňuje na nutnost variantních tvarů. Je třeba vzít v úvahu, která podstatná jména zájmena nahrazují: jako náhradu za podstatná jména rodu mužského životného můžeme užít všechny tvary; jestliže jde o podstatné jméno rodu mužského neživotného, tvary *jeho/něho* se neuvádí.

Rovněž **cvičení 5** se vrací k variantám. Učitel nechá žáky tvořit věty s uvedenými tvary a motivuje je k tomu, aby se zamysleli nad tím, jestli zájmeno stojí na začátku věty, po předložce, nebo jestli je v pozici jiné.

V oddíle **b)** je situace komplikovanější u zájmena *ono* ve 4. pádě; jestliže jde o žáky zvědavé, můžeme je upozornit na to, že jednotlivé tvary mají různou stylovou hodnotu (tvar *je* má knižní zabarvení, tvar *ho* je běžný, ale často se dnes v mluveném projevu užívá i *jej*: *Zavři okno!* = *Zavři je!* *Zavři ho!* *Zavři jej!*).

Pro bystré hlavy

V cvičení uvádíme knižní variantu *naň, zaň*, užívanou pouze ve 4. pádě ve spojení s jednoslabičnou předložkou.

V návaznosti na tato cvičení by bylo dobré ukázat, jak je užití tvarů vysvětleno v některé ze současných mluvnic, a porovnat se žákovskými formulacemi. Jde vlastně o jakýsi nácvik samostatného zkoumání zákonitostí a pravidelností a jejich formulování, což hraje významnou roli nejen při produkci odborných textů, ale i při jejich interpretaci (umět vztáhnout obecně k jednotlivému). Z nových mluvnic doporučujeme Základní mluvnici českého jazyka (V. Styblík a kol.), nahrazující dosud hojně používanou Stručnou mluvnici českou, která však – především v části o syntaxi – již nevyhovuje současnému pojetí a způsobu výuky na základních i středních školách.

Cvičení 6 jako cvičení substituční sleduje dvojí cíl; jde jednak o upevnění dovednosti užívat spisovné tvary v mluveném i psaném projevu, jednak o produkci vlastních jazykových projevů. Častým nedostatkem dětských písemných projevů je totiž zbytečné opakování pojmenování místo užití zájmena.

Cvičení 7 je sice zaměřeno na užití tvarů zájmena *ona* (necháme užití tvarů rovněž odůvodnit), avšak lze ho využít všestranněji jako podklad k zjištění, jak dalece žáci dokáží porozumět věcnému textu a zda jsou schopni obdobné texty formulovat (možno propojit s oddílem věnujícím se komunikaci a stylu, kde jsou encyklopedická hesla také zařazena). Rovněž se toto cvičení může stát podkladem pro vypracování společných projektů – především část **d)** a **e)**.

Část **b)** se zaměřuje na porozumění významu slov cizího původu (*virtuos* – umělec, který dosáhl stupně technického a uměleckého mistrovství, *mistr*; *árie* – operní, koncertní sólová zpěvní skladba; *ironie* – skrytý výsměch; *talent* – mimořádná schopnost, vloha; *angažovat* – přijímat do služeb uměleckého souboru; *sezona* – období určité činnosti; *izolovat* – odloučit, oddělit od ostatních jedinců; *manifestační* – slavnostní, okázalý; *kariéra* – úspěšná životní dráha; *pozice* – postavení).

Poznámka: Uvedli jsme pouze ty významy, které jsou důležité pro pochopení článku.

Porozumění slovům cizího původu nabývá v dnešní společnosti na aktuálnosti; můžeme proto využít i články z denního tisku, které jsou žákům obsahově přístupné, a zaměřit se právě na tento jev. Průběžně lze pomocí excerpčních lístků (popř. počítače) společně sestavovat i slovníček těch nejběžnějších (třídní projekt).

Část **c)** se věnuje problematice homonymie. Role jako 1. *herecká úloha*, *funkce* 2. *pole* 3. *válcovitý útvar vzniklý srolováním*. Jestliže to podmínky školy dovolují, mohou žáci vyhledat toto heslo v některém z etymologických slovníků a poučit se o původu tohoto slova.

TVARY ZÁJMEN *můj, tvůj, svůj*

Při probírání tvarů těchto zájmen je opět vhodné vyjít z uvedené tabulky. Pěstujeme tím dovednost porozumět komunikátům, které nejsou zcela soudržné (koharentní), např. různé přehledy, jízdní řády, tabulky, a získávání informací z nich. Pozorujeme, jaký je vztah ke skloňování přídavného jména *mladý* a zájmena *náš*, ukazujeme, že variantní spisovné tvary ve všech pádech jsou pouze v rodě ženském v jednotném čísle (tvary typu *mojeho kamaráda*, *mojemu kamarádovi* jsou nespisovné). Poučení o užití zájmena *svůj* je zjednodušeno.

Cvičení 1 se zaměřuje na užití tvarů zájmen, může se však stát podkladem k všestrannému jazykovému rozboru nebo k nácviku vyprávění (viz i část věnovanou slohu a komunikaci).

1. Odůvodněte psaní malého písmena ve spojení *kanadské hory*, pravopis ve slovech *stezka* a *nízký* a pravopis u přičestí ve větě celku *Začaly jsme utíkat a pak jsme se schovaly pod nízký sráz*.
2. Proveďte morfematický rozbor slova *výbava*.
3. Z kterého základového slova bylo odvozeno slovo *ledovec*?
4. Jak nazýváme mládě medvěda? Jak bychom mohli podobně pojmenovat např. mládě nosorožce?
5. Určete všechna slova z prvního odstavce jako slovní druh.
6. Jak skloňujeme slovo *ruce*?
7. Co to znamená, když o někom řekneme, že *má obě ruce levé*?
8. V které odstavci jsou všechny větné celky tvořeny souvětím?

V **cvičení 2** uvádíme problematiku užití zájmena *svůj*. Příklady jsou převzaty ze současných textů. Uvádíme pouze opravu nevhodně užitého zájmena.

dárek od svého milovaného = *od jejího* (podmět – *prsten*)

číslo na můj mobil – lépe: *na svůj mobil*, avšak původní znění je možné ponechat kvůli jednoznačnosti

Všechny výše uvedené informace ... na provedení svých vlastních zkoušek – jeho vlastních (podmět informace)

na úpravu své tělesné váhy – lépe *vlastní tělesné váhy*

při svých prvních krocích – při jeho prvních krocích

s jeho vlastním souborem – se svým vlastním souborem

moji moudrou knížku – svoji

nahlédnout do své pošty – byla by to pošta bratrova, ale podle kontextu by mělo jít o poštu hrdinky, tedy je nutné *do mé pošty* (ve větě vedlejší je podmět nevyjádřený /bratr/)

Cvičení 3 může být zároveň podkladem pro vyprávění. Žáci mohou text dále rozšiřovat (např. obohatit o diskusi dalších rodinných příslušníků, jak strávit Štědrý večer), nebo modifikovat tím, že se pokusí užít i na jiných místech přímé řeči apod.

Pracovní sešit str. 30–32

Cvičení 1 ověřuje opět nejen znalosti žáků, ale klade nároky i na jejich pozornost a pečlivost zpracování. Netrváme na dvojím vypsání tvarů *ho* a *jeho*. Učitel může vysvětlit, že *se*, *si* mají v tomto kontextu skutečně platnost zájmen, a proto lze do stejné pozice umístit jiné osobní zájmeno nebo pojmenování (*přivlekl si – přivlekl mu, přivlekl tatínkovi; spálil se = spálil ho, spálil papír*).

osobní: (*si*), *ho*, *ho*, *něj*, *ji*, (*se*), *je*, *ně*

přivlastňovací: *jeho*, *jeho*, *svého*

ukazovací: *tímto*, *toho*, *tom*, *takové*, *touto*

tázací: *co*

vztažná: *čím*, *kteřá*

neurčitá: *každý*, *nějaký*, *všechen*, *jakési*

záporná: *nic*, *žádný*

Cvičení 2 se vrací k poznávání zájmen a identifikaci tvarů jednoho zájmena, **cvičení 3** a **4** zařazujeme podle potřeby, jestliže žákům činí potíže pravopis. **Cvičení 5, 6** a **7** mají substituční charakter; pomáhají při vědomém užívání tvarů dlouhých a příklonných, upevňují pravopisné znalosti.

Cvičení 8 otiskujeme celé, je možné je rozmnožit a rozdat žákům jako podklad pro autoevaluaci.

Svěřila jsem se jí se vším. To jsou mí kamarádi. Naši maminku jen tak něčím nepřekvapíš. Co se stalo s vaším autem? Potkala jsem ji včera, ale málem jsem ji nepoznala. Okamžitě mi to vrať! Nediv se jí, že je jí smutno. My se nebojíme, že bychom se našim ztratili! Ve vašich úkolech jsem nenašla žádnou chybu. Rozvázala se mi tkanička. Přistoupil k ní a řekl jí, že se mu po ní stýská. Otevři, to jsme jenom my! Napsal jsem jí, že na ni počkám. Před chvílí jsem ji potkala. Petra ji nezná. Pojedeme naším autem. Vůbec se vaším nedivím, že se na ni zlobí. Nedůvěřujeme jí.

Číslovky

■ DRUHY ČÍSLOVEK

S druhy číslovek se žáci seznámili již na 1. stupni. Je nutné, aby si uvědomili, že určitost a neurčitost prostupuje všemi druhy, avšak hranice je závislá i na užití číslovky v určitém kontextu; na tuto problematiku se zaměřuje **cvičení 1** (význam neurčitosti mají spojení *sto chutí*, *tisícere díky*, *tisíce housenek*, *miliony komárů*).

Potíže bývají tradičně spojeny s ohýbáním číslovek, už vzhledem k velké pestrosti tvarů. Proto se následující cvičení věnují právě této problematice.

Ve **cvičení 2** učitel z analogie tvarů ukáže, že číslovka *jeden* se skloňuje obdobně jako zájmeno *ten*. Necháme pak žáky spojovat tuto číslovku s různými substantivy (např. s názvy různých kusů oděvů), aby mohli sami vyvodit závěr, že ve spojení s podstatnými jmény pomnožnými je ve tvaru množného čísla – *jedny kalhoty*. (Ve spojení *jedni naši známí* má význam neurčitosti = nějací.)

V **cvičení 3** zjišťujeme znalost spisovné normy.

Cvůčení 4 posiluje schopnost samostatného úsudku. Źáci skloňují číslovky i podstatné jméno *kost* paralelně; tak se ukáže, že základní rozdíl je u číslovky *tři* v 7. pádě a u číslovky *čtyři* ve 2. pádě.

Poznámka: S hovorovými variantami počítáme u obou číslovek ve 2. pádě (*tři/třech, čtyř/čtyřech*).

Ve **cvičení 5** jde o poměrně obtížnou problematiku, které je nutno věnovat pozornost průběžně i ve vyšších ročnících. Problémy tvoří zejména jmenné skupiny, jejichž komponentem jsou číslovky *dva/dvě, oba/obě*; tyto číslovky mají zvláštní, duálové skloňování, zatímco tvary ostatních slov v postavení přívlastku shodného se shodují s řídícím podstatným jménem (*s těmito oběma děvčaty, před těmito dvěma malými dětmi* apod.).

Už se Ivana s těmi oběma děvčaty dohodla? Maminka do tří velkých dóz nasypala hladkou, hrubou a polohrubou mouku. Během prvních dvou hodin se vůbec nic zajímavého neudálo. Řidič zastavil až těsně před těmito dvěma malými dětmi. Do těchto čtyř velkých truhlíků nasázíme muškáty a umístíme je na balkon, těmito dvěma malými s petúniemi ozdobíme okna na verandě. Do rohu pokoje jsme postavili stůlek se dvěma pohodlnými křesly. Oběma mým sourozencům se ten návrh velmi líbil. Bez pomoci těchto mých dvou nejlepších kamarádů bych to byl nikdy nedokázal. V pátek pojedje babička s oběma našimi dětmi na chatu. Zeptejte se našich dvou přátel, co tomu říkají.

Cvůčení 6 nechává opět prostor pro vlastní pozorování jazykových jevů.

Podle potřeby se věnujeme psaní interpunkčních znamének v **cvičení 7**. Poslední příklad *Sušenky Bebe Dobré ráno – 1. müsli, které chutná všem* se může stát východiskem k úvahám o získávací funkci reklamy (věcné informace jsou upozaděny, nebo mohou vůbec chybět).

Jako příklad čtení letopočtů jako číslovek řadových jsme vybrali úryvek z Dějin národu českého od Františka Palackého (**cvičení 8**). Chceme jím alespoň ve zkratce ukázat, k jakému jazykovému vývoji došlo v posledních dvou stech letech. Rozdily se týkají zejména roviny syntaktické – její stavba je pro nás komplikovaná zejména proto, že F. Palacký užívá souvětí s mnoha větami, četných polovětných konstrukcí, založených na přechodnicích nebo přístavkovém vztahu. Příznakový je také slovosled.

Ostatní úkoly se zabývají především možnostmi vyhledávání různých informací. Proto jsme zvolili i takovou problematiku, která ve školní výuce zpravidla zůstává stranou hlavní pozornosti. Vedle věcné stránky sledujeme, zda žáci přesně udávají prameny, z kterých dané informace získali.

Cvičení 9 se zaměřuje na významovou stránku číslovek; číslovky *dvoje, troje* apod. stanovují počet souborů (proto se v mluvnicích také nazývají souborové). Jestliže mluvčí chtějí zdůraznit, že jde o rozdílné druhy, užívají tvary *dvoji, troji* apod. (*dvoji olejovky* = dva různé druhy, např. německé a španělské). Pokud jde o spojení tzv. číslovek druhových s podstatnými jmény pomnožnými, ukazujeme, že jde vlastně o pouhý počet, nikoliv o význam několika druhů.

Cvičení 10 a 11 dokládá užití číslovek v autentických textech a zároveň procvičujeme jejich čtení. Obtížné je zde především určení číslovky *několikero* jako neurčité druhové, která se skloňuje podle vzoru *město*.

Je možno klást i otázky doplňující, např.: K číslovce *několikero* uveďte číslovku základní, řadovou a násobnou (*několik, několikátý, několikrát*).

V **cvičení 10** se opět zabýváme reklamními a propagačními texty. Zdůrazníme, že je důležité porozumět dobře významu cizích slov, která se běžně objevují (*tarif* – smluvně stanovená částka; *aktivovat* – uvést v činnost; *standardní* – ustálený, v obvyklé úrovni nebo kvalitě; *program* – předem stanovený pořad činnosti). Měli bychom si uvědomit, že zpravidla největším lákadlem pro zákazníky je, když mají pocit, že získali něco zadarmo (první větný celek). Proto je nutné se zamyslet nad obsahem a úplností informace a klást si otázky typu: Získáme opravdu desetkrát více volných minut ke každému tarifu? Jakou funkci má částice *až*? (*Až 6000 volných minut* – uvádí krajní možnost.) Při interpretaci je důležitý především poslední odstavec – významným způsobem omezuje možnosti využití nabídky. Přesné zjištění podmínek je nezbytné zejména tehdy, jestliže chceme uzavřít nějakou smlouvu.

Pracovní sešit str. 33

Druhy číslovek určují žáci v **cvičení 1**.

<i>Základní</i>	<i>Řadové</i>	<i>Násobné</i>	<i>Druhové</i>
dvacet	dvanáctého	dvakrát	čtvero
třináct	kolikátého	stokrát	sedmero
mnoho	třetí	jednou	několikery
čtyřech	desátá	troje	
třech	dvojím		
dva	devatero		

Pravopis a znalost spisovné normy prověřují **cvičení 2 a 3**.

Slovesa

■ MLUVNICKÉ VÝZNAMY SLOVES SLOVESNÝ ZPŮSOB

Látce o slovesech se bude věnovat větší pozornost ve vyšších ročnících. V kapitole zařazené do učebnice pro 6. ročník vycházíme z opakování již známých slovesných kategorií, jako je osoba, číslo, způsob a čas. Učitel upozorní, že o kategorii času hovoříme ve způsobu oznamovacím; způsob rozkazovací je vždy jediný, u způsobu podmínovacího rozlišujeme přídatnými jmény „přítomný“ a „minulý“ pouze různé tvary, nikoliv čas. Podmínovací způsob přítomný se užívá jak při vztahu k přítomnosti, tak při vztahu k budoucnosti. Ve vztahu k minulosti se objevuje tehdy, jestliže nemožnost uskutečnění děje je vyjádřena jiným prostředkem, např. příslovcem času (*Včera bych určitě s tebou šel, dnes nemůžu.*)

Důležité je, aby žáci v textu dobře rozpoznali celý slovesný tvar zejména tehdy, jestliže věta obsahuje více slovesných tvarů, např.: *Tomu bych se nikdy nemohl věnovat.* Slovesné tvary jsou: *nemohl bych + věnovat se.* Potíže také může činit tvar slovesa ve větách uvozených *aby* nebo *kdyby* (**cvičení 1:** *abych ho zaplnil – zaplnil bych; aby z ní pozoroval – pozoroval by*).

Ke slovesům bývají někdy nenáležitě řazeny i komponenty jmenné (*bud' opatrný* – ve větě má funkci přísudku, avšak slovesem je pouze *bud'*).

Vyprávění Rudolfa Mertlíka o Prométheovi může být podnětem k reprodukci celé báje, popř. k seznámení se s jinými řeckými bájemi a pověstmi.

Ve **cvičení 2** jsou zařazena také slovesa, ve kterých dochází ve tvaru rozkazovacího způsobu ke změnám souhlásky (*sněž, věž*).

Pro bystré hlavy

Ve větách oznamovacích a tázacích nemůže být sloveso ve tvaru způsobu rozkazovacího.

SLOVESNÝ ČAS

Kategorie času přináší obtíže zejména proto, že zde není plná analogie mezi tvary a jejich významy; slovesa dokonavá vyjadřují budoucnost přítomným tvarem a přítomnost vůbec vyjádřit nemohou (kategorii vidu se však budeme věnovat až v následujícím ročníku, cvičení zařazená v této části mají povahu propedeutickou). Je nutné, aby si žáci uvědomili, že tvar budoucího času tvořený pomocí *budu, budeš...* řada sloves vůbec utvořit nemůže. Této problematice se věnuje **cvičení 1**.

Cvůčení 2 vede naopak k zamyšlení nad významem. Bylo by vhodné zároveň sledovat i schopnost žáků utvořit k daným tvarům infinitiv (*rozhodneme se – rozhodnout se, rozhodujeme se – rozhodovat se* apod.).

Cvičení 3 ukazuje, že někdy vytváříme tvar budoucího času pomocí tvarotvorné předpony; jindy pomocí předpony *po-* tvoříme nové slovo, je slovtvorná, a proto je ve všech tvarech téhož slovesa.

Cvičení 4 má transformační a stylizační charakter a zároveň procvičuje tvoření tvarů oznamovacího způsobu v čase minulém ve 2. osobě čísla jednotného (*ptal ses, koupil sis*). V současné češtině však pronikají i tvary *ptal jsi se, koupil jsi si*, které bývaly dříve hodnoceny jako nespisovné.

Znalost tvoření tvarů podmiňovacího způsobu přítomného i minulého ve všech osobách upevňuje **cvičení 5**. V běžně mluvených projevech se užívají často tvary *bysem, bysi, bysme*, které jsou chápány jako nespisovné (nebo na okraji spisovnosti). V psaných projevech se naopak vyskytuje hyperkorektní (rádobyspisovné) *by jsem, by jsi, ...*

Obtížnější variantou je pak **část b)** (toto cvičení a **cvičení 6** zařadíme do výuky podle potřeby). Potíže dělá především spojení se spojkami *aby, kdyby: ...*, *abych /abys, abychom, .../ jim tu příhodu (ne abyse, abysi, abysme ani aby jsem, aby jsi, aby jsme; abych se /aby ses, .../ brzy uzdravil (ne aby jsem se, abys se ani aby jsi se)*.

Cvičení 7 se zaměřuje jednak na schopnost tvoření tvarů podle zadání, jednak na stylizaci vět a zároveň procvičuje pravopis.

Při procvičování pravopisu v koncovkách sloves dbáme na správné odůvodňování pravopisu *i/y*. Rozlišujeme koncovky v tvarech přítomných (*spí*) a v tvarech rozkazovacího způsobu (*spí*) od koncovek v přičestí (*spali, spaly*). Je vhodné pamatovat také na (kmenotvorné) přípony u sloves 4. třídy (*prosit – prosil, drobit – drobil, myslet – myslil, zhrozit se – zhrozil se, zlomit – zlomil, ztupit – ztupil, kosit – kosil, vybavit si – vybavil si* apod.).

Při **ověřování znalostí** je třeba v bodě **2** dbát na to, aby žáci uváděli příklady ve větách.

V bodě **10** může být pro ně otázka zavádějící; přídavná jména tvoříme k podstatným jménům rodu mužského a ženského, která označují osoby; nemusí jít výhradně o vlastní jména. (Takovéto typy otázek jsou nutné k ověření toho, zda žáci nad zadáním přemýšlejí; zároveň je tak chceme připravit na testovací úlohy, které se běžně vyskytují při přijímacích pohovorech, nebo i v autošколе apod.)

V bodě **15** dbáme na úplnost vysvětlení (v minulém čase je tvar přičestí v jednotném čísle; to platí i pro způsob podmiňovací).

Bod **16** naznačuje rozdílnou situaci vyjadřování zdvořilosti v cizích jazycích (např. častější tykání apod.; o těchto otázkách by žáci měli diskutovat i s vyučujícími cizích jazyků).

Odpovědi na všechny otázky (s výjimkou **16**) naleznou žáci v učebnici, popř. si je dokáží vyvodit. Po vyplnění testu je učitel nejprve vede k tomu, aby si sami ověřili správnost odpovědí, a teprve potom v případě potřeby objasní, které řešení je správné.

Pracovní sešit str. 34

Kvůli možné autoevaluaci vypisujeme opět úplné řešení všech cvičení (stránku je možno okopírovat a poskytnout žákům jako podklad k samostatné kontrole).

Cvičení 1

Sloveso	Osoba	Číslo	Způsob	Čas
nemluvte	2.	množné	rozkazovací	0
budeš dělat	2.	jednotné	oznamovací	budoucí
pozval bych	1.	jednotné	podmiňovací	0
nerozmyslela sis	2.	jednotné	oznamovací	minulý
mají	3.	množné	oznamovací	přítomný
nestalo by	3.	jednotné	podmiňovací	0
věděli byste	2.	množné	podmiňovací	0
nasmála jsem se	1.	jednotné	oznamovací	minulý
pojďte	2.	množné	rozkazovací	0
bylo by	3.	jednotné	podmiňovací	0

Cvičení 2

slyšet, utíkat, utéct, zavřít, otevřít, poslouchat, pospíšit si, udělat, umýt, umývat, posolit

Cvičení 3

Šli jsme na hřiště hrát košíkovou. Petr dnes velmi pospíchal. Ten vlak jel až do Paříže. Celou dobu jsme pozorně poslouchali. Kdy květy jabloně? Po dešti rostly houby. Požadoval hodně peněz. Nesl na zádech batoh.

Půjdeme na hřiště hrát košíkovou. Petr dnes bude velmi pospíchat. Ten vlak pojede až do Paříže. Celou dobu budeme pozorně poslouchat. Kdy pokvetou jabloně? / Kdy budou kvést jabloně? Po dešti porostou houby. / Po dešti budou růst houby. Bude požadovat hodně peněz. Ponese na zádech batoh. / Bude nést na zádech batoh.

Skladba

Vyučování skladbě v 6. ročníku si klade za úkol zopakovat poznatky získané na nižším stupni základní školy a zároveň na jednoduché úrovni proniknout do stavby věty. V zásadě sledujeme několik cílů:

- seznámit žáky s některými základními pojmy a termíny, jejichž znalost umožňuje uvědomělé poznání stavby větné;
- aplikovat získané poznatky při vytváření vět;
- procvičovat zapojování větných výpovědí do souvislých jazykových projevů.

Při popisu věty využíváme obojího možného přístupu, obvyklého v našich současných gramatikách a syntaktických příručkách:

1. Větu sledujeme z hlediska příjemce textu (staticky, jako hotovou jednotku; analyzujeme ji na jednotlivé části s přihlédnutím k jejich sémantické stránce), postupujeme tedy od formy k významu.

2. Větu sledujeme z hlediska produktora (dynamicky, jako právě vznikající jednotku), postupujeme od základové větné struktury k celému větnému celku, od myšlenkového obsahu ke konkrétnímu jazykovému ztvárnění.

Při analýze a vytváření souvislých jazykových projevů se zaměříme na ty prostředky, které umožňují spojení jednotlivých větných výpovědí ve vyšší celek (zejména na užití spojovacích a připojovacích prostředků – konektorů). Důraz klademe na složku kreativní a nezanedbáváme ani zřetel k stylové platnosti jednotlivých jazykových prostředků.

V učebnici opakujeme učivo o přísudku a podmětu, shodě přísudku s podmětem (i několikanásobným), souvětí, řeči přímé a nepřímé. Nově se zabýváme některými rozvíjejícími větnými členy (předmětem, příslovečným určením místa, času a způsobu – zatím pouze jako členy určujícími sloveso a přídavné jméno v přísudku – a přívlastkem shodným i neshodným).

Poukazujeme na funkci jednotlivých jazykových prostředků jak ve větě (zařazujeme cvičení na doplňování a nahrazování jednoho prostředku jiným), tak v souvislých jazykových projevech. Usilujeme o těsnější sepětí s učivem probíraným v tvarosloví (např. přídavná jména přívlastňovací a jejich zapojení ve větě v postavení přívlastku shodného, sloveso ve tvaru podmiňovacího způsobu v postavení přísudku apod.) a v části slohové (využití jednotlivých jazykových prostředků v určitých žánrech).

Stavba větná

■ ZÁKLADNÍ VĚTNÉ ČLENY

PŘÍSUDEK

Cílem lekce je zopakovat učivo, s nímž se žáci seznámili již na nižším stupni základní školy, a prohloubit jejich znalosti o přísudku jmenném se sponou.

Nebudeme vyžadovat doslovné opakování pouček. Jde nám o porozumění a jejich aplikaci na konkrétním jazykovém materiálu; na základě poučení by měl být žák schopen vysvětlit podstatu jevu, a především by si měl osvojit uvědomělé užití daného jazykového prostředku ve výpovědi.

Nejdůležitějším členem věty je přísudek, protože je jejím organizujícím prvkem. Přísudek je nositelem vztahu predikace (přisuzování), který jako jediný ze všech syntaktických vztahů umožňuje vypovídat něco o okolním světě (příznaky a vztahy mezi objekty charakterizuje z hlediska času a slovesného způsobu). Proto ve výkladu vycházíme od přísudku a v průběhu celé výuky o stavbě věty a jejím tvoření klademe důraz především na vztah přísudku k ostatním větným členům a na jeho schopnost vytvářet jádro věty.

V **cvičení 1** jde především o vyhledávání celého slovesného tvaru (*dal bys, budu se dívat, rozesmáli jsme se, byl by rozmluvil* apod.). Cvičení umožňuje i návaznost na část tvaroslovnou (určit slovesný tvar z hlediska způsobu, případně i jiných kategorií, transformovat slovesné tvary v přísudku do jiného času, popř. slovesného způsobu, osoby apod.).

Znalost spony rozšiřujeme i na případy, kdy je vyjádřena slovesy *bývat, stát se, stávat se*. Upozorníme na to, že spona není nositelem významu, zatímco v případě, kdy je těchto sloves užitó samostatně, vlastní význam mají: sloveso *být* význam existence (můžeme je nahradit slovesem *existovat*), *stát se, stávat se* význam přihodit se (*Tento případ se opravdu stal. To se stává*) nebo stojí místo jiného slovesa významového – *Na stole je (= stojí) váza; V létě bývám (= pobývám) s rodiči na chatě*. Proto ve **cvičení 2** zaměříme pozornost zejména na konkurenci těchto prostředků (přísudek slovesný: *díval se, budeš, budu se učit, stalo se*; spojení spony s podstatným jménem: *stal se řidičem, je učitelka*; spojení spony s přídavným jménem: *byl nešťastný, je nepořádný, stával se nemluvnějším*).

Cvičení 3 procvičuje schopnost žáků nahradit jeden typ jazykového prostředku typem jiným (*byla černá = černala se, zvítězila = byla vítězem, není zvyklý = nezvykl si, onemocněl = byl nemocný, byl namáhavý = namáhal, jsou uvařená = uvařila se*).

PODMĚT

V učivu o **podmětu** zdůrazníme zatím jen jeho formální nezávislost (podmět bývá v 1. pádě) a ve **cvičení 1** se omezíme na podmět vyjádřený zájmeny a podstatnými jmény. Důležité je, aby si žáci uvědomili, že podmět nemusí vždy předcházet před přísudkem. Obtížné bývá rozeznat podmět u podstatných jmen rodu mužského neživotného, jestliže je ve větě tímto jménem obsazena i předmětová pozice ve 4. p. (*Měsíc zakryl veliký mrak*). Vyjdeme jednak z obsahu – mrak může zakrýt měsíc, ale nemůže tomu být naopak – a jednak z formy (v 1. p. je výraz *mrak*, výraz *měsíc* je ve 4. p., jak zjistíme z náhrady podstatným jménem rodu ženského: *Lunu zakryl veliký mrak*).

Ve **cvičení 2** vyhledávají žáci nevyjádřený podmět. Vedeme je ke zjištění, že podmět nevyjadřujeme, jestliže je dostatečně znám z předešlého kontextu nebo ze situace a jestliže jej dostatečně signalizuje slovesný tvar. Dbejme na vhodné obsazování/neobsazování podmětové pozice i v jejich souvislém mluveném projevu.

Učivo o několikanásobném podmětu je uvedeno ve stejném rozsahu jako v 5. třídě. Proto ve **cvičení 3** žáci pouze vyhledávají oba základní větné členy (včetně několikanásobného podmětu).

Pro bystré hlavy

V cvičení se zaměřujeme na rozvoj logického myšlení. Necháme žáky tvořit věty se slovesy v různých osobách a na základě toho dojít k úsudku, že pouze ve větách s přísudkem vyjádřeným ve 3. osobě může být podmět vyjádřen podstatným jménem.

V případě možnosti vyjádření podmětu podstatným jménem vedeme žáky k tomu, aby si uvědomili základní funkce slovesných osob: 1. osoba označuje mluvčího/pisatele, 2. osoba adresáta a teprve 3. osoba označuje jevy, osoby nebo předměty, jichž se komunikace týká, ale které na ní nemají účast.

SHODA PŘÍSUDKU S PODMĚTEM

Také část týkající se shody přísudku s podmětem je pouze shrnutím učiva z nižších ročníků. Zatímco **cvičení 1** je jen kontrolou, kterou zjišťujeme, zda žáci dokáží aplikovat poučení o pravopisných pravidlech v praxi (cvičení je možno využít i jako diktát), **cvičení 2** se zaměřuje i na opakování znalostí získaných v tvarosloví (tvoření min. č.). Připomeneme změnu rodu u podst. jm. *dítě – děti* a necháme ji zdůvodnit (podle kterého vzoru skloňujeme toto podstatné jméno v jednotném čísle a podle kterého v množném čísle).

Také **cvičení 3** ověřuje jak znalost pravopisných pravidel, tak znalosti tvaroslovné (zejména životnost/neživotnost podstatných jmen *národy, strašáci, rodiče*; u slova *rodiče* necháme žáky vyhledat i poučení v Pravidlech českého pravopisu).

Ve **cvičení 4** se zaměřujeme na obsazování podmětové pozice v souvislém projevu. Žáci musí vyhledávat jen ta podstatná jména, která vyhovují užitému slovesnému tvaru. Hledáme různé varianty, které kontext připouští (např. v první větě *děti, dívky, ...; louky, lesy, rybníky, vrcholky hor, kopce, ...; špačci, stěhovaví ptáci, ...; Anička a Petra, dívky, ... hříbky, lišky, ...; košíky, tašky, ...; Roman a Kamil, kluci, ...; štěstí, ...; hlavy, klobouky, ...; větvičky, ...; srnci, zajíci, ...; kluci, hoši, naši kamarádi, ...*).

SHODA PŘÍSUDKU S NĚKOLIKANÁSOBNÝM PODMĚTEM

Problematika shody přísudku s několikanásobným podmětem je opět opakováním učiva z 5. třídy.

Znalosti prověřuje **cvičení 1**; dbáme na zdůvodnění užitých koncovek především ve větách *Bulharsko a Řecko uzavřely spolu novou hospodářskou smlouvu. Brankář i celé mužstvo podali vynikající výkon. Po celé zahradě voněly růže a hrachor, ve vzduchu poletovala paví oka. Všechna okna i zrcadlo zářily čistotou.*

V **cvičení 2** rozšiřujeme podmět na podmět několikanásobný. Důležité je opět zachovávat obsahovou souvislost (obraz jara musí být vykreslen v souladu s realitou). Žáky dále vedeme k tomu, aby vybírali vhodné výrazy z hlediska jejich stejnorodosti a spojitelnosti s přísudky – např. *motýli nemohou bzučet apod.*

Cvičení 3 necháme napsat jako diktát až po společném odůvodnění pravopisně obtížných jevů.

Toto cvičení lze také s výhodou užít jako podklad k všestrannému jazykovému rozboru:

1. Od kterého základového slova je utvořeno slovo *strašidelný*? Oddělte v něm svislou čarou slovtvorný základ od přípony s koncovkou.
2. Vyhledejte dvojici synonym.
3. V prvním odstavci vyhledejte všechna podstatná jména abstraktní.
4. Vypište všechna přídavná jména do dvou sloupců podle toho, zda jsou tvrdá, nebo měkká.
5. Které druhy zájmen nejsou v textu zastoupeny?
6. Vyhledejte všechna souvětí a řekněte, z kolika vět se skládají. Kdy jsou od sebe odděleny čárkou, kdy jsou spojeny spojkou a kdy vztažným zájmenem?
7. Ve kterých větách je podmět několikanásobný?
Text lze rovněž vzít jako podklad ke krátkým mluvním cvičením:
 1. Připravte si krátkou informaci o tom, kde leží Aljaška a ke kterému státu patří.
 2. Jaké podnebí má Aljaška, která zvířata tam žijí?
 3. Kdo to byl Jack London?
 4. Jestliže znáte nějaký román nebo povídku od Jacka Londa, seznamte spolužáky s jejím obsahem.

Pracovní sešit str. 35–37

V úvodních cvičeních 1.–3. a) se zaměříme na poznávání základních větných členů. Sledujeme především to, zda žáci umějí poznat vždy všechny části.

Cvičení 1: *zatelefonoji, začal jsem, přijel, jsem neviděla, si budu hrát, jsi vstával, se budete radit, se rozjel, seděly, vyprávěla, budu přemýšlet, jste byli*

Cvičení 2: *stal se přeborníkem, byli jsme unavení, je kamarádka, býval šikovný, bylo nádherné, byla náhoda, byly užitečné, býval počtář, se stala členkou, je usměvavá, byla by ráda, nebud' škarohlíd*

Cvičení 3. a): *Radka – má, ty – budeš rozumět, záhon – je, to – není překvapení, nápad – se zrodil, Jenda a Eliška – budou pokračovat, hajný – vycházel, tisíc – je číslovka, jeden – bude čekat, co – se stalo, družstvo – se stalo vítězem*

Kvůli snadnější samostatné kontrole uvádíme v úplnosti **cvičení 4–7**.

Cvičení 4: *Uprostřed teplých letních dnů vtrhla do zálivu strašlivá bouře. Od moře se přihnaly hradby fialových mračen a vyjící studená vichřice bičovala i chráněné vody. Živly po celé hodiny běsnily s neztenčenou silou. Oblohu křížovaly sinavé blesky, hromy burácely a stromy se ve vichru lámaly. Lidé se ukrývali v domech. Děti plakaly strachy. Všichni bázně pozorovali ženoucí se mraky a mnozí se báli, že jejich příbytky budou zničeny.*

Cvičení 5. a): *Lodi kotvily vedle sebe. Přimo před našima očima se odehrávaly neuvěřitelné věci. V ostrém větru ho obě uši zably. Soupeři se postavili vedle sebe. Evropské národy se sjednotily v unii. Davy fanoušků se shromáždily před vchodem na stadion. Ted' vzlétla do vzduchu dvě letadla.*

I sněhuláci na dvoře už roztáli. Všichni čekali na jeho rozhodnutí. Rodiče mi to dovolili. V údolí se krčily nízké domky. Na záhoně stáli dva strašáci. Čemu se děvčata tolik směla? Obě pole se táhla až k lesu.

b) *Marek a Klára to pokládali za žert. Samice i malí králíci zvědavě vyku-kovali z kotců. Německo a Rakousko se spolu utkaly už včera. Marta, Káťa, Vašek i Gábina jeli v létě na tábor. Na stole ležely nože, vidličky i lžice. Zajíci i srnky zanechali po sobě ve sněhu stopy. Košíky i krabice byly na polici. Robin a Žaneta se asi někde zdrželi. Ani Riša, ani Karolína to neviděli. Ve stráni šuměly smrky a borovice. Tyto knihy a cédéčko nebyly už na skladě.*

Cvičení 6: *Koncem dubna byly už některé stromy rozkvetlé. (byly rozkvetlé – rozkvetly)*

Včera byly děti zlobivé. (byly zlobivé – zlobily)

Oba dva byli výborní studenti. (byli studenti – studovali)

Proč byly Iva a Markéta tolik rozčilené? (byly rozčilené – se rozčilily)

Lidé se pomalu stávali moudřejšími. (se stávali moudřejšími – zmoudřeli)

Ladislav Pešek a František Filipovský byli herci v Národním divadle. (byli herci – hráli)

Vzduch se den ode dne stával teplejším. (se stával teplejším – se oteploval)

V posledním závodě se stal vítězem Tomáš. (se stal vítězem – zvítězil)

Najednou jsme byli všichni vážní. (jsme byli vážní – jsme vážněji)

Na které škole je jeho maminka učitelkou? (je učitelkou – učí)

Prádlo je už suché. (je suché – uschlo)

Už jsi najedený? (jsi najedený – ses najedl)

Cvičení 7: *Vášnivě sbírá starý porcelán. (sbírá) Je vášnivým sběratelem starého porcelánu.*

S tak špatným výsledkem jsme se nespokojili. (nespokojili jsme se) S tak špatným výsledkem jsme nebyli spokojeni.

Bruslíš dobře? (bruslíš) Jsi dobrý bruslař?

Já přece nelžu! (nelžu) Já přece nejsem lhář!

Marek zbledl jako stěna. (zbledl) Marek byl bledý jako stěna.

Kdo vlastní tuto louku? (vlastní) Kdo je vlastníkem této louky?

Dneska bude venku silně mrznout. (bude mrznout) Dneska bude venku silný mráz.

Květiny ve váze už zvadly. (zvadly) Květiny ve váze už jsou zvadlé.

Náhle jsme osaměli. (osaměli jsme) Náhle jsme byli sami.

Listí na stromech už zežloutlo. (zežloutlo) Listí na stromech už bylo žluté.

Ve cvičení 8 dbáme na obsazení podmětové pozice takovým výrazem, aby byla zachována shoda, např.:

a) *1. sýkorky 2. třešně 3. naši učitelé 4. řízky 5. vrabci 6. okna 7. cestovatelé 8. přátelé 9. turisté 10. dny 11. kamarádky 12. mláďata 13. všichni 14. Rakousko 15. okna 16. zrcátka 17. dveře*

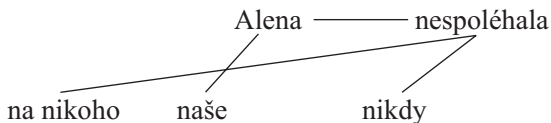
b) *1. sýkorky a pěnkavy 2. hrušky a blumy 3. rodiče a učitelé 4. špekáčky i klobásy 5. vrabci a párek kosů 6. okna a všechna zrcadla 7. Petr a Ivana 8. Pavel a jeho kamarádi 9. Novákovi a Poštolkovi 10. dny a noci 11. Martina ani Adéla 12. kořata i obě štěňata*

■ ROZVÍJEJÍCÍ VĚTNÉ ČLENY

Ve výkladu o rozvíjejících větných členech vycházíme z planimetrického zobrazení. Toto zobrazení je chápáno jako pomůcka, nebudeme je zatím od žáků vyžadovat. Při grafickém zobrazení dodržujeme tyto zásady:

1. Členy formálně podřazené zakreslujeme níž než členy formálně nadřazené.
2. V zásadě zachováváme slovosled tak, že členy předcházející zakreslujeme nalevo od členů následujících.
3. Členy vytvářející syntagmatické dvojice spojujeme spojnicemi. Příklad: *Na nikoho naše Alena nikdy nespolehala.*

Kapitoly věnované předmětu a příslovečnému určení se zaměří pouze na výrazy, které určují sloveso nebo přídavné jméno v přísudku. Při vysvětlování těchto pojmů zdůrazníme jejich základní rysy:

1. Předmět i příslovečné určení rozvíjejí sloveso nebo přídavné jméno (případy, kdy příslovečné určení rozvíjí příslovce, ponecháváme zatím stranou pozornosti, protože jde o významové typy, které budou žáci probírat až ve vyšším ročníku).
2. Pokud rozvíjejí sloveso nebo přídavné jméno v přísudku, je předmět vždy členem základové větné struktury; příslovečné určení jím být může, ale nemusí.
3. Tvar předmětu je nadřazeným výrazem řízen, tj. má vždycky pevně stanovenou formu, a proto se na něj ptáme pádovými otázkami. Tvar příslovečného určení je pouze volně závislý, a proto můžeme do téže pozice dosazovat různé formy.
4. Předmět bývá nejčastěji vyjádřen podstatným jménem nebo zájmenem, příslovečné určení často i příslovci.
5. Předmět nejčastěji vyjadřuje zásah (*hladit dítě, krájet maso*), částečný zásah (*napít se vody, dotknout se země*), adresáta (*zatelefonovat příteli, darovat bratrovi*), dále podnět (*slyšet matku, cítit kouř*) nebo cíl (*ukázat na rozpory, domáhat se spravedlnosti*) apod., příslovečné určení okolnosti děje (proto při jeho určování pomáhá, že se na něj ptáme příslovci, a není rozhodující, že se někdy můžeme zeptat i pádovými otázkami).

V 6. ročníku se budeme zabývat pouze příslovečným určením místa, času a způsobu; ke způsobu budeme přiřazovat i příslovečné určení průvodních okolností (*mlčky se otočil, vyprávěl se zaujetím, odešel s přítelem*), původu (*stavěli z písku /hrad/*) a výsledku děje (*seřadili se do dvojstupu*). Stranou pozornosti ponecháme příslovečné určení míry (*vysoký dva metry*), prostředku (*odjeli autem, dopravil letecky*), zřetele (*nevyrovňají se /nám/ počtem*) a původce děje (*byli jsme pochváleni učitelem*); budeme se jimi zabývat jako samostatnými typy až ve vyšších ročnících. Vzhledem k tomu, že se v tomto roč-

níku zaměříme pouze na členy rozvíjející členy základní, věnujeme předmětu a příslovečným určením po přídavných jménech pozornost jen okrajovou.

PŘEDMĚT

V **cvičení 1** necháme žáky doplňovat předměty do vět. Vedeme je k tomu, aby vedle určení pádu uváděli i předložky spoluvytvářející pádový tvar.

V **cvičení 2** vycházíme vždy od sloves v přísudkovém postavení a zdůrazňujeme jejich vazby. Př.: /někdo/ 1. p. – vychází – s /někým/ 7. p. – předmět je v 7. p. uvozeném předložkou s.

Ve **cvičení 3** posoudíme, zda vyznačený výraz je v pozici podmětu (1. p.), nebo v pozici předmětu (jiný než 1. p.). Př.: *něco* = *růže* (1. p.) voní × *někdo* = *ty* (1. p.) – miluješ – *něco* (= *růže* 4. p.).

Podobně jako ve cvičení 2 vycházíme i ve **cvičení 4** od přísudku a jeho doplnění. Zaměříme pozornost na poznávání předmětového pádu. Můžeme procvičit i určování výrazů v pozici předmětu z hlediska jejich slovnědruhové platnosti. Žáci dále mohou rozlišovat předměty nerozvitě a rozvitě.

Pracovní sešit str. 38–39

Cvičení 1 navazuje na úvodní výklad v učebnici a ukazuje, že předmětů může být ve větě více.

Ve **cvičení 2** je důležité nejen poznávat předmět, ale umět určit i pád.

a) *Marka* (4. pád), *kličky* (4. pád), *Standovi* (3. pád), *míč* (4. pád), *míče* (2. pád), *ho* (4. pád), *Martinovi* (3. pád), *mu* (3. pád), *nohy* (4. pád), *míč* (4. pád)

b) *pozvzbuzují, udělal, přihrál, ztratil, zmocnil se, posílá, postupuje, nebrání, roztáhl, odrazil*

c) *ten právě udělal dvě odvážné kličky
nikdo mu nebrání*

d) *přihrál Standovi
už ho posílá Martinovi*

odrazil míč na druhou stranu hřiště

Nutné je i určení pádu v **cvičení 3**.

Obrázek ve **cvičení 4** dává řadu podnětů k užití vět s předmětem, např.: *utírat stůl, radit Petrovi, psát úkol, rozevřít si sešit, ptát se na radu maminky, klátit nohama, tahat Petra za tričko, vysávat prach, zapnout televizi, dívat se na pohádku, číst noviny, vařit večeri, zmáčknout zvonek, otevřít dveře, vítat návštěvu* apod.

PŘÍSLOVEČNÉ URČENÍ

Protože určování větných členů (zejména různých typů příslovečných určení) se nesmí pro žáky stát pouhým „nalepováním vinětek“, pokoušíme se ukázat jejich roli v komunikaci. Proto v úvodním výkladu vycházíme

z textů, ve kterých jsou určité typy příslovečných určení funkčně využity. Vedeme žáky jednak k uvědomování si souvislosti mezi otázkami s tázacími příslovci a odpověďmi, ve kterých je obsaženo příslovečné určení, jednak k tomu, že tázací příslovce zastupují plná pojmenování, a proto jsou sama příslovečným určením.

Příslovečné určení místa

Ve **cvičení 1**, ve kterém jde o vyhledávání příslovečných určení místa, dbáme především na správné kladení otázek. Vedle toho se zaměříme i na pěstování komunikačních dovedností a usilujeme o nejvhodnější možnosti dalšího rozvíjení příslovečných určení (*Pohládl jsem psa za dlouhýma, pozorně vztýčenýma ušima. Na vysokém, hladkém čele mu vyskočila hněvivá vráska.*)

Cvičení 2 předjímá poučení o syntaktických vztazích; zatímco tvar předmětu je nadřazeným výrazem řízen, tvar příslovečného určení je pouze slabě závislý, a proto můžeme stejnou pozici obsazovat různě: *zajíždělo do garáže, k chodníku, za dům, ... (křik) se rozléhal pralesem, po pralesě, všude, ... utíkal jsem na stanici, za roh, kolem zahrady, tamtudy, přes park, ... bude sedět u televize, před televizí, tady, ... spí u kamen, za kamny, vedle kamen, ... poskakovali na střeše, po zemi, za komínem, ... potkali jsme se před domem, ve škole, u divadla, ... bydlíme u řeky, na venkově, tamhle, ve městě.*

Pro bystré hlavy

Nejnázne se vytvoří konstrukce s příslovečnými určeními na otázky *odkud, kudy, kam* (*Ze školy se vrací domů touto ulicí.*)

Pracovní sešit str. 40

Vzhledem k požadavku na abstraktní myšlení i nárokům na koncentraci a pečlivost je pro žáky náročné zejména **cvičení 2**. Upevňujeme u nich návyk, aby při analýze věty vycházeli vždy od přísudku. Kvůli možnosti sebekontroly uvádíme opět řešení v úplnosti.

<i>Kde?</i>	<i>Kam?</i>	<i>Odkud?</i>	<i>Kudy?</i>
tady	na dálnici	od Prahy	po pěšině
doma	za Vítkem	z hlavy	kolem břížek
ve třídě	dál	z batohu	přes stůl
vpředu	k lesu	z tréninku	podél potoka
v šatně	doprava	z ruky	tudy
na silnici	k slunci		
tady	za sebe		
kam			
na zem			
stranou			
do vesnice			
dál			
na náměstí			

Přísluvečné určení času

Výklad o přísluvečném určení času je obdobný výkladu o přísluvečném určení místa. Opět vycházíme z textu obsahujícího různé podtypy.

V **cvičení 3** se zaměřujeme na vyhledávání přísluvečných určení času na základě kladení správných otázek. Poukážeme na to, že platnost přísluvečného určení mají ve větě i tázací výrazy (*Kdy se to stalo?*) a že ve větě může být přísluvečných určení (i stejného typu) více (... máme školu *od osmi do dvou ...*, *k ránu se již vyjasnilo*). Přísluvečná určení uvádíme spolu s předložkami, které uvozují jejich pád (zastavíme se především u předložky *během* – ukážeme, že tento výraz nemůže mít v této větě platnost větného členu, že ho můžeme nahradit např. předložkou *za*).

Cvičení 4 má kreativní charakter; dbáme na úplnost a přesnost podaných informací. Způsob rozlišení přísluvečných určení místa a času dohodneme přímo s žáky, popř. ho vyžadujeme pouze ústně. V žádném případě nesmíme připustit, aby bylo vypěstováno pevné spojení mezi grafickým rozlišením a určitým typem přísluvečného určení!

Pro bystré hlavy

Nejsnáze vytvoříme konstrukci s přísluvečnými určeními na otázky *kdy, jak často, odkdy, dokdy* (*V pondělí mám pravidelně od tří do čtyř hodinu klavíru*).

Pracovní sešit str. 41

Cvičení 1 spojuje tvaroslovné a skladební učivo, proto může být pro žáky náročné.

<i>Přísluvce</i>	<i>Podstatná jména</i>	<i>Číslovky</i>
včera	za hodinu	od osmi
dnes	od rána	do dvou
někdy	v neděli	od sedmi
pak	do oběda	v devět
kdy	na chvíli	v pět
zítra	ve chvílce	
večer	o prázdninách	
ráno		
odpoledne		
denně		
vždycky		

Obtížné je pro žáky rozeznat, kdy výrazy jako např. *večer, ráno a odpoledne* jsou příslovci a kdy podstatnými jmény. Učitel jim může ukázat, že podstatnými jmény jsou tehdy, jestliže je lze dále rozvinout např. přidavným jménem. (*Od rána se necítím dobře. – Od časného rána se necítím dobře.*)

Další doplňující otázky:

1. Roztříd'te přísluvečná určení času podle toho, jak se na ně ptáme.
2. Užijte slova *ráno, odpoledne, večer* ve větách tak, aby měla platnost podstatného jména.

3. Místo číslovek základních určitých užitje číslovky řadové. V kterých větách dochází zároveň ke změně předložky?
4. Určete přísudek ve větě *O prázdninách budeme stále na chatě.*
5. V kterých větách je podmět nevyjádřený?
6. Vyhledejte ve větách předměty a řekněte, v kterém jsou pádě.
Jsou v některých větách i příslovečná určení místa?

Cvičení 2 lze podle schopností žáků obměňovat tím, že pro tvoření jednotlivých vět zadáme ještě další podmínky, např.: Vytvořte větu se slovesem *bydlit*, ve které budou dvě příslovečná určení času a příslovečné určení místa. (*Od roku 2002 do roku 2006 bydlili v Ostravě.*) Žáky můžeme také rozdělit do skupin a každá připraví pro ostatní skupiny několik podobných úkolů (hodnotíme nejen správné řešení, ale i správné zadání).

Příslovečné určení způsobu

Jak jsme již uvedli (s. 86), k příslovečnému určení způsobu budeme řadit i některé další typy příslovečných určení, na které se tážeme otázkou *jak*. Ve výkladu vycházíme z textu a poukazujeme na souvislost mezi otázkou *jak?* a tímto typem příslovečného určení.

V **cvičení 5** se zaměříme na propojení syntaktického a morfologického učiva (vyhledávání příslovečných určení způsobu a určení platnosti slovního druhu u těchto výrazů). Cvičení je možno rozšířit např. tak, že lze ve větách určovat všechny větné členy a všechny výrazy z hlediska jejich slovnědruhové platnosti. V tajence mají být doplněny výrazy *opice, brýza, bidlo, brčál, holub, svíce, kniha, závod, anděl, pírkó, smetí*.

V **cvičení 6** volíme nejen slova s různým významem, ale pokud možno i příslovečná určení způsobu vyjádřená různým slovním druhem (vyptával se *pozorně, se zaujetím*; podívala se na mě *pátravě, s podezřením* apod.).

Cvičení 7 a 8 jsou opět kreativní, jejich záměrem je naučit žáky přesnému vyjadřování a funkčnímu užití příslovečných určení ve větě i textu. Ve **cvičení 8** necháme žáky nalézat různé možnosti. Např.: *Po vyučování půjdu hned na oběd. Ze školy půjdu rychle na oběd do školní jídelny. – Už rok s nadšením staví modely letadel. Večer vždy staví v dílně modely letadel.*

Také při výkladu příslovečného určení závislého na přídavném jméně se zatím omezíme pouze na případy, kdy příslovečné určení určuje přídavné jméno v postavení přísudku.

V **cvičení 9** opět zdůrazníme, že ve větě může být zastoupeno i více příslovečných určení stejného typu (*dobře, pod mikroskopem* – příslovečná určení způsobu).

Cvičení 10 si klade za cíl pěstování vyjadřovacích schopností dětí (*chytrý jako liška, hbitý jako lasička, rychlý jako jelen, rudý jako rak* apod.). Jestliže máme možnost, seznámíme žáky i s některou z českých frazeologických příruček, např. se Slovníkem české frazeologie a idiomatiky.

Pracovní sešit str. 42–43

V **cvičení 1** budeme akceptovat i to, jestliže žáci vypíší jako příslovečné určení způsobu *na kole* a *vlakem*. Lze dále ještě zadat úkol, aby žáci vyhledali ve větách příslovečná určení místa.

Cvičení 3 je možno doplnit např. tímto způsobem: *V obličejí byl bílý jako stěna, červený jako rak, zelený jako sedma, žlutý jako citron.*

Vlasy měla černé jako havran, žluté jako sláma, bílé jako sníh, rezavé jako liška, husté jako hřívá.

Měla oči černé jako saze (jako uhel), hnědé jako mandle, modré jako nebe, zelené jako smaragdy, šedé jako ocel.

Byl vysoký jako topol, kulatý jako soudeček, hubený jako tyčka, urostlý jako dub.

Byla hladová jako vlk, ospalá jako kotě, pomalá jako hlemýžď, rychlá jako srna, tvrdohlavá jako osel, splašená jako sardel.

Usmívá se jako měsíček, mračí se jako kakabus, řve jako tygr, bručí jako medvěd, kvíčí jako prase, poskakuje jako splašený, zpívá jako slavík, vleče se jako slimák, utíká jako jelen.

Kvůli možnosti samostatné kontroly uvádíme plné řešení **cvičení 4**:

Príslovečné určení místa: *po silnici, k přehradě, za lesem, do kopce, seshora, u vody, kolem, na kopcích, za skaliskem, uprostřed přehrady*

Príslovečné určení času: *dnes, chvílku, už, vždycky, před rokem, teď*

Príslovečné určení způsobu: *rázně, sportovně, nádherně, tajuplně*

Cvičení je možno využít všestranněji, např.:

1. Uveďte, z kterých přídavných jmen jsou odvozena příslovce *rázně, sportovně, nádherně, tajuplně*.
2. Která příslovce jsou utvořena z přídavných jmen *zkroucený, starý, opuštěný*?
3. Ukažte na příkladech ve větách, kdy *kolem* a *uprostřed* jsou příslovce a kdy předložky.
4. Vyhledejte souvětí, které se skládá z největšího počtu vět.
5. Spojte do souvětí věty v uvedeném pořadí:
 - a) *Spěchá k přehradě. U vody se cítí vždy nádherně.*
 - b) *U vody se cítí vždy nádherně. Spěchá k přehradě.*

V **cvičení 5** nabízí obrázek řadu možností: *vlevo, vpravo, vedle rodičů, pod stolem, na stole, vedle stolu, na židli, v krabici, na míse, na stromečku, okolo stromečku, v ruce, v krabici, z krabice* apod.; *o Vánocích, o Štědrém dnu, večer, právě, před chvílí, teď, stále* apod.; *překvapeně (natahuje ruku), vesele (skáče), klidně (leží), napjatě (pozoruje), zvědavě (hledá), omamně (voní), čarovně (září)* apod. Je možno pokusit se i o ucelený popis obrázku; v tomto případě dbáme i na kompoziční a stylizační stránku.

PŘÍVLASTEK

Přívlastek shodný

Přívlastek se do větné struktury zapojuje jen se svým řídicím jménem. Vztahy mezi přívlastkem a jménem jsou velice různorodé. V 6. ročníku se omezíme pouze na konstatování, že přívlastek a) blíže určuje význam jména, b) formálně na jméno závisí a může být shodný nebo neshodný.

Vzhledem k tomu, že se zabýváme příklady, kdy přívlastek rozvíjí výhradně podstatné jméno, a že je to člen, který nikdy nepatří k základové větné struktuře, uvádíme ve cvičeních i ty příklady, kdy přívlastkem jsou určena i podstatná jména v pozici rozvíjejících větných členů.

V **cvičení 1** vyhledáváme pomocí otázek přívlastky a určujeme jejich slovnědruhovou platnost (*jedna* vrata – číslovka /v množném čísle, protože rozvíjí podstatné jméno pomnožné/, *její* brada – zájmeno přívlastňovací, ostatní vyjádřeny přídavnými jmény). Zejména ve větě „...její brada byla obrostlá *zrzavými* chlupy“ zdůrazníme, že při rozboru je nutné vycházet vždy od přísudku (*byla obrostlá*) – *chlupy, jakými?* – *zrzavými* (přívlastek).

Cvičení 2 navazuje na učivo tvaroslovné; necháme žáky opět uvádět různé možnosti, popř. vyhledáme sami různá podstatná jména, od kterých lze přídavná jména přívlastňovací vytvořit.

Přívlastek neshodný

Cvičení 3 je poměrně náročné. Doporučíme vypisovat jednotlivé příklady na tabuli (např. vytvořit dva sloupce; do prvního uvést přívlastky shodné, do druhého přívlastky neshodné – vždy spolu s rozvíjeným podstatným jménem).

Přívlastky shodné

trojský kůň
dávnými časy
slavné město
toto město
pevnými hradbami
každé zbrani
Istivý Odysseus
dřevěnou sochu
několika druhy
ostatní Řekové
dřevěný kůň

Přívlastky neshodné

břehu *moře*
vojska *Řeků*
bdělost *Trojanů*
sochu *koně*
konec *války*
dar *městu*

Několik spojení podstatných jmen s přívlastkem z prvního i druhého sloupce necháme žáky vyskoňovat a vedeme je tak k poznání, že přívlastek shodný mění svůj pád spolu s podstatným jménem, zatímco přívlastek neshodný zůstává stále v téměř tvaru. Cvičení lze rozšířit: např. určujeme přívlastky z hlediska jejich slovnědruhové platnosti. (Přívlastky shodné: *toto*,

každé – zájmena, *několika* – číslovka, ostatní vyjádřeny přídavnými jmény. Přívlaskty neshodné: vyjádřeny podstatnými jmény v různých pádech.) Při rozvíjení přívlasktů dbáme na to, aby žáci neuváděli např. přívlastek několikašobný. (Příklad rozvíti: *Před dávnými časy stálo na břehu blankyného moře velmi slavné město, ...*)

Cvičení lze užít i jako podklad k všestrannému jazykovému rozboru:

1. Které hlásky vyslovujeme ve slovech *město*, *nápad*, *bdělost* a *předstírali*?
2. Od kterých základových slov a pomoci které předpony nebo přípony jsou odvozena slova *oklamat* a *dřevěný*?
3. Proveďte morfematický rozbor slova *několika*.
4. V uvedených slovech oddělte svislou čarou koncovku od kmene: *dávnými*, *hradbami*, *ostatní*.
5. Ve kterých slovech v poslední větě je koncovka nulová?
6. Vyhledejte v textu zájmeno vztahné.
7. Podle kterého vzoru skloňujeme slova *zbraň* a *bdělost*?
8. Od slova *břeh* utvořte tvar v 6. pádě množného čísla a užitje ho ve větě.
9. Řekněte, která z těchto sloves nemohou vyjádřit přítomnost: *stát*, *jmenovat se*, *dostat*, *oklamat*, *předstírat*, *postavit*, *ukrýt se*.
10. Určete všechny větné členy ve větě *Před dávnými časy stálo na břehu moře slavné město*.

Textem chceme dále motivovat žáky k vyhledávání informací a využít ho jako východisko pro krátká mluvní cvičení.

Podklady pro vyprávění báje nalezneme např. v knize Staré řecké báje a pověsti od Eduarda Petišky.

(Starověká Troja ležela na území dnešního Turecka, v severozápadním cípu Malé Asie poblíž Dardanel. Místo, kde ležela, našel německý obchodník a archeolog Heinrich Schliemann /1822–1890/, který se inspiroval údaji uvedenými v Homérových eposech. Jeho vykopávky v Řecku umožnily probrát dosud neznámé starobylé kultury.)

Cvičení 4 má kreativní charakter. Porovnáme jednotlivé verze z hlediska toho, která z nich podává nejužitečnější popis, a odůvodníme proč. Necháme žáky uvádět další různé možnosti vystižení charakteristických rysů pomocí přívlasktů (i neshodných).

Při určování větných členů ve **cvičení 5** rozdělíme text na jednotlivé věty a pak vycházíme vždy od přísudku: zapojte se – *přísudek (podmět nevyjádřený)*, do soutěže – *předmět ve 2. pádě*, naši – *přívlastek shodný*; vyhraje – *přísudek (podmět nevyjádřený)*, iPod – *předmět ve 4. pádě*; pošlejte – *přísudek (podmět nevyjádřený)*, odpovědi – *předmět ve 4. pádě*, na adresu – *příslovečné určení místa*, naši – *přívlastek shodný*, do září – *příslovečné určení času*, pátého – *přívlastek shodný*; uveďte – *přísudek (podmět nevyjádřený)*, adresu – *předmět ve 4. pádě*, svou – *přívlastek shodný*, na obálce – *příslovečné určení místa*, přesně – *příslovečné určení způsobu*; proběhne – *přísudek*, vylosování – *podmět*, za týden – *příslovečné určení času*.

Cvičení 6 prověřuje, zda žáci učivu o rozvíjejících větných členech porozuměli. Opět trváme na tom, aby při analýze věty vždy vycházeli nejprve od přísudku (např. v 1. větě: *považuje /přísudek/ – kdo? každý /podmět/, koho? zajíce /předmět/, považuje za zvíře, za jaké? plaché /přívlastek/*; ve 3. větě: *je správná /přísudek/ – co? představa /podmět/, jaká představa? tato /přívlastek/ apod.*

Několikanásobným větným členům se budeme podrobněji věnovat v sedmé a osmé třídě, proto zde tuto problematiku pouze naznačíme v **cvičení 7**. Dbáme i na obsahovou správnost odpovědí. Žáci mohou také uvádět vlastní příklady, popř. vymyslet za domácí úkol soutěž z různých oborů pro své spolužáky.

(Otázky musí být formulovány tak, aby vyžadovaly v odpovědích několikanásobný větný člen.) Např. z literatury: *Vyjmenujte alespoň pět autorů, kteří psali pohádky. Uveďte alespoň tři spisovatele, kteří žili v 19. století. Znáte jména bratrů, kteří napsali Devatero pohádek? Uveďte tři literární díla, ve kterých jsou hlavními hrdiny zvířata apod.*

Pracovní sešit str. 44–45

Ve **cvičení 1** se zaměřujeme na přívlastky shodné, vyjádřené různými slovními druhy:

Přídavná jména: *pravém, nezbytný, Radčinu, různých, letní, pevné, špičaté, velké, plátěné, starší*

Zájmena: *všechny, jeho, nás*

Číslovky: *několikeré, dva, sedmé, druhou*

Ve **cvičení 2** musí být červeně podtrženy výrazy *cestopisný, rovníkové, kávovníkové, podivuhodnou, nejmenší, střední, Viktoriiny, jejich, nejjížnější, Stolovou, mohutný, tento* a modře *Afriky, domorodců, světa, Afriky, sopky*.

Toto cvičení lze opět využít všestranněji. Např:

1. Je v textu slovo *uprostřed* příslovce, nebo předložka? Řešení odůvodněte.
2. Ve které větě jsou tři různá příslovečná určení místa?
3. Který větný celek je souvětí?

Ve **cvičení 3** můžeme po splnění úkolu iniciovat žáky k ještě bohatšímu rozvíjení pomocí přívlastků. Např.: *Rodiče našeho kamaráda Petra zmeškali odjezd osobního vlaku do Čáslavi.*

Cvičení 4: Obrázek dává dostatek podkladů pro užití přívlastků, např.: *vlasý – dlouhé, krátké, ježaté, vlnité, rovné, po ramena; kalhoty – široké, úzké, s kapsami, bez kapes; triko – pruhované, s potiskem; boty – nízké, vysoké, bez paty apod.*

Kvůli možnosti samostatné kontroly uvádíme plné řešení **cvičení 5:**

1. Petr se vrátí domů za chvíli. Vrátil se – *přísudek*, Petr – *podmět*, domů – *příslovečné určení místa*, za chvíli – *příslovečné určení času*.

2. Pavlína mi na týden půjčila tu knížku. Půjčila – *přísudek*, Pavlína – *podmět*, mi – *předmět ve 3. pádě*, knížku – *předmět ve 4. pádě*, tu – *přívlastek shodný*, na týden – *příslowečné určení času*.
3. Všichni si vesele vyprávěli různé zážitky. Vyprávěli si – *přísudek*, všichni – *podmět*, zážitky – *předmět ve 4. pádě*, různé – *přívlastek shodný*, vesele – *příslowečné určení způsobu*.
4. Tento dopis je adresovaný naší mamince. Je adresovaný – *přísudek*, dopis – *podmět*, tento – *přívlastek shodný*, mamince – *předmět ve 3. pádě*, naši – *přívlastek shodný*.
5. Na náměstí rostou dvě řady lip. Rostou – *přísudek*, řady – *podmět*, dvě – *přívlastek shodný*, lip – *přívlastek neshodný*, na náměstí – *příslowečné určení místa*.
6. V neděli já a tatínek pojedeme k našim známým. Pojedeme – *přísudek*, já a tatínek – *podmět* několikanásobný, v neděli – *příslowečné určení času*, k známým – *příslowečné určení místa*, našim – *přívlastek*.

Poznámka: Ve 3. příkladu je zájmeno zvrátané vlastně předmětem ve 3. pádě (*vyprávěli sobě navzájem*). Vzhledem k obtížnosti necháváme však toto určení stranou pozornosti.

Věta jednoduchá a souvětí

Tato kapitola shrnuje učivo z prvního stupně. Protože vycházíme z pojetí, že každá věta obsahuje přísudek (větné ekvivalenty ponecháváme zatím stranou pozornosti), opíráme se i při rozlišování vět a souvětí o počet přísudků v daném syntaktickém celku. (Komplikovanější případy, kdy např. došlo k vypuštění přísudku, nejsou také ještě do učiva zahrnuty.)

Cvičení 1. a) obsahuje jednodušší příklady. Obtížnější je poznávání spojovacích výrazů, zejména při antepozici věty vedlejší (*zatímco*), popř. určení jejich slovnědruhové platnosti (spojky, vztažná zájmena *který, co*). Část **b)** a **c)** si klade za cíl vyvolat diskusi, popř. naučit se argumentovat a být tolerantní k názorům jiných. Důležitá je i průprava umět svůj názor slušně vyjádřit, popř. – je-li oprávněný – i obhájit.

Obdobný charakter jako cvičení 1 má rovněž **cvičení 2**, které navíc obsahuje věty jednoduché a přívlastek volný (*probuzená tím hlukem*). Obtížné pro žáky může být určení platnosti výrazu *jak* (vztažné příslovce) a *kdo* (vztažné zájmeno).

Ve **cvičení 3** se soustředíme na volbu vhodných spojovacích výrazů.

Cvičení 4 a 5 se zaměřují na pěstování vyjadřovacích schopností; při probírání **cvičení 4** můžeme využít i některý z frazeologických slovníků, popř. necháme žáky uvádět i další příklady.

Pro bystré hlavy

Cvičení má charakter soutěže. Při porovnávání nejdelších smysluplných vět je možno i dané příklady analyzovat z hlediska větných členů. Nejkratší

souvětí se může skládat ze tří slov (*Pochodují a zpívají*). **Cvičení 6, 7. a) a 8. a)** jsou zaměřena na interpunkci.

Cvičení 6. a): *Když jdeme s rodiči na houby, hledáme nejčastěji jeden druhého. Při hodu míčkem se ukázalo, že většina děvčat umí jenom hod nablízko. Kružnice je čára, která se točí kolem sebe dokola. Šetřím školní majetek, proto se učebnice ani nedotknu. V minulosti byla voda řek tak čistá, že ji naši předkové pili dobrovolně. Protože jsme běželi dva, doběhl jsem jako druhý vítěz. Most slouží k tomu, aby pod námi tekla řeka. Aby se táta zase nevztekal u televize, poslala ho maminka na hokej.*

b) *Ponoříme-li teploměr do horké vody, rtuť stoupá, protože je jí horko. Matematiku potřebujeme proto, abychom si více vydělali a dovedli si to spočítat. Nejrychlejší z nás je Milada, které nikdo nestačí, i když jenom mluví. Rozhodčí je muž, který kritizuje hráče a riskuje zdraví. Některé rostliny mají trny, kterými se brání, aby je lidé nesnědli.*

7. a) Tajemné pyramidy

Turisty z celého světa přitahují do Egypta tajemné jehlancovité stavby, které se nazývají pyramidy. Byly určeny k tomu, aby v nich byli pohřbeni egyptští vládcové a jiní vysocí státní úředníci. Co snad návštěvníky udivuje nejvíce, je technický výkon jejich stavitelů. Vždyť např. nejmenší kvádr z proslavené Cheopsovy pyramidy váží dvě a půl tuny a největší dosahuje váhy až čtyřiceti tun! Kameny jsou opracovány tak přesně a přiléhají k sobě tak těsně, že do spár mezi nimi se nevejde ani lístek papíru.

Uvnitř pyramid je jedna nebo více pohřebních komor a spletitý systém chodeb, které tvoří skutečný labyrint. Chodby byly budovány jako bludiště proto, aby v nich případný vykradač hrobů zabloudil a zahynul. Mnohé chodby jsou slepé, jiné ústí do sebe, proto bez značek a bez kompasu v nich můžeme bloudit celé hodiny a nepřiblížíme se ke komoře ani o krok. Některé chodby jsou nízké, takže se jimi sotva proplážíme, jiné jsou strmé a jiné se prudce svažují a končí propastí, která se zdá bezedná. Vedle pyramid byly postaveny hrobky královských úředníků, kteří chtěli být i po smrti v blízkosti svého pána.

K samostatnému vyhledávání informací a formulování krátkých mluvených projevů se vracejí následující cvičení:

Cvičení 7. b): Ve slovníku jsou uvedeny tyto údaje: **labyrint** – tvaroslovná charakteristika: 2. pád labyrintu, rod mužský; původ slova: pochází z řečtiny ze zeměpisného jména; význam slova: *bludiště, spleť*: 1. ulic (velkoměsta); v přeneseném významu 1. zkratek.

Vhodným výchozím materiálem pro připravený mluvený projev – **cvičení 7. c)** – může být zpracování báje Théseus v knize Staré řecké báje a pověsti od Eduarda Petišky.

Cvičení 8. b) má kreativní charakter; lze ho využít i jako podklad pro soutěž, kdo např. vymyslí nejtipnější závěr.

Pracovní sešit str. 46–49

1. a): Kryštof Kolumbus

1. Kolumbovy lodě se plavily po oceánu celou věčnost. 2. Konečně jednoho dne zanesly vlny k boku Santy Marie šípkovou větvičku s čerstvým květem a zanedlouho vylovili námořníci i hůlku, kterou zřejmě opracovaly lidské ruce. 3. Zpráva se bleskurychle roznesla po všech třech lodích. 4. Námořníci rázem ožili, netečnost a únava zmizely díky naději, že se lidé konečně zachrání z nekonečné jednotvárnosti plavby, že se lodi konečně přiblížily k pevnině. 5. Kolumbus dal ihned vyhlásit, že bude odměněn ten muž, který první spatří na obzoru zemi. 6. Lodníci se nyní nemohli dočkat, až na ně přijde řada, aby vystřídali hlídku v koši. 7. Viseli očima na vzdálené čáře, kde se moře dotýkalo oblohy. 8. Teď se každá loď snažila vyvinout co největší rychlost. 9. Admirálský koráb Santa Maria byl nejpomalejší. 10. Z obou menších lodí byla rychlejší Pinta. 11. Jak se pomalu sunula vpřed, námořníci z této lodi si odvažovali z hlav šátky a mávali na ostatní. 12. Ale po celý zbývající den košové hlídky marně namáhaly zrak. 13. Pak se slunce začalo sklánět k obzoru, světlo rudlo, pak šedlo, až přešlo v šero a tmu. 14. Když se ve dvě hodiny po půlnoci ozval z Pinty výstřel, Kolumbus věděl, že se právě dočkal největší chvíle svého života.

Věty jednoduché: 1., 3., 8., 9., 10., 12.

Souvětí	Počet vět	Spojovací prostředky
2.	3	a, kterou
4.	4	že, že
5.	3	že, který
6.	3	až, aby
7.	2	kde
11.	3	jak, a
13.	4	až
14.	3	když, že

Cvičení 2: Ohnivý muž

Děda Ulčík se za mladých let zdržel kteréhosi večera v Hluku u muziky a pustil se až pozdě v noci domů do Vlčnova. Když zdálky uslyšel ponocného odtrubovat půlnoc, padla na něho tíseň. Najednou uslyšel, jak za ním někdo supí a něco volá. Děda se poohlédl, aby si toho nočního poutníka prohlédl. Lekl se, že by se v něm krve nedořezal. Za ním stál chlap, byl celý nahý, ale šlehalo z něho plameny na všechny strany. V dědovi byla malá duše, avšak vzmužil se a pokračoval dál svou cestou. Ohnivák šel několik kroků za ním, až došli na samý kraj lesa. Tam najednou strašidlo zmizelo, jako by se po něm slehla zem.

Když potom děda doma vyprávěl, koho v lese potkal, nikdo mu to nechtěl věřit. Přestože měl pro strach uděláno, už se nikdy přes hlucký háj v noci nepustil.

V předposledním větě celku je vztažné zájmeno *koho*.

V části **b)** je možno zadat dva různé požadavky:

1. žáci mohou tvořit jakákoliv souvětí, která nemusí s uvedeným textem přímo souviset;

2. žáci se pokusí vytvořit taková souvětí, která se mohou stát součástí výchozího textu, a označí místo, kam by je do textu zapojili. Vyprávění přitom musí zůstat koherentní (soudržné).

V části **c)** ověříme, zda žáci uvedeným frazémům rozumějí.

Následující tři cvičení mají transformační charakter. Dbáme na to, aby náhrada věty větěným členem a naopak proběhla adekvátně. Tato cvičení jsou velmi důležitá pro poznání funkce vět a větých členů (větší pozornost jim budeme věnovat v 7. ročníku).

Pro žáky mohou být obtížné zejména konstrukce s příčinnostními příslovecnými určeními (základním prostředkem je tu totiž vyjádření pomoci věty vedlejší) a konstrukce doplňkové a okolnostní. Např. ve **cvičení 3**:

Přes zákaz rodičů šel do kina. – Ačkoliv mu to rodiče zakázali, šel do kina. Kvůli kašli a rýmě jsem nemohla na trénink. – Protože jsem měla kašel a rýmu, nemohla jsem na trénink.

Při tak silném dopravním provozu raději nejezdím na kole po silnici. – Jestliže (když) je tak silný dopravní provoz, raději nejezdím na kole po silnici. S plnou pusou nemáš mluvit. – Jestliže (když) máš plnou pusou, nemáš mluvit.

Zahlédla jsem ji vcházet do vašeho domu. Zahlédla jsem ji, jak vchází do vašeho domu.

Bez rozloučení se k nám otočil zády. – Aniž by se rozloučil, otočil se k nám zády.

Cvičení 4 se zaměřuje na znalost frazeologie (přirovnání); můžeme ho rozšířit i vzhledem k znalostem žáků, popř. využít některý ze slovníků (např. Slovník české idiomatiky a frazeologie).

Cvičení 5 přináší jisté obtíže v souvislosti se substantivizací, užitím vhodných předložek, adjektivizací a náhradou infinitivem:

1. Spoléhám na *jeho pomoc*. 2. Z výletu jsme se vrátili *po setmění*. 3. *Po uvaření* ponoříme vajíčka na chvíli do studené vody. 4. Bavili jsme se o *svých prázdninových plánech*. 5. *Ještě před koncem představení* začali někteří diváci utíkat do šatny. 6. Dělán všechno *podle vašeho přání*. 7. Bylo by velmi nebezpečné *dotknout se těch spadlých drátů*. 8. *Navzdory špatnému počasí (přes špatné počasí)* na tu túru půjdeme. 9. Dělán si starosti *kvůli Michalově tak vysoké teplotě*. 10. Slyšela jsem tě *hlasitě se smát*. 11. Co budeš dnes dělat *po skončení vyučování*? 12. *Po dešti* jsem šla domů. 13. Balík vám vydáme *jen po předložení občanského průkazu*. 14. Došli jsme až k domu *stojícímu na konci ulice*. 15. Cítila se *velmi unavená*.

Ve **cvičení 6** lze porovnat, jestli mají žáci stejná řešení.

Tvoření vět

Tato část se zaměřuje na větu z hlediska produktora textu, tj. z hlediska jejího vzniku; sleduje přitom dvojí cíl:

1. Usiluje o to, aby se žáci zamýšleli nad formální i významovou stránkou vytvořených konstrukcí, jejich správnosti.

2. Tento oddíl je jednoduchým úvodem do teorie valenční syntaxe (bez užití terminologie), který má umožnit pozdější pochopení zpracování této problematiky v našich současných gramatikách.

Cvičení 1 a 2 navazují na učivo probírané v tvarosloví i v oddíle věnovaném stavbě vět. Dbáme na různorodost příkladů podle uvedených pokynů (zejména u podmiňovacího způsobu – tvary *bych*, *bychom* jsou doposud převážně kodifikovány jako jediné spisovné).

Cvičení 3 vede k poznání, že předměty jsou vždy součástí základové větové struktury, jsou zpravidla obligatorní (tj. musí být ve větě vyjádřeny), jen někdy potenciální (tj. nemusí být ve větě slovně vyjádřeny). Tak např. nelze vytvořit větu **Včera napsal*, nýbrž je nutno obsadit alespoň jednu předmětovou pozici: *Včera mi napsal*. *Včera napsal úkol*.

Poznámka: Sloveso v určitém slovesném tvaru určuje, jaká bude základní podoba věty. Vyjadřuje totiž pouze nějaký děj nebo stav, a proto potřebuje další jazykové prostředky, které jeho význam doplňují a zpřesňují (pojmenovávají činitele děje, zasažený předmět, okolnosti apod.); tyto členy, bez nichž by věta nebyla smysluplná, označujeme jako valenční. Sloveso v postavení přísudku a jeho valenční členy se nazývají základová větná struktura. Blíže viz např. Základní mluvnické českého jazyka (V. Styblík a kol.).

Cvičení 4 procvičuje schopnost rozlišení podmětové a předmětové pozice.

Cvičení 5 představuje jednoduchý úvod do problematiky sémantiky sloves. Snaží se ukázat, že závislé členy skutečně modifikují (určují) slovesný význam a že je nutno dbát nejen na výběr slovesa, ale i na jeho doplnění. (Velice bohatý materiál ostatně poskytují žakovské slohové práce.) *Připravit se na něco* = přichystat se, *připravit koho o něco* = zbavit koho něčeho; *zaplatit za něco* = odpykat něco, *zaplatit někomu něco* = dok. k platit; *říct někomu něco* = mluvit, *říct někomu o něco* = požádat; *mluvit něco* = říkat, *mluvit s někým o něčem* = hovořit; *nařít něco* = seřít, upravit k určitému úkonu, *nařít někomu něco* = přikázat, poručit; *připravit někoho o něco* = způsobit ztrátu něčeho, *připravit někomu něco* = uchystat.

Obdobný cíl sleduje i **cvičení 6**. Př.: *Nabyl – získal* (+ 2. p.), *myslím – přemýšlím* (o + 6. p.), *cením si – oceňuji* (+ 4. p.), *učíme se – studujeme* (+ 4. p.), *zachtělo se – zatoužil* (po + 6. p.), *nechápu – nerozumím* (+ 3. p.), *říkáš – praviš* (+ 4. p.), *ovládá – umí* (+ 4. p.).

Cvičení 7 předjímá učivo o slovesech předmětových a bezpředmětových a naznačuje, že některá slovesa vyžadují jako své valenční doplnění příslovecné určení (*tvářit se* + přísl. urč. způsobu, *směřovat* + přísl. urč. místa, *počínat si* + přísl. urč. způsobu).

Cvičení 8 má podobný charakter jako **cvičení 5**. Slovesný význam se mění i v závislosti na tom, zda je součástí základové větné struktury předmět, nebo příslovečné určení: *zamířil na srnu* = zalícil, *zamířil do lesa* = směřoval; *dopadla zloděje* = chytila, *dopadlo to dobře* = skončilo; *dosáhl cíle* = dospěl k cíli, *dosáhne na kliku* = vztaženou rukou se dotkne; *tancují kolem něho* = pohybují, *tancovat valčík* = pohybovat se v rytmu valčíku.

Ve **cvičení 9** dbáme na smysluplnost vět a na to, aby nebyly formálně ani významově přetíženy.

Stavba textová

V 6. ročníku se budeme věnovat procvičování některých jevů uplatňujících se ve stavbě textu, souvislejší poučení však bude následovat až ve vyšších ročnících.

Cvičení 1 má spíše charakter hry. Nad vzniklými texty se můžeme zamyslet, jakými prostředky je zajištěna návaznost jednotlivých výpovědí (opakování slov, užití výrazů synonymních, příslovečných určení zajišťujících prostorovou orientaci, posloupnost jednotlivých témat apod.).

Ve **cvičení 2** se zaměříme na vyhledávání vhodných příslovečných určení místa; dbáme na to, aby žáci neuzívali pouze zájmenných příslovcí.

Obdobně je zaměřeno i **cvičení 3**, ve kterém doplňujeme příslovečné určení času a navíc dbáme na zachování textové souvislosti, a **cvičení 4**, kde nahrazujeme výrazy *pak* a *potom* synonymy (např. *V pondělí dopoledne ... Hned jsem se umyla ... Vzápětí přišel ... A nato ...*).

■ **OPAKOVÁNÍ O PŘÍMÉ ŘEČI**

Přímé řeči byla věnována pozornost v 5. ročníku, a proto jsou zařazena cvičení opakováním. Navíc usilujeme o to, aby se žáci zamýšleli nad výpovědními funkcemi.

V **cvičení 1** jsou v přímých řečech užity různé částice a další prostředky signalizující funkce výpovědí (např. *že* + podmiň. zp. – pochybnost, *asi* – domněnka, *ne* + *aby* + podmiň. zp. – varování, *jen* + *aby* – přání, zájmenné příslovce *jak* + částice *to* + *zase* – napomenutí, tvar rozk. zp.+ dokonavý vid – povel).

V **cvičení 2** vedeme žáky k posouzení stylové platnosti uvedených výrazů a k doplnění vhodné přímé řeči z tohoto hlediska.

Cvičení 3 má transformační charakter; vyhledáváme vhodná místa, kde lze přímou řeč nenásilně užít. (Př.: „*Bety, Bety, “ volal jsem ze všech sil na naši fenku.*“)

Cvičení 4 ukazuje, že přímá řeč musí být někdy užita kvůli bezprostřednosti, posílení vztahu k adresátovi, živosti a názornosti vyprávění. Např.:

- a) *Malý Filip se ptá tatínka: „Tati, bude zítra pěkně?“*
„*Prosím tě, proč tě to zajímá?“ diví se otec.*“

„No, viš, kvůli matykáři. Včera při hodině říkal, že jednoho krásného dne ze školy odejde a bude mít od nás svatý pokoj.“

b) Ve druhé třídě se děti učily o vlaštovkách a paní učitelka se jich zeptala: „Děti, kdo z vás ví, proč někteří ptáci na podzim odlétají na jih?“

Katka se nerozpakovala a pohotově odpověděla: „No to je přece jasné. Pěšky by to bylo moc daleko.“

c) V první třídě dostaly děti za úkol, aby vyjmenovaly všech pět smyslů. Když se dlouho nikdo nehlásil, paní učitelka znovu opakovala: „Tak děti, kdo z vás dokáže uvést alespoň jeden smysl?“

Přihlásil se Marek: „No tak třeba smysl pro humor.“

Při závěrečném **ověřování znalostí** a dovedností je obtížné splnit bod **10** (např. *Po chvíli Petr v soutěži správně odpověděl i na poslední otázku – netrváme na tom, aby každý větný člen byl zastoupen jen jednou*), **11** (slovesa předmětová – *pozorovali jsme, přemýšlím, dostali jsme, vlastní, kupují*).

Bod **15** vede opět ke srovnání s cizími jazyky; vyjadřovat podmět a zachovávat pevný slovosled je nutné např. v angličtině. Vzhledem k tomu, že tento jazyk nemá rozvinutou flexi, plní slovosled do značné míry úlohu gramatickou (z pozice ve větě usuzujeme, jakou platnost větného členu daný výraz má). Podmět je nutno vyjadřovat i v němčině; slovosled je již – co se týče postavení podmětu a předmětu – volnější, protože v němčině flexe existuje.

Pracovní sešit str. 50

Cvičení 1:

Přes potok, ve kterém bouřila a řvala kalná voda po noční průtrži, vedla lávka. Uprostřed stáli dva muži, jeden s vlasy až na ramena, druhý s hlavou holou jako vejce. Musili na sebe hulákat, aby si rozuměli.

„Tak uhněte, nevidíte, že mi stojíte v cestě?“ povídá vlasatý.

Holohlavý na to: „Vy překážíte mně, abych mohl přejít na druhou stranu potoka.“

Vlasatý se zasmál: „Tak couvněte, já přejdu a pak můžete jít po svém!“

„Proč necouváte vy?“ odpověděl holohlavý. „Mě lidi víc potřebují než vás, spěchám.“

„Hele, hele, to by se teprve vidělo, vašnosto! Po mně je poptávka, sire, jsem na roztrhání.“

„A kdo jste, vůbec?“

„Až po vás! Ale honem, nebo do vás šťouchnu a vezme si vás voda.“

„Mně říkají Rozum, jak vám?“

„A mně Štěstí.“

A tak pan Rozum a pánisko Štěstí stáli uprostřed lávky nad divokou vodou, křičeli na sebe a nerozuměli si. Až konečně Rozum ustoupil. Vycouval a stál teď se Štěstím na jednom břehu.

Cvičení 2 a 3 se opět vracejí ke vztahu mezi uvozovací větou a přímou řečí.

Na závěr této kapitoly připojujeme souhrnná cvičení na všestranný jazykový rozbor, která procvičují mluvnické učivo probírané v 6. třídě.

1. *Napište podle diktátu.*

M a c o c h a

Ve vesnici Vilémovice žil sedlák se ženou a malým synkem Martinem. Žena mu brzy umřela a sedlák se znovu oženil, aby měl někoho, kdo by se staral o dítě.

Maceše se do roka narodil chlapec a sedlákovu Martinovi nastaly zlé časy. Macecha přemýšlela, jak by se ho zbavila.

Jednou mu řekla, že půjdou do lesa sbírat jahody. Dostali se do míst, kam si z vesnice málokdo troufal, protože se tam černala hluboká propast. Na jejím okraji rostlo množství pěkných jahod. Macecha vybidla Martina, aby je natrhal. Když se však naklonil nad okraj, macecha ho shodila dolů a utekla pryč.

Chlapci se podařilo zachytit se na větvích borovice. Vzlykal a volal o pomoc, až ho jeho otec našel. Nepřející macecha měla takové výčitky svědomí, že do propasti skočila sama.

2. *Jak se liší psaná a mluvená podoba slov* dítě, pěkných, shodila?

[d'-í-t'-e], [p-j-e-k-n-í-ch], [s-ch-o-d'-i-l-a-] nebo [z-h-o-d'-i-l-a]

3. *Ve slovech* synkem, okraji, množství, výčitky *vyhledejte předponu, kořen, příponu a koncovku.*

Předpona	Kořen	Přípona	Koncovka
	syn	k	em
o	kraj	i	
	množ	stv	í
vý	čit	k	y

4. *Určete druhy těchto slov v textu:* se (ženou), brzy, zbavit, znovu, aby, protože, dolů, jednou, kam, když, až.

(předložka – se; příslovce – brzy, znovu, dolů, kam; sloveso – zbavit; spojky – aby, protože, když, až; číslovka – jednou)

5. *Vyhledejte v textu tři příklady na podstatná jména konkrétní a tři příklady na podstatná jména abstraktní.*

(Např.: konkrétní – sedlák, žena, synek; abstraktní – časy, pomoc, výčitky)

6. *Vyhledejte v textu vlastní podstatná jména.*

(Macecha, Vilémovice, Martin)

7. *Určete rod, číslo, pád a vzor u těchto podstatných jmen v textu:* vesnici (žen., 6., jedn., růže), dítě (stř., 4., jedn., kuře), chlapec (muž. živ., 1., jedn., muž), časy (muž. neživ., 1., množ., hrad), propast (žen., 1., jedn., kost), okraji (muž. neživ., 6., jedn., stroj), větvích (žen., 6., množ., píseň), borovice (žen., 2., jedn., růže).

8. *V kterých pádech jsou tvary slova borovice stejné?*
(*borovice* – 1., 2., 5. jedn. č., 1., 4., 5. množ. č.; *borovici* – 3., 4., 6. jedn. č.)
9. *Uveďte množné číslo ke slovům dítě, rok a řečněte, kterého rodu tato slova jsou a podle kterých vzorů se skloňují.*
(*děti* – žen. r., *kost, roky* – muž. r. neživ., *hrad nebo léta* – stř. r., *město*)
10. *Vyskloňujte podstatné jméno Vilémovice. Jak nazýváme podstatná jména, která mají pouze tvary v množném čísle? Podle kterého vzoru se toto podstatné jméno skloňuje? (pomnožná; růže)*
11. *Vyhleďte v textu všechna přídavná jména a určete jejich druh. (tvrdá – malým, zlé, hluboká, pěkných; měkké – nepřející; přivlastňovací – sedlákovu)*
12. *Jak stupňujeme přídavná jména malý, zlý, hluboký?*
13. *Vyhleďte všechna zájmena a určete jejich druh.*
(osobní – *mu, ho, je*; osobní zvrtné – *se, si*; neurčité – *někoho, málokdo*; vztažná – *kdo*; přivlastňovací – *jejím, jeho*; ukazovací – *takové, sama*)
14. *Vyhleďte v textu alespoň jedno sloveso ve tvaru podmiňovacího způsobu. (staral by se)*
15. *Vyhleďte alespoň tři slovesa, která mohou vyjádřit všechny tři časy. (žil, měl, staral by se)*
16. *Vyhleďte alespoň tři slovesa, která nemohou vyjádřit přítomný děj. (umřela, oženil se, narodil se)*
17. *Ve kterých větách v textu není vyjádřen podmět?*
18. *Ve větách Maceše se do roka narodil chlapec a sedlákovu Martinovi nastaly zlé časy určete všechny větné členy*
(*narodil se, nastaly* – přísudky, *chlapec, časy* – podměty, *maceše, Martinovi* – předměty, *do roka* – přísl. urč. času, *sedlákovu, zlé* – přívlastky)
19. *Podstatná jména vesnici, sedlák, ženou v první větě rozvíjěte přívlastky.*
20. *Vyhleďte alespoň dvě příslovečná určení místa a) vyjádřená příslovcem, b) vyjádřená podstatným jménem (s předložkou).*
21. *Vyhleďte souvětí a uveďte, z kolika vět se skládají.*
22. *Pokuste se v pověsti o Macoše užít přímou řeč.*

1. *Napište podle diktátu.*

O b j e v y a v y n á l e z y

Už bychom si snad ani neuměli představit, jak se kdysi cestovalo. Źeleznice se začaly budovat až v 19. století. Do té doby závisela pozemní doprava na koních a moře křížovaly plachtence. Teprve v roce 1782 byl sestroyen výkonný parní stroj.

První zdařilá parní lokomotiva byla zkonstruována v roce 1814 a okolo roku 1850 již zajišťovaly pravidelnou dopravu přes Atlantský oceán parníky. Pro pozemní dopravu se však parní stroj příliš nehodil, protože se neobešel bez zásoby uhlí a dříví k udržování ohně v kotli. Proto se zača-

- lo hledat výhodnější řešení. Výsledkem byl spalovací plynový motor. Dnes jsou však naše auta vybavena zážehovými motory, které mají 4, 6 nebo 8 válců. Když je válců více, je chod motoru pravidelnější.
2. *Ve slovech* neumíme, představit, výkonný *vyznačte slabiky*.
(ne-u-mí-me, před-sta-vit, vý-kon-ný)
 3. *Řekněte, jak se liší výslovnost od psané podoby slov* zkonstruovat, však a chod? *Víte, proč k těmto odlišnostem dochází?* [skonstruovat], [fšak] – spodoba znělosti; [chot] – na konci slova změna znělé souhlásky v neznělou
 4. *Uveďte k těmto odvozeným slovům slova základová:* železnice, parní, pravidelně, plynový.
(železný, pára, pravidelný, plyn)
 5. *Vyhleďte v textu všechna slova, která obsahují předponu* vy-/vý-.
 6. *Uveďte alespoň dvě příbuzná slova ke slovům* moře, doprava, zážehový, vybavit.
(mořský, námořník; dopravit, výprava; zažehnout, zážeh; výbava, vybavený)
 7. *Odůvodněte pravopis slova* výkonný.
 8. *Kterým slovním druhem je v textu slovo okolo?* (předložka)
Utvořte větu, ve které bude slovo okolo příslovcem. (Šel jsem jen tak okolo.)
 9. *Vyhleďte v textu přídavná jména ve tvaru 2. stupně.*
 10. *Vyhleďte v textu číslovky a) základní, b) řadové.*
 11. *Přečtěte různým způsobem letopočty uvedené v textu.*
 12. *Vyhleďte věty, ve kterých je podmět vyjádřen podstatným jménem.*
 13. *Vyhleďte v textu alespoň tři příslovečná určení času.*
 14. *Najděte v textu předměty. Řekněte, v kterém jsou pádě (prostém, nebo předložkovém).*
 15. *Jaké přívlastky jsou v následujících větách?* Pro pozemní dopravu se však parní stroj příliš nehodil. Chod motoru je pravidelnější.
 16. *Vyhleďte v obou větách přísudek. Jak tyto typy přísudku nazýváme?*

SLOH A KOMUNIKACE

Název Sloh a komunikace zdůrazňuje, že cílem výuky není jen naučit žáky vytvářet texty určitého typu a vést je k tomu, aby si uvědomili a osvojili charakteristické rysy jednotlivých slohových útvarů; jde také o výchovu směřující k tomu, aby byli žáci schopni vyjadřovat se náležitým a přiměřeným způsobem v rozmanitých komunikačních situacích a kultivovaně dosahovat svých komunikačních cílů.

Vyučování slohu a komunikace je bezprostředně spjata s jazykovým vyučováním v užším smyslu slova. Žáci se zde učí využívat znalosti, které získali v rámci výuky tvarosloví, slovní zásoby, skladby atd., v řečové praxi. Uvědomují si tak užitečnost těchto znalostí a zároveň je prostřednictvím konkrétních aplikací upevňují a prohlubují. Důležitý pro žáky je také poznatek, že různé jazykové prostředky (spisovné – nespisovné, knižní – hovorové, neexpresivní – expresivní atd.) jsou vázány na různé komunikační situace; např. to, co je plně přijatelné a adekvátní v běžném hovoru, není vhodné pro komunikaci veřejnou, komunikaci slavnostního rázu apod.

Neméně podstatná je vazba na další složku předmětu, na literární výchovu. Literární díla často slouží jako příklady kultivovaného a působivého užívání jazykových prostředků a propracované kompozice textu; nejde přitom o jejich napodobování, ale o uvědomění si možností, které jazyk poskytuje. Na druhé straně literární díla (a další díla umělecké povahy) představují účinný podnět pro slohová a komunikační cvičení, jako jsou reprodukce děje, popisy vystupujících postav; vedle toho žáci také formulují své názory na zmíněná díla, vztahují je k vlastním prožitkům a zkušenostem apod.

Výuka slohu a komunikace se dále úzce vztahuje k dnes velmi potřebné mediální výchově; závažná je problematika filmu, televizních pořadů, počítačové komunikace, zejména internetu, atd. V nemalé míře se projevují i souvislosti s dalšími vyučovacími předměty a s mimoškolními aktivitami žáků (např. popisy předmětů, dějů a pracovního postupu, práce s informacemi).

Vyučování slohu a komunikace směřuje k tomu, aby se u žáků rozvíjela a postupně zdokonalovala schopnost vyjadřovat se souvisle a plynule, přesně a výstižně, s respektováním faktů a souvislostí mezi jevy, a také přiměřeně komunikační situaci. Hlavní důraz je přitom kladen na zvládnutí spisovných jazykových prostředků a na soustavné pěstování spisovného, ale nikoli strojeného projevu, jenž se může dobře uplatnit při vystupování na veřejnosti.

Nástrojem pro osvojování a upevňování těchto schopností jsou cvičení a úkoly několikerého typu. V prvé řadě je třeba, aby se žáci naučili pozorovat jazykové prostředky v textech i celkovou výstavbu textů a aby dokázali

uvažovat o jejich funkčnosti, vhodnosti a přiměřenosti. Některé texty v učebnici mají charakter vzorové ukázky, jež může fungovat jako příklad, jak projev daného typu vytvářet; často však tyto texty působí jako podnět pro úpravy, pro hledání ekvivalentních řešení (synonymní vyjádření, vyjádření, která jiným způsobem realizují tutéž funkci), řešení, která do projevu vnášejí nový prvek (např. emocionální zabarvení), nebo řešení vhodnějších a výstižnějších. Úpravy se mohou týkat jednotlivých jazykových prostředků, tedy slov a slovních spojení, tvaroslovných prvků, syntaktických konstrukcí (stylizační cvičení), ale také rozsáhlejších částí textů a celých textů (kompoziční cvičení). Zde je potřebné rozčlenit texty na odstavce nebo členění na odstavce modifikovat, zvýraznit vzájemnou návaznost vět, případně odstavců, změnit pořadí uváděných údajů, aby vyjádření bylo přehledné a logické, atd. V souvislosti s tím je důležité, aby žáci dokázali samostatně sestavit osnovu textu (osnova je zpravidla heslová, tj. obsahuje jen jmenné formulace, může ale být i větná, s určitými slovesy).

Další typ cvičení je založen na tom, že žáci sami vytvářejí nové texty, jak písemné, tak i ústní, přičemž východiskem a inspirací pro ně zpravidla jsou příklady obsažené v učebnici. Důležité místo zde získává jak vhodnost a výstižnost stylizace (volba slov, syntaktických konstrukcí), tak i složka kompoziční, tedy propracovanost, přehlednost, logičnost, případně poutavost celkové výstavby textu. Zvláště je třeba dbát na rozvoj mluveného vyjadřování, pěstovat u žáků schopnost kultivovaného a spisovného mluveného projevu.

Žáci, kteří přicházejí do šestého ročníku základní školy, se již s problematikou slohu a komunikace seznamovali, ovšem především na konkrétních příkladech a bez teoretického zobecňování. Výuka v šestém ročníku na dosaženou úroveň navazuje; přitom se dbá jednak na rozvoj už získaných formulačních dovedností a na postupné zvládnutí složitějších způsobů vyjadřování, jednak na to, aby žáci sami dokázali o textech a jejich rysech uvažovat. Je ovšem nutno počítat s tím, že výchozí úroveň žáků může být značně rozdílná. Je potřebné na jedné straně věnovat speciální pozornost těm žákům, kteří mají v písemném, resp. ústním projevu výraznější nedostatky, povzbuzovat a podporovat je, na druhé straně rozvíjet dispoziční talenty talentovaných žáků.

Vypravování

Výuka slohu a komunikace v šestém ročníku začíná vypravováním a tomtuto slohovému útvaru se věnuje značný prostor, protože je dětem v daném věku nepochybně blízký a je mezi nimi oblíbený. Cílem je, aby se žáci jednak naučili dodržovat chronologickou výstavbu vypravování a dbali na časové a příčinné vztahy mezi událostmi, jednak aby si osvojili postupy, které mohou zvýšit poutavost a názornost vypravování (volba výstižných jazykových prostředků, užití přímé řeči). Zároveň by si žáci měli uvědomit šíři a rozmanitost podob vypravování v lidské komunikaci (vypravování se ob-

jevuje nejen v krásné literatuře a běžné každodenní komunikaci, ale např. i v odborné oblasti, realizuje se nejen ve slovech, ale také prostřednictvím obrazů, resp. spojení slov a obrazů).

Cvičení 1: Text představuje ukázkou tzv. prostého vyprávění, v němž se stručně uvádějí informace o událostech, jež spolu časově a příčinně souvisejí. Text nejprve s žáky přečteme. Protože se týká filmového díla z roku 1961, je možno připojit několik údajů o dobovém zakotvení příběhu (dějištěm je tzv. státní statek, koně se tehdy ještě využívali v zemědělství k tahu apod.). Pokud někteří žáci film Karla Kachyni viděli, je také možno probrat s nimi jejich divácké dojmy.

a) Přehození pořadí vět by vedlo k narušení chronologie a vztahu příčiny a následku (např. údaj o onemocnění koně musí být uveden dříve než údaj o jeho léčení).

b) Žáci vyhledají v textu výrazy, které pojmenovávají dívku (*Lenka – dívka – dcera*) a které pojmenovávají koně (*nádherný kůň Prim – černý krasavec – Prim – kůň – vraník*). Význam slova *vraník* případně vysvětlíme. Lze také upozornit na to, že hrdiny příběhu označují i zájmena (*mu, ho, její*) a nevyjádřené podměty v některých větách (*Jednoho dne uviděla ...*). Zobecnění: Při vypravování se snažíme vyhnout se jednotvárnosti, proto usilujeme o pestrost výrazu (tato snaha by ale neměla vést k oslabení srozumitelnosti, musí být jasné, k čemu se zvolený výraz vztahuje).

c) Je nutno nejen změnit slovesnou osobu, ale také nahradit některá pojmenování zájmeny (*Lenčin otec měl o dceru strach – Otec měl o mě strach*). Při vyprávění v první osobě je možno text zjednodušit tak, aby odpovídal pohledu dvanáctileté dívky.

Cvičení 2: Žáci mohou vybírat ze širokého souboru knih a filmů podle vlastních čtenářských, resp. diváckých zkušeností a zájmů (např. Alan Marshall, *Už zase skáču přes kaluže* a stejnojmenný film Karla Kachyni; John Steinbeck, *Ryzáček*; Eric Knight, *Lassie se vrací* a filmová nebo televizní zpracování knihy). Je možno nejprve v hodině realizovat stručnější ústní vyprávění a poté je nechat zpracovat obsáhleji doma.

Cvičení 3: Lze zadat jako ústní vypravování po domácí přípravě nebo jako kratší školní slohovou práci.

Cvičení 4: Úryvek je příkladem rozvinutého vypravování s širokým uplatněním přímé řeči a důrazem na čtivost podání.

a) Jde o rozvíjení schopnosti formulovat prosté vypravování, kterému byla věnována předchozí cvičení. Např.: *Paní učitelka vykládala žákům o hlodavcích. Litovala, že jim nemůže ukázat, jaký mají chrup. Čarodějnice Saxana chtěla učitelce pomoci a přičarovala jí hlodavčí chrup do úst. Překvapený pan ředitel to pokládal za novou názornou pomůcku.*

b), c) Uvozovací věta může být umístěna před přímou řečí, za ní, nebo uvnitř přímé řeči. Uvozovací věta před přímou řečí je zakončena dvojtečkou (v ukázce se neobjevuje). Po uvozovkách následuje v uvozovací větě malé písmeno. Je-li zřejmé, kdo hovoří, může být uvozovací věta vypuštěna (prv-

ní promluva ředitele v ukázce). V předposledním odstavci ukázky se neobjevují uvozovky, protože řeč nebyla pronesena nahlas.

d) Způsoby nahrazení jsou uvedeny v zadání. Porovnání obou verzí by mělo ukázat, že přímé řeči dodávají vypravování konkrétnost a názornost.

e) Žáci si vypíší slovesa z uvozovacích vět. Rozlišíme ta slovesa, která pouze informují o řečové aktivitě, a ta, která dodávají ještě další údaje: rysy hlasového výrazu (*zašeptala, mumlala*), vztah daného úseku řeči k celku projevu (*začal, dodala*).

f) Žáci uvádějí různá slovesa, která by mohla stát v uvozovacích větách. Všímáme si stylových rozdílů (*pravít*) a dodaných významových odstínů (*prohlásit, podotknout, utrousit, zvolat* atd.).

Cvičení 5. a): Přídavná jména a příslovce označují rysy vzhledu osob (*rozemátý, starý*), pocity a postoje, které se projevují i v řeči (*nejistě, nešťastně, pochvalně*), apod. Opět podporují konkrétnost a názornost vypravování.

b) Tři tečky většinou poukazují na nedokončení výpovědi, resp. přerývanost řeči. V řeči vypravěče zvýrazňují okamžik očekávání a napětí. Vypuštěnou část učitelčina projevu lze rekonstruovat na základě přírodopisných znalostí žáků.

Cvičení 6: Žáci se snaží formulovat, v čem spočívá komický účinek textu. Závěrem můžeme shrnout (napětí mezi scénou jakoby z běžné vyučovací hodiny a překvapivým, pohádkovým zásahem do každodennosti, nepochopení situace ze strany ředitele atd.).

Cvičení 7: Žáci si mohou úkol připravit doma. Realizujeme jako mluvní cvičení.

Cvičení 8: Text je příkladem vypravování, které zdůrazňuje, ovšem stylizovaně a s estetickým záměrem, rysy mluvenosti a každodenní komunikace.

a) Žáci z textu vypíší prostředky, které pokládají za nespisovné. Společně pak hledají odpovídající prostředky spisovné. Rozlišujeme prostředky hláskové (*slušnému – slušnému, žádnéj – žádný*), tvaroslovné (*seš – jsi, bysme – bychom, ukrad – ukradl*), lexikální a frazeologické (*jo – ano, byli v trapu – byli pryč*). Nespisovnost vyvolává dojem každodenní komunikace a projevu dětí.

b) Mj. oslovení a kontaktní prostředky (*hele, co říkáš, víš co*), užití zájmena *ten* (*ty nohy*), navazovací *a* (*a když, a hned*), částice (*vážně nemáš*), citoslovce (*kryndypindy*), vyjádření vysoké míry (*strašně moc*), frazeologie (*ne máš všech pět pohromadě, než bys řekl švec*), v syntaxi volné připojování výpovědí, malé množství vedlejších vět, slovosledné zvláštnosti (*seš ty vůbec normální, se mi zdá*). Žáci mohou dávat návrhy, jak text přeformulovat, aby byly rysy mluvenosti odstraněny. Úpravy jsou časově dost náročné, stačí omezit se na část ukázky.

c) Viz cvičení 4. b) a 4. f).

Cvičení 9: Jde o doplněk předchozího cvičení s přesahem k problematice norem chování.

a) Žáci se pokusí vyvodit příslušnou zásadu (ohleduplné chování ke slabšímu).

b) Při dostatku času se může rozvinout diskuse mezi žáky.

c) Např. předpisy týkající se vzájemného představování neznámých lidí, pravidla chování při společenských akcích, jako je návštěva divadla nebo koncertu.

d) Žáci si mohou povšimnout zániku takových zdvořilostních zvyklostí, jako je klanění se nebo smekání klobouku, a vůbec zdůrazněného vyjadřování úcty. V této souvislosti lze případně upozornit na odpovídající scény ze studentských filmů podle předloh Jaroslava Žáka (*Škola základ života*, *Cesta do hlubin studákovy duše*).

Cvičení 10: Toto cvičení je spíše doplňkové, má hlavně upozornit na to, že se s vypravováním setkáváme i v odborné a popularizační literatuře.

a) Úkol můžeme zadat pro podporu zájmu o historii, je-li k dispozici příslušná literatura. Může být připraveno i formou individuálního referátu.

b) Z Jiráskova románu nebo z jiného beletristického zpracování přečteme odpovídající úryvek. Žáci by si měli všimnout vzájemných odlišností, jako je v beletrii důraz na konkrétní detaily, na chování a prožitky jednotlivých postav, využití obraznosti apod.

Cvičení 11: Text je příkladem vypravování s charakteristickými rysy vyjadřování mládeže (nespisovné prvky, ale také hra s jazykem, důraz na kontrastnost prostředků, snaha o určitý nadhled a odstup).

a) Nespisovné je *bezva*, *flákat se*. Spisovné hovorové jsou výrazy jako *stíhat*, *risknout*, *psina*, *extra*, *ulít se*. Neutrálně spisovné náhrady oslabují vazbu textu na jazyk mladých lidí. Viz též cvičení 8. a).

b) Např. opakování zájmena *já*, ukazovací zájmeno *ten* (*ta řidička*), *tak* na začátku věty (*tak jsem si v duchu řekl*). Poukážeme na to, že pro psaný text nejsou tyto prostředky vhodné.

c) V některých formulacích se odráží silný účinek prožité události (*já prožil klinickou smrt*, *běžím jako o život*). Hodnocení: *starší slečna (se) uráčila vůz zastavit, ta osoba si ze mě snad dělala psinu*.

d) Ironii a odstup od vypravovaných událostí signalizují hlavně zřetelně spisovné až knižní prostředky, které se kontrastně střídají s prostředky hovorovými až nespisovnými a které se jeví jako ne zcela přiměřené vůči tomu, o čem se vypravuje: *poklid*, *kličkuji*, *vzápětí*, *uráčila se*, *učinily*, *nýbrž*, *jelikož*.

e) *Zběsilým tempem, já prožil klinickou smrt*.

f) Přítomný čas sloves se objevuje hlavně tam, kde jde o pohyb a rychlou akci.

Cvičení 12: Je možno realizovat jako mluvní cvičení, případně jako krátkou písemnou slohovou práci.

Cvičení 13. a): Žáci samostatně očíslojí obrázky (pořadí 1, 4, 2, 3, 5, 7, 8, 6, 9). K odůvodnění zvoleného sledu může sloužit vlastní reprodukce příběhu.

b) Žáci mohou postupně uvádět různé výroky, které odpovídají situaci. (Neměly by ale být připuštěny vulgárnosti.)

Cvičení 14. a): Je třeba klást důraz na stručné a výstižné shrnutí děje. Např.: *Muž nechal svého psa opuštěného v parku. Psa přivázaného ke stro- mu si všimli sourozenci Honza a Klára. Zatelefonovali otci. Ten měl zpočát- ku námitky, ale pak dovolil, aby si Honza a Klára odvedli psa domů.*

b) Žáci se snaží vystihnout děj detailně, doplňují charakterizační přídavná jména a příslovce. Vymýšlejí, jak by mohly vypadat dialogy postav.

Cvičení 15: Příklad filmového scénáře. V souvislosti s tím poukážeme na film jako na jednu z důležitých forem vypravování. Protože žáci budou patrně komedii *Marečku, podejte mi pero* znát, může se rozvinout diskuse o tom, jaké další scény si z filmu pamatují a co na něm oceňují.

a) Žáci se mohou rozdělit do skupin a předvést vždy jednu scénu. Reprodukují se (a případně ještě rozvíjejí) hlavně dialogy, akce žáci pouze naznačují.

b) Opět klademe důraz na stručné a výstižné shrnutí děje. Např.: *Příbuzní žáků večerní školy přicházejí do školy a hledají třídu, kde se koná třídní schůzka. Ředitel školy se čtyřikrát setká s různými příbuznými žáka Hujera. Pak se raději ukryje v ředitelně.*

c) Žáci převedou vypravování do minulého času a spojí scény na základě jejich následnosti (*potom, po chvílce* apod.). Doplňují různé údaje o vzhledu postav, povaze jejich akcí, způsobu řeči atd.

d) Žáci hledají slovní i neslovní projevy zdvořilosti (*prosím vás, smeknu- tí klobouku*). Vhodné je však upozornit i na případy, kdy je naopak zdvořilost omezena či potlačena (probereme příčiny toho, že se ředitel vyjadřuje a chová nepříliš zdvořile). Žáci pak obměňují dialogy tím, že do nich doplňují různé zdvořilostní formule (pozdravy, oslovení, poděkování).

e) Dialog v obraze 60 se obmění tak, že děti ředitele osloví a položí mu otázku, do které třídy mají jít.

Cvičení 16: Žáci mohou nejprve zkusit ústní improvizaci a potom (případně doma) vypravování napsat. Je možno uspořádat soutěž o nejtípnější, resp. nejnepřínalivější vypravování.

Cvičení 17: Fakultativní cvičení pro třídy, v nichž lze bez problémů dosáhnout spolupráce při vypravování. Případně může učitel vymyslet námět, který bude žáky rozvíjen.

Na závěr oddílu o vypravování shrneme poznatky, které žáci v šestém roč- níku získali (základní rysy vypravování, prostředky, jimiž dosahujeme pest- rosti, poutavosti a konkrétnosti vyjádření).

Pracovní sešit str. 51

Vyprávění příběhu o Héraklovi (**cvičení 1**) souvisí s dějepisnou problema- tikou. Plnění úkolů **a)**, **b)** může předcházet diskuse, jaký je význam slova *ctnost* (které mravní vlastnosti jsou společností ceněny, které vlastnosti žáci sami považují za přednost) a slova *rozkoš* (otázka, zda je, nebo není správné, když svému osobnímu blahu podřizujeme celý život).

V části **c)** lze nejprve společně uvažovat o situaci a obsahu fiktivního rozhovoru (podle báje mladí muži Hérakla vyhledali a sami mu nabízeli své služby, ale můžeme volit i variantu opačnou, kdy Hérakles sám se snaží získat stoupence) a poté nechat žáky samostatně námět zpracovat.

Také zpracování části **d)** a **e)** může nejprve předcházet společná příprava, v níž se zaměříme i na analýzu textu uvedeného v pracovním sešitě (poznatky o tom, které vojsko bylo silné a které slabé a o bojišti obsahuje poslední odstavec).

Jednotlivá žakovská zpracování je možno na závěr porovnat s adekvátním úryvkem z báje Héraklés v knize Staré řecké báje a pověsti od Eduarda Petišky.

Popis

Výuka popisu se soustřeďuje na odlišení jeho základních druhů (popis předmětu, popis osoby, popis dějový a popis pracovního postupu) a na to, aby si žáci osvojili schopnost přesného, přehledného a srozumitelného jazykového vyjádření svých pozorování.

■ POPIS PŘEDMĚTU

Cvičení 1. a): Pozorujeme s žáky celkové uspořádání popisu. Měli by vyvodit, že se postupuje od základních rysů k detailům.

b) Žáci přeformulují úvodní odstavec, přitom se mohou vyjádřit i volněji, aby postihli podobu nory. Porovnáme různé verze z hlediska výstižnosti popisu.

c) Žáci vyznačí přídavná jména a příslovce. Snaží se postihnout, jaké informace zde jsou vyjadřovány: tvar předmětu (*okrouhlý, válcovitý*), barva (*nazeleno, žlutý*), materiál (*mosazný, dřevěný*), povrchová úprava (*nalakovaný, nablýskaný, leštěný*), kvalita (*dokonale, velmi komfortní*) apod.

d) *Jako okénko lodní kajuty, jako do válcovitého tunelu* – přirovnání zvyšují názornost představy.

Cvičení 2: Žáci podle vlastních znalostí pohádkových textů a s využitím fantazie formulují krátké popisy.

Cvičení 3. a), b): Žáci si mohou oba popisy připravit doma. Upozorňujeme na případné nedostatky, dbáme hlavně na soustavnost a přehlednost popisu (postup od celkového vzhledu k jednotlivostem, od dveří k oknu apod.). Žáci pak své popisy upravují. Rozdíly mezi skutečným a ideálním pokojem se mohou stát předmětem diskuse.

Po těchto cvičeních spolu s žáky shrneme základní rysy popisu předmětu.

Cvičení 4: Příklad detailního popisu předmětu, který má umožnit jeho rozpoznání; k tomu se připojují doplňkové informace. Při úvodním čtení textu vysvětlíme případné nejasnosti (*plodnice* – „viditelná houba“, to, co

vyrůstá z podhoubí; *třeň* – „noha“ houby; *dužnina* – měkká vnitřní část houby).

a) V obou popisech se klade důraz na tvary a barvy, popis houby je přitom značně podrobnější. Popis nory obsahuje i hodnocení, popis houby zahrnuje údaje o jejím výskytu a využití.

b) Viz cvičení 1. c). Můžeme porovnat použití přídavných jmen a příslovcí v obou popisech.

c) Obrázek podává přesnější a konkrétnější představu o tvaru a barvě houby. Na druhé straně údaje o změnách těchto rysů, o chuti houby, jejím výskytu a využití mohou zprostředkovat pouze slova.

d) Žáci připraví heslovou osnovu. Dbáme na přesnost a výstižnost pojmenování. (Např.: 1. *Doba a místo výskytu hříbu.* – 2. *Vzhled hříbu.* a) *Klobouk hříbu.* – b) *Třeň hříbu.* – 3. *Užitečnost hříbu a příbuzné houby.*)

e) Žáci podle vzorového textu připraví vlastní popis vybrané rostliny; mohou využít učebnici či jinou literaturu.

Cvičení 5, 6, 7: Žáci popisují vzhled různých předmětů podle vlastního výběru. Drobné předměty mohou přinést do třídy, u dalších (automobily, zvířata) lze jako východisko použít obrázek, resp. fotografii. Dbáme na soustavnost, přehlednost a názornost popisu. V případě obtížnější slovní zásoby (odborné názvy) žákům uvedeme potřebný výraz.

Cvičení 8: Ne zcela zdařilá žákovská práce má být podnětem k stylizačním a kompozičním úpravám. Žáci by si přitom měli upevnit zásady náležitého popisu.

a) Žáci se snaží sami formulovat, jaké nedostatky (hlavně neuspořádanost údajů) a naopak jaké přednosti práce má. Případně doplníme.

b) Základní údaje o obrazu, představení námětu – jednotlivé složky obrazu (postup např. od základních rysů k detailům, od popředí k pozadí) – celkový dojem, hodnocení.

c) Obecnější informace: ráz krajiny, rozmístění postav a jejich vzhled. Jednotlivosti: psi, tácy s obcerstvením. Popis pořadí od celkového a základního k jednotlivostem nedodrжуje.

d) Povšimneme si zvláště prolínání informací o lidech a o psech (věty 7, 8, 9, 16, 17).

e) Vedeme žáky k zamyšlení nad otázkami: Popis osob je značně kusý, naproti tomu některé předměty jsou představeny detailně. Chybí konkrétnější určení prostoru, kde se postavy nalézají.

f) Žáci si vyznačí opakující se výrazy a hledají vhodnější pojmenování, případně vhodnější stylizaci celých vět.

g) V tomto úkolu jde o konkrétní jazykové nedostatky (*jejich stanů* – *svých stanů*; *jejich* ve větě 17 nelze použít).

h) Žáci se pokusí zlepšit stylizaci a kompozici textu, mohou dávat návrhy na úpravy a společně vybírat nejlepší řešení. Výslednou verzi napíšeme.

Pracovní sešit str. 52

Cvičení 1 se opírá o popis tzv. malého státního znaku. I zde platí zásada postupu od obecnějších informací k uvedení podrobností. Popis by měl být objektivní, nikoli subjektivně zbarvený. Informaci, jaké má znak barvy, mohou žáci najít na internetu.

■ POPIS OSOBY

Cvičení 1: Příklady literárních popisů s důrazem na pestrost užitých prostředků a názornost představy o osobě.

a) Zdůrazníme úlohu podstatných a přídavných jmen při popisu.

b) Žáci si vyznačí příslušná místa textů. Je vhodné poukázat na to, že jde o ustálené představy a že ze vzhledu člověka nelze jednoznačně usuzovat na jeho vlastnosti.

Cvičení 2: Žáci si vyberou literární nebo filmovou postavu (je možno též určité postavy k popisu nabídnout). Zdůrazníme, že v případě literatury je třeba vycházet z údajů v textu, avšak necitovat doslovně celé věty.

Cvičení 3. a): Žáci by měli porovnávat dřívější a dnešní vyjadřovací zvyklosti. Zároveň si však uvědomí, že i dříve měla v popisu velmi důležitou úlohu přídavná jména.

b) Je třeba si povšimnout rozdílů ve slovní zásobě (*mocný – mohutný, fousy hořejší – kníry, huba – ústa, počernalý a požloutlý – načernalý a nažloutlý*), ale i rozdílů tvarových a hláskových (jmenné tvary přídavných jmen, *čtyry, barvy [...] počernalý a požloutlý – počernalé a požloutlé*).

c) Povšimneme si důrazu na ošklivost až odpudivost v popisu. Alespoň některé výrazy zkusí žáci nahradit slovy opačného významu.

d) Důležitý je nejen celkový vzhled Jana Žižky, ale i jeho pohled, vzpřímený postoj, vztyčená ruka. Od toho lze odvodit vlastnosti jako statečnost, odhodlanost.

Cvičení 4, 5: Vedeme žáky k přesnému, názornému a soustavnému popisu vnějšího vzhledu. Zároveň je třeba dbát na náležitý takt při popisu spolužáka či spolužačky, nepřipouštíme vulgarismy a urážlivé výrazy. Cvičení 5 je možno zpracovat písemně.

Cvičení 6: Žáci mohou soutěžit v počtu uváděných přirovnání (lze využít *Slovník české frazeologie a idiomatiky. Přirovnání*, Praha 1983). Při formulaci popisu dbáme na to, aby se nehromadila významově rozporná přirovnání.

Cvičení 7: Hledáme s žáky přiléhavá pojmenování (*váhavý, zbrklý, nesoustředěný, povrchní* apod.).

Pracovní sešit str. 52

V rozboru krátkého úryvku v části **a)** se zaměříme na to, které obecné údaje obsahuje (postava, obličej, oblečení).

b) Zbytečné je uvádět v první větě, že policie pátrá po *vysokém* muži; přesnější údaj o výšce podává druhá věta.

c) Žáci by si měli uvědomit, že na všech obrázcích jde vždy o stejného muže; mění se některé nápadné znaky, nikoliv znaky podstatné.

■ POPIS DĚJOVÝ A POPIS PRACOVNÍHO POSTUPU

Cvičení 1: Různé ukázky dějového popisu mají dokumentovat širší oblasti, kde se tento popis uplatňuje.

a) Žáci mohou texty přečíst nahlas a pak hledat odpovědi na otázky. Cílem je ukázat rozdíly mezi dějovým popisem (opakované, resp. opakovatelné děje, proto se nezdůrazňuje jedinečnost a konkrétnost událostí, nebývá přítomno hodnocení či vyjádření citového vztahu) a vypravováním.

b) Žáci se mohou střídat v kladení otázek a v odpovědích. Vedeme je k tomu, aby se otázky týkaly podstatných údajů v textech (např. *Kdo býval králem v jízdě králů? Proč kapalina v teploměru stoupá nebo klesá?*).

Cvičení 2: Pokud jsou zvyky a obyčeje v dané oblasti živé, vyzveme žáky, aby formulovali ústní popisy na základě vlastní zkušenosti. V opačném případě je vedeme k tomu, aby si nejprve opatřili informace (od rodičů a prarodičů, z knih, na internetu) a podle nich si popis připravili.

Cvičení 3: Úkol můžeme zadat jako domácí práci. Po přečtení několika připravených dvojic textů upozorníme na případné nedostatky, provedeme vzájemně porovnání popisů a vypravování a zobecníme odlišnosti.

Cvičení 4: Využijeme znalosti žáků z jiných předmětů, případně je podnítlíme, aby si sami opatřili podrobné informace.

Cvičení 5: Zadání konkretizujeme podle místní situace.

Cvičení 6: Vedeme žáky k tomu, aby z mapy dokázali vyčíst co nejvíce informací (např. linky metra, pasáže, jednosměrné ulice). Při popisu cesty může jít o hledání nejkratší možné trasy, trasy, která vede po hlavních ulicích, trasy využívající metro, případně trasy, po které lze jet autem (vzhledem k množství jednosměrných ulic a zónám pro pěší je ovšem hledání této trasy obtížnější).

Cvičení 7, 8: Oba úkoly jsou obdobné, hlavní rozdíl je v použité slovesné osobě (1. osoba jednotného čísla – 2. osoba, vykání). Dbáme na výstižnost a přehlednost popisu (udávání přibližné vzdálenosti nebo doby chůze či jízdy, určování směru, uvádění orientačních bodů – *jděte rovně asi 300 metrů, zahněte do druhé ulice vpravo, na rohu uvidíte nákupní centrum* apod.).

Cvičení 9: Úkol může sloužit jako mluvní cvičení. Nákup je také možno převést do podoby dramatizované scénky.

Cvičení 10. a): Probíráme s žáky, zda popisu do všech detailů rozumějí a zda by byli schopni hračku vyrobit.

b) Žáci napíší heslovou osnovu. Měli by dospět k tomu, že vlastní pracovní postup je zahrnut v druhém a třetím odstavci.

c) Žáci by měli formulovat zdůvodnění: Jednotlivé činnosti se musí uvádět v pořadí, v jakém mají probíhat.

Cvičení 11: Cílem je, aby žáci dokázali na základě nákresů formulovat slovní popis. Pokusy žáků můžeme porovnat se slovním návodem, který v knize Libora Hofmana *Výtvarné hříčky* doprovázel nákresy: *Úhlopříčky dvanáct až osmnáct centimetrů širokého čtverce (z kladívkové čtvrtky) nastříhni z každého rohu asi do jedné třetiny a každý druhý cíp ohni (přejížďením přes hranu stolu) do oblouku ke středu. Tenký hřebíček provlékni korálkem, propíchni skrz špičky ohnutých cípů a středem větrníčku. Přidej druhý korálek a hřebíček přibij k hůlce tak, aby se na něm korálky i větrníček volně otáčely.*

Cvičení 12: Žáci text nejprve přečtou. Ukázkou využijeme k výkladu o charakteristických rysech kuchařského předpisu jako důležitého reprezentanta popisu pracovního postupu (na začátku seznam potřebných surovin a údaje o jejich množství, pak popis sledu činností; užívá se 1. osoba množného čísla, případně zvratné tvary ve 3. osobě). Popis přípravy nějakého jednoduchého (a pokud možno zdravého) pokrmu mohou žáci sestavit doma, případně s využitím rad dospělých.

Cvičení 13: Lze předpokládat, že žáci zmíněnou činnost dobře ovládají. Soustředíme se na to, aby popis uváděl úkony v jejich následnosti a byl dostatečně instruktivní. Příklad návodu: *Pravým tlačítkem zvolte na displeji menu, pomocí středového ovládacího tlačítka vyberte v menu symbol SMS, potvrďte pravým tlačítkem. Pravým tlačítkem pak vyberte „Nová SMS“. Napište text. Stiskněte tlačítko volání. Zadejte telefonní číslo nebo jej vyhledejte v seznamu. Levým tlačítkem potvrďte. Zpráva bude odeslána.*

Pracovní sešit str. 53

Cvičení 1: Návod na přípravu rýže nejlépe zpracujeme v bodech vztahujících se k jednotlivým obrázkům, např.: *1. Sáček s rýží propláchneme teplou vodou. 2. Do hrnce nalijeme litr vody, osolíme a uvedeme do varu. 3. Sáček s rýží vložíme do vroucí vody a vaříme na mírném ohni po dobu 20 minut. 4. Pomocí vařečky sáček vyndáme a necháme okapat. 5. Podle naznačené perforace sáček rozřízneme a rýži vysypeme.*

Ve **cvičení 2** se opíráme o učivo z matematiky. Přesnost popisu lze ověřit zpětně i tím, že podle něj sestrojíme trojúhelník na tabuli.

Cvičení 3: Viz poznámky uvedené ke cvičení 13 z učebnice.

Popis a vypravování

Krátký doplňkový oddíl, který má poukázat na to, že slohové útvary nejsou většinou užívány v čisté podobě, ale navzájem se propojují. Je třeba tento fakt žákům zdůraznit a netrvat na úplné „čistotě“ vypravování nebo popisu.

Cvičení 1. a): Žáci vyčlení prvky popisu v prvním textu a prvky vypravování v druhém textu (popisy krajiny; událost, která se stala v zoologické zahradě).

b) Nedozvěděli bychom se nic o prostředí, v němž probíhá Bilbova cesta. Údaje o prostředí podstatně zvyšují názornost a konkrétnost textu.

c) Úkol je možno realizovat jako domácí nebo školní slohovou práci.

Práce s informacemi

Cílem tohoto oddílu je prohloubit schopnost žáků učit se, porozumět obsahu textů. Jde o to, aby dokázali vyhledat v textech ty údaje, které v nich opravdu jsou, aby nedospívali k mylným a ukvapeným závěrům a aby uměli odlišit informace, jež jsou z hlediska jejich potřeb podstatné, od informací doplňkových a nepodstatných.

■ **VÝPISKY A VÝTAH**

Nejprve s žáky probereme úvodní výklad, při procvičování se pak k jednotlivým pojmům vracíme.

Cvičení 1: Článek s žáky nejprve pozorně přečteme; pak s obsahem článku porovnááme uvedená klíčová slova, výpisky a výtah, aby žáci pochopili jejich povahu a funkci.

a) Žáci přeformulují výpisky. Porovnáme případná různá řešení (*Na Marsu byly pozorovány bílé polární čepičky, které jsou tvořeny ledem apod.*).

b) Žáci připraví heslovou osnovu (*Planeta Mars ve sluneční soustavě, Barva Marsu atd.*).

Následující cvičení (2.–4.) mají pomoci k tomu, aby se žáci dobře naučili poznávat klíčová slova a pořizovat si výpisky a výtahy. Při nedostatku času můžeme vybrat některý z článků podle zájmů žáků.

Cvičení 2. a): Klíčová slova: brambory, okrasná květina, pěstování brambor, názvy brambor (podle toho, co čtenář pokládá za podstatné, mohou ale být uvedena i jiná klíčová slova).

b) Žáci napíší krátké shrnutí, porovnáme několik formulací. Např.: *Článek se zabývá původem brambor; jejich názvy a počátky jejich pěstování.*

c) Žáci se pokusí o rozsáhlejší shrnutí, každému odstavci by měly odpovídat přibližně dvě věty.

d), e) Jedna skupina ve třídě může připravit úkol d), druhá úkol e).

f) Vypíšeme z textu nespisovná pojmenování brambor, zjistíme, zda je žáci znají a zda znají i další názvy (např. *kobzole, bandory*). Zdůrazníme, že jde o nespisovné a krajové názvy.

Cvičení 3. a), b): Postupujeme obdobně jako ve cvičení 2.

c) Žáci by měli propojit odůvodnění užitečnosti čmeláků na základě článku s výzvou (*Proto čmelákům neubližujte, nezabíjejte je, ale snažte se je chránit*).

Cvičení 4. a), b), c): Povaha úkolů je stejná jako v předchozích cvičeních.

Cvičení 5: Žáci si vybírají text ke zpracování podle svého zájmu. Zdůrazníme, že je nejprve třeba přečíst celý text a ujasnit si jeho hlavní myšlenky; potom se postupuje po odstavcích a stručně se zachycuje to, co se ukazuje jako nejdůležitější.

■ ENCYKLOPEDICKÁ HESLA

Cvičení 6: Cvičení je zaměřeno na nácvik pozorného čtení a odlišování různých informací. Žáci by měli pracovat samostatně; jejich odpovědi pak porovnáваме a vyhodnocujeme. Snažíme se o to, aby žáci dospěli k co nejpřesnějším formulacím, které budou plně podloženy údaji v encyklopedických heslech.

a) První heslo se omezuje na elementární údaje o Jiřině Bohdalové. Druhé heslo připojuje přesné datum narození, charakteristiku hereckých výkonů, důkladný přehled rolí. Třetí heslo přidává další detaily (místo narození, studium) a dosti obšírně herectví Jiřiny Bohdalové hodnotí.

b) Základní údaje v zásadě obsahuje první heslo (datum narození, profese, místo působení). Další údaje jsou doplňkové.

c) První heslo nehodnotí, druhé hodnotí náznakově (*se smyslem pro hutnou zkratku a nadsázku*), třetí heslo hodnotí rozsáhle, hlavně pomocí přídavných jmen (*jedinečný, vynikající, úspěšný, přední, moderní, vynikající*), v menší míře podstatných jmen (*nadání, schopnost, přirozenost, věrohodnost*), respektive příslovcí (*přesvědčivě*). Zřetelně kladné hodnocení vyjadřuje v dané souvislosti také slovní spojení *živelná spontánnost*.

d) Druhé heslo vyzdvihuje komické až tragikomické postavy, třetí heslo připomíná a ještě výše klade složité psychologické role.

e) Poukážeme na to, že encyklopedie obsahují seznamy použitých zkratk. V otištěných heslech se vyskytují tyto zkratky typické pro encyklopedie: č., čes. – český; div. – divadelní; význ. – významný. Vedle toho se objevují obecněji užívané zkratky: mj. – mimo jiné; atd. – a tak dále. * je ustálená značka pro datum narození (doplníme † – datum úmrtí). Zkratky a značky umožňují úsporu místa na stránce. Letopočty se v encyklopediích uvádějí samostatně, bez doprovodného *v roce, roku, v letech*. Upozorníme, že tento způsob zacházení s letopočty je obvyklý pouze v encyklopediích a slovnících.

f) Místo *jedinečný* můžeme použít např. přídavná jména *osobitý, ojedinělý, neobyčejný, vzácný, vynikající*. *Celá škála* je ustálený, otřelý novinový obrat; můžeme použít např. formulaci *představitelka mnoha postav, představitelka rozmanitých postav*.

Cvičení 7: Při přípravě žákům představíme alespoň některé existující encyklopedie, upozorníme na možnosti internetu apod. Zároveň vyzveme žáky, aby hesla prostě neopisovali, ale snažili se vytvořit vlastní znění.

■ REKLAMNÍ A PROPAGAČNÍ TEXTY

Cílem je, aby žáci poznali, jaká je funkce reklamních a propagačních textů, jakým způsobem na ně tyto texty působí a jakou reakci chtějí vyvolat.

Cvičení 8. a): Vedeme žáky k tomu, aby si uvědomili, že reklamy většinou obsahují jen málo věcných údajů (zpravidla názvy nabízeného zboží – trička s potiskem; značka telefonu a jméno operátora); ostatní složky reklamy mají za cíl zaujmout a přesvědčit potenciálního zákazníka.

b) Žáci vyhledají příslušné poukazy (v prvním textu slovo *kráska*, ve druhém se klade důraz na hru, akci a napětí).

c) Žáci by se měli sami pokusit formulovat odpovědi na otázky a diskutovat o problematice. Možný závěr: Reklamy nám tvrdí, že určité potřeby jsou pro nás zvláště důležité (zde potřeba krásy, přitažlivosti, originality, romantičnosti, zamilovanosti – potřeba prožitku napětí a dobrodružství, avšak bez skutečného nebezpečí) a jejich splnění je pro nás nezbytné (*nutně potřebuješ*), protože se tak zlepší náš život. Současně reklamy zdůrazňují, že uspokojení potřeby je velmi snadné – koupíme si daný výrobek (*Stačí, když si pořídíš ...*).

d) První reklama má podobu výzvy, kterou se někdo zkušený („rádkyně“) osobně obrací na jednotlivé dívky (proto oslovení v jednotném čísle). V druhé reklamě naopak jakoby promlouvá mladý člověk o tom, s čím se setkal; nikoho přímo neoslovuje, ale jeho vrstevníci mají jeho nadšenou řeč brát jako doporučení, mají se ztotožnit s jeho postojem.

Cvičení 9: K těmto prostředkům patří např. přirovnání *jako divá*, spojení *letí všechno, fakt hustý, fakt úlet*. Citově zabarvené jsou i zvolací věty. Cílem je jednak přiblížení textů ke způsobu vyjadřování mládeže, jednak posílení jejich účinku (rys vzrušenosti, naléhavosti).

Cvičení 10: Žáci si přinesou reklamní texty, které je zaujaly. Probíráme je podle vzoru, který podává cvičení 8.

Cvičení 11: Příklad tzv. sociální (nekomerční) reklamy, propagující dobročinné aktivity.

a) Článek můžeme porovnat s dříve probíranými reklamami. Žáci by měli vyvodit, že text čtenáře přesvědčuje hlavně soustředěním faktů o chudobě a nevyhovujících podmínkách pro školní výuku a důrazem na kontrast vůči poměrům, v nichž žijeme my. Za nejdůležitější hodnotu pro děti pokládá možnost získat potřebné vědomosti, vzdělávat se.

b) Žáci napíší heslovou osnovu. Např.: *Situace dětí v Africe a snaha jim pomoci – Peněžní sbírky na postavení škol – Proč školy v Etiopii – Využití příspěvků.*

Cvičení 13: Podle vzoru předchozího cvičení se žáci pokusí o sestavení vlastního textu vyzývajícího k poskytnutí příspěvku na chov některého zvířete v zoologické zahradě. Vedeme žáky k tomu, aby uváděli nejen citové, ale i věcné argumenty.

Cvičení 14: Klademe důraz na schopnost najít informaci (např. na internetové adrese www.jizdni-rady.com) a na řečové zprostředkování postupu při tomto hledání.

Ověření zvládnutí látky:

1. Jasně vyjádření časových a příčinných vztahů mezi událostmi, konkrétnost, názornost, poutavost.
2. Pohádka, bajka, povídka, filmový scénář, komiks.
3. Postupujeme např. od popisu celku k částem, od vnějšku k vnitřku, od blízkého k vzdálenému, zleva doprava, shora dolů, od důležitého k méně důležitému.
4. Popis dějový a popis pracovního postupu.
Další úkoly se týkají aktivit žáků při vyučování i mimo ně.

Pracovní sešit str. 54–56

Cvičení 1 prověřuje i pozorné čtení. Jestliže mají být údaje seřazeny sestupně, uvedeme nejprve výkon žáby, pak sarančete, klokana a nakonec člověka.

Také **cvičení 2** se zaměřuje na porozumění obsahu textu. Žáci by měli v úkolu **b)** uvést, že text je určen zájemcům o jazykové otázky. O tom svědčí např. popularizující zpracování (uvádění konkrétních příkladů – cesta autem, letadlem, pozdravy; snaha po povšečnosti */několik desítek jazyků, asi tisíccem jazyků, několikastovkové rozdíly/*; vysvětlující odbočky apod. Užití citově zabarvených prostředků – *dvě hodinky; stará dobrá Evropa*; věty zvolací; vedení fiktivního dialogu se čtenářem atd.).

c) ... v ...*Evropě, kde těch jazyků je jen několik desítek, ale v Africe je jich na půl tisícovky a američtí indiáni mluví asi tisíccem různých jazyků... U mnoha jazyků, zejména afrických a indiánských, není jasné, zdali jsou skutečně samostatnými jazyky, anebo jen nářečím.*

Ve **cvičení 3** se žáci mohou soustředit na různé informace (vynález telefonu; popis telefonního přístroje; popis mobilního telefonu a jeho funkce; telefonní operátoři a služby, které nabízejí; údaje v telefonním seznamu apod.).

V **cvičení 4. b)** by měli žáci poznat, že jde o text reklamní (snaha představit výrobek jako něco žádoucího, nepostradatelného).

c) Věcných informací je v textu uvedeno poměrně málo a nejsou přesné (skvělý zvuk, malé rozměry, elegantní vzhled). Chybí technické údaje (např. rozsah paměti), rozměr udaný v centimetrech a údaj o ceně.

d) Představovaný iPod nemá konkurenci; vyjádření Moniky má doložit, že vlastnit iPod je snem snad každého z nás.

PhDr. EVA HOŠNOVÁ, CSc., PhDr. IVANA BOZDĚCHOVÁ, CSc.,
prof. PhDr. PETR MAREŠ, CSc., PhDr. IVANA SVOBODOVÁ

Metodická příručka
ČESKÝ JAZYK 6
pro základní školy

Vydalo v Praze roku 2007
SPN – pedagogické nakladatelství, akciová společnost,
Bělehradská 47, 120 00 Praha 2
Odpovědná redaktorka Milada Buriánková
Výtvarný redaktor Václav Hanuš
Grafická úprava a technická redakce Marcela Jirsová
Sazba Miloš Jirsa
Vytiskl Tigis, s. r. o., Praha 10
Počet stran 120
1. vydání
Cena 95 Kč

ISBN 978-80-7235-341-5

57731

Učebnice si můžete objednat na adrese:
SPN – pedagogické nakladatelství, akciová společnost,
Ostrovní 30, 110 00 Praha 1,
tel./fax 224 931 447
www.spn.cz
e-mail: spn@spn.cz

nebo

Expediční středisko FORTUNA, Čestlice 108, 251 70 Praha-východ,
tel. 272 680 975, 272 680 978, fax 272 680 976
Bezplatné faxové číslo 800 137 591

Učebnice si můžete koupit na adrese:
Centrum učebnic CZ, s. r. o., Ostrovní 30, 110 00 Praha 1
tel./fax 224 931 451